

**T.C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**OSMANLI ÇOCUK DERGİLERİNDE TERBİYE VE AHLAK
(1898-1908)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Merve YILMAZ

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Yeliz USTA**

**RİZE
2024**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında, Dr. Öğr. Üyesi Yeliz USTA danışmanlığında, Merve YILMAZ tarafından hazırlanan *Osmanlı Çocuk Dergilerinde Terbiye ve Ahlak (1898-1908)* adlı bu tez çalışması, 05/01/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Yeliz USTA	
Üye	: Doç. Dr. Abdullah BAY	
Üye	: Doç. Dr. Öğr. Üyesi Burcu KURT	

ETİK BEYAN

Tarih Yüksek Lisans programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Osmanlı Çocuk Dergilerinde Terbiye ve Ahlak (1898-1908)” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

05/01/2024

Merve YILMAZ

ÖN SÖZ

“Osmanlı Çocuk Dergilerinde Terbiye ve Ahlak (1898-1908)” başlıklı bu tezde *Çocuklara Bahçe, Çocuklara Arkadaş, Çocuklara Mahsus Gazete ve Hanımlara Mahsus Gazete* dergilerinin 1898-1908 yılları arasındaki yayınları değerlendirilmiştir. Terbiye ve ahlak eğitimi açısından incelemeye aldığımız dergilerden elde ettiğimiz metinler; Çocukların Terbiyesi, Ahlak Terbiyesi, Duyguların Terbiyesi, Kız Çocuklarının Terbiyesi, Çocuklara Hayvan Sevgisi Kazandırma, Fenni Terbiye, Terbiyede Ödül ve Ceza Yöntemleri, başlıkları altında değerlendirilmiştir. Dergilerde aile terbiyesine örnek olabilecek metinler kapsamında o dönemin ahlak ve terbiye eğitimi değerlendirilmiştir. Terbiye ve ahlak eğitiminin, ahlak kitaplarında yöntem ve metotlarının anlatıldığını görmekteyiz. Bu çalışmada ise belirlediğimiz tarih aralığında yayımlanan dergi metinlerinden terbiye ve ahlak eğitimi anlamaya çalıştık. Dergilere iletilen mektuplar ve derginin okuyucularına sunduğu metinlerden yola çıkarak ahlak ve terbiye anlayışının ne kadar uygulandığını ve aile içinde çocuklar için nasıl bir eğitim anlayışının uygulandığını değerlendirdik. Temel amacımız aile içerisinde uygulanan terbiye eğitimi anlamak olduğu için metinlerde de bu esas gözetilerek çalışmalarımızı sürdürdük.

Tez çalışmamızı oluştururken incelediğimiz süreli yayınlara Tarık Hakkı Us Süreli Yayın Kataloğundan belgelerin sayılarına ulaşarak tamamlanmıştır. Çalışmamıza yardımcı olması açısından ikinci el kaynaklara İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ (İSAM) ve RTEÜ Üniversitesi Kütüphanesindeki kaynaklara başvurulmuştur. Bunların dışında Atatürk Kitaplığı’ndaki kaynaklara ulaşılmıştır.

Çalışmalarım boyunca bana destek olan sevgili danışman hocam Dr. Öğr. Gör. Yeliz USTA’ ya ve bu süreçte bilgilerine ve tecrübelerine başvurduğum kıymetli hocam Doç. Dr. Abdullah Bay’a teşekkür ederim. Tüm bu süreçte desteklerini esirgemeyen aileme, eşim Doç. Dr. Ahmet Seyda Yılmaz’a, oğlum Mirza’ya ve kardeşim Feyzullah YILDIZ’ a sonsuz teşekkür ediyorum.

Merve YILMAZ

2024/RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1
1. OSMANLI TOPLUMUNDA TERBİYE VE AHLAK	5
1.1. Terbiye ve Ahlak	5
1.2. Klasik Dönemde Terbiye.....	9
1.3. Avrupa’da Modern Terbiyenin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Toplumuna Etkisi	14
1.4. İslam ve Osmanlı Düşüncesinde Ahlak ve Terbiye	23
1.4.2. Farabi	26
1.4.3. İbn-i Sina.....	28
1.4.4. Gazali	30
1.4.5. İbn Miskeveyh.....	31
1.4.6. Nasrettin Tûsi	32
1.4.7. Devvânî	34
1.4.8. Kınalızâde Ali Efendi.....	35
1.5. Sıbyan Mekteplerinde Yararlanılan Ahlak Kitapları.....	37
2. SÜRELİ YAYINLARDA TERBİYE, AHLAK VE DEĞERLER EĞİTİMİ	41
2.1. Çocukların Terbiyesi	41
2.2. Ahlak Terbiyesi	45
2.3. Duyguların Terbiyesi.....	61
2.4. Kız Çocuklarının Terbiyesi	67
2.5. Çocuklara Hayvan Sevgisi Kazandırma.....	74
2.6. Fenni Terbiye	81
2.7. Terbiyede Ödül ve Ceza Yöntemleri.....	87

3. OYUN	95
3.1. Oyunun Tanımı ve Kavramsal Çerçeve	95
3.2. Çocuk Oyunları	102
3.3. Sorular, Bilmeceler, Bulmacalar	106
4. SONUÇ	112
KAYNAKÇA.....	115
EKLER.....	124

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Tarih
Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Yeliz USTA
Hazırlayan : Merve YILMAZ
Yıl : 2023
Sayfa Sayısı : 133

ÖZET

OSMANLI ÇOCUK DERGİLERİNDE TERBİYE VE AHLAK (1898-1908)

Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nde çocuk terbiyesi ve ahlakı konusu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Terbiye ve ahlak konusu örgün eğitimden ziyade çocuklarla ilgili süreli yayınlar üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. *Çocuk Bahçesi*, *Çocuklara Rehber*, *Çocuklara Mahsus Gazete* ve *Hanımlara Mahsus Gazete* dergilerinin 1898-1908 yılları arasında yayınlanan sayıları incelenmiş ve hangi terbiye unsurlarının eğitimde kullanıldığı araştırılmıştır. Araştırmamız neticesinde dergilerden elde edilen metinler doğrultusunda Osmanlı ailelerinin belirlenen dönem aralığı incelenmiş ve ailede uygulanan çocuk terbiyesi üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte geçmişten günümüze terbiyenin tanımlarına yer verilerek her yüzyılda terbiyenin nasıl bir anlam kazandığını ortaya konulmuş ve bu alandaki değişim açıklanmıştır. Terbiye eğitimiyle ilgili sorumlu kişiler hakkında bilgiler verilerek bu kişilerin önemi üzerinde durulmuştur. Bu anlamda öncelikle anne ve babanın rolü üzerinde durulmuş, ardından dadı, lala, özel öğretmenlerin katkıları ve devamında sıbyan mektebi faaliyetlerine yer verilmiştir. Nihayetinde, tez çalışmamız; aile içerisinde çocuklara uygulanan ödül ve ceza yöntemleri, aile içi iletişim, çocukların okuma ile ilgili meşguliyetleri, fenni ilimler ışığında terbiye, duyguların ve ahlakın terbiyesi, oyunlar, bilmece ve bulmacalar etrafında şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Terbiye, Ahlak, Eğitim.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : History

Thesis Type : Master's Thesis

Supervisor : Assist. Prof. Dr. Yeliz USTA

Author : Merve YILMAZ

Year : 2023

Pages : 133

ABSTRACT

A STUDY OF PEDAGOGICAL AND ETHICAL THEMES IN OTTOMAN CHILDREN'S PERIODICALS (1898-1908)

Our study extensively addresses the subject of child upbringing and morality in the Ottoman Empire. Rather than formal education, the issue of discipline and ethics concerning children has been explored through periodic publications. The issues of 'Çocuk Bahçesi,' 'Çocuklara Rehber,' 'Çocuklara Mahsus Gazete,' and 'Hanımlara Mahsus Gazete' magazines published between 1898-1908 have been examined. The research investigates the elements of discipline utilized in education through the texts obtained from these magazines. Consequently, within the defined period, Ottoman families have been studied based on the texts from the magazines, emphasizing child upbringing practices within the family. Furthermore, the evolution of the definition of discipline from the past to the present has been presented, highlighting how the concept has changed over each century and explaining the transformations in this field. Information about the responsible individuals for discipline education is provided, emphasizing their significance. In this context, the roles of parents are initially emphasized, followed by the contributions of nurses, nannies, private tutors, and subsequently the activities of elementary schools (sıbyan mektebi). Finally, our thesis focuses on reward and punishment methods applied to children within the family, intra-family communication, children's reading-related activities, discipline in the light of scientific knowledge, the training of emotions and ethics, and games, riddles, and puzzles.

Keywords: Child, Discipline, Morality, Education.

KISALTMALAR

vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğçerleri
vs.	:	vesaire
bk.	:	bakınız
çev.	:	çeviren
nşr.	:	neşreden
Hç.	:	Hazreti
Ed.	:	Editör
Haz.	:	Hazırlayan
(s.a.v.)	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
MÖ.	:	Milattan Önce

GİRİŞ

Osmanlı Devleti bir İslam toplumdur ve içerisinde dini-ahlaki öğeler barındırmaktadır. Bu öğeler, Kur'an-ı Kerim ve Hz. peygamberimizin uyguladığı ahvali ile günümüze kadar ulaşan Hadis-i Şerifler ile şekillenmektedir. Dolayısıyla bir İslam toplumu olan Osmanlı toplumunun şekillenmesi bu üç öge ile sağlanmıştır. Devletin ve toplumun beslendiği ana kaynaklar İslam'dan geldiği için toplumu bozacak, ahlak ve terbiyeye zıt olabilecek değerler bulunmamaktadır. Bu durum doğrudan toplum ahlakını, aile ahlakını, çocukların ahlakını olumlu yönde etkilemektedir.

Çalışmamızı 1898 ile 1908 arasında yayınlanan dergilerinden edindiğimiz bilgiler neticesinde Osmanlı toplumunda çocuk terbiyesini, o günün yazılı basını üzerinden değerlendirdik. Bu dönem aralığında yayın yapan *Çocuk Bahçesi*, *Çocuklara Rehber*, *Çocuklara Mahsus Gazete* ve *Hanımlara Mahsus Gazete* dergileri incelemeye alınan dergilerdir.

Çalışmamızda kullandığımız üç çocuk dergisi ile bir kadın dergisi olan süreli yayınların yayın hayatı ile ilgili kısaca şu bilgiler söylenebilir;

Çocuk Bahçesi, yayın hayatına 26 Ocak 1905 de başlamıştır. Nüshası 20 para olarak satışa çıkarılmakla birlikte derginin idare merkezi Asr matbuasıdır. Dergi müdürü A. Mehdi, imtiyaz sahibi ise N. Necati'dir.¹ 22.numaraya kadar yatay bir kapak ile satışa sunulan dergi, bundan sonra yayın hayatına kapaksız devam etmiştir.² *Çocuk Bahçesi* dergisi 43. sayı ile 14 Aralık 1905 tarihinde yayın hayatına son vermiştir.³

Çocuklara Rehber dergisi yayın hayatına 22 Nisan1897 de başlayıp 1900 yılında son sayısını yayımlamıştır. Toplamda 166 sayısı olan derginin imtiyaz sahibi ve müdürü Ahmet Midhat'dır.⁴ Derginin idare merkezi Ahmet Neş'et kütüphanesindedir. 8 Aralık 1898 yılı itibariyle idare merkezi Osmanlı-Asr matbaası

¹ *Çocuk Bahçesi*, 13 Kanunusani 1320, 1.

² *Çocuk Bahçesi*, 16 Haziran 1321, 1

³ *Çocuk Bahçesi*, 1 Kanunusani 1321, 1.

⁴ Ahmet Balcı, “*Çocuklara Rehber Dergisi'nin Çocuk Eğitime Katkısı Açısından İncelenmesi*” (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 16.

olarak değiştirilmiştir.⁵ 15 Haziran 1899 tarihinden itibaren *Çocuklara Rehber* İdarehanesi olarak yeniden değiştirilmiştir.⁶ Dergi her yıl yeniden 1. sayı ile yayın hayatına başlamaktadır.⁷

Çocuklara Mahsus Gazete ise 1896 yılında yayın hayatına başlamış, 1908 yılında ise yayın hayatına son vermiştir. 12 yıl yayın hayatına devam eden derginin imtiyaz sahibi İbnü'l- Hakkı Mehmet Tahir'dir. Toplamda 627 sayıdan oluşmaktadır.⁸ Hanımlara Mahsus Gazete İdarehanesi kullanılmaktadır.⁹

Hanımlara Mahsus Gazete ise 1 Eylül 1895 tarihinde yayın hayatına başlamış, 25 Haziran 1908 tarihinde ise yayın hayatına son verilmiştir. 612 sayısı olan derginin imtiyaz sahibi İbn-ül-Hakkı Tahir Bey'dir. Derginin yayın hayatı 12 yıl sürmüştür.¹⁰

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin klasik dönemine ait çocuk terbiyesi ile ilgili mevcut bilgiler genellikle sıbyan mekteplerinden ibaret olduğu için biz çalışmamızda ilk kurulan sıbyan mektepleriyle ilgili genel bir değerlendirme ve toplumsal faaliyetlerine yer verdik. Örgün eğitime dayalı çocuk terbiyesi ile ilgili mevcut çalışmalar sayıca fazla olduğu için bu konuya çalışmamızda oldukça kısa değindik. Bunların dışında süreli yayınlardaki terbiye ve ahlakı daha iyi anlamak ve değerlendirebilmek için terbiyenin tanımını yapan, terbiye ve ahlakın nasıl anlaşıldığını ve hangi açılardan önemli olduğunu anlamak için dünyaca ünlü filozof ve düşünürler ile İslam düşünürlerinin bilgileri aktarılmıştır. Bunlardan başka çocukluğun tarihini değerlendirebilmek için Avrupa'da çocuk terbiyesi açısından bizim çalışmamıza konu olabilecek çocuk işçi ve emekçileri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Osmanlı süreli yayınlarından belirlediğimiz dergilerden elde ettiğimiz ve çocuk terbiyesine örnek teşkil edecek bilgileri yedi başlık altında değerlendirdik. Bu bölümdeki başlıklar çocukların ahlak ve terbiye eğitimi esasına göre oluşturulmuştur. Bölümün içeriğinde terbiye ile birlikte insanoğlunun sahip

⁵ Çocuklara Rehber, 26 Teşrinisani 1314, 1.

⁶ Çocuklara Rehber, 3 Haziran 1315, 1.

⁷ Çocuklara Rehber, 5 Haziran 1315, 1.

⁸ Havva Sena Yaman, "Eski Harfli Dergilerden "Çocuklara Mahsus Gazete" (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 34.

⁹ Gülbeyaz Küre, "Çocuklara Mahsus Gazete' de Çocuk Hayatı" (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 8.

¹⁰ Arzu Şeyda, "Hanımlara Mahsus Gazete" (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 1.

olduğu özellikleri en yüksek seviyeye çıkarmanın yöntemi üzerinde durulmuştur. İnsan yaratılış itibarıyla ruh ve cisimden oluşmaktadır. Ruhani kuvveler ile cismani kuvveler gelişmeye açıktır. Terbiye üzerine araştırma yapan alimler terbiyeyi, ruhani ve cismani terbiye olarak ikiye ayırmışlardır. Ruhani terbiye de kendi içinde kalp terbiyesi (terbiye-i kalbiye) ve zihin terbiyesi (terbiye-i zihniye) olarak ikiye ayırmışlardır. Yani terbiyenin kısımları cisim terbiyesi, kalp terbiyesi ve zihin terbiyesidir. Cisim terbiyesi, vücudun sağlığını korumaktır. Vücut sağlığını korumak ve sağlığın bozulmasına karşılık tıp ilmi geliştirilmiştir. Fikri terbiyenin gelişmesi ise çeşitli ilimlerin meşguliyeti ile mümkün olacaktır. Kalp terbiyesinin gelişmesi ise fenni bilimlerin ve fenni ahlakın gelişmesi ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla insanın kendini geliştirebileceği esaslar bir bütünün parçaları ve iç içe olan dairelerle mümkündür. En geniş daire olan terbiye kendi içinde iki ayrı daire olan ruh ve cisim dairesine ayrılmaktadır. Ruh dairesi yine kendi içinde kalp ve zihin dairesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Kalp dairesi fenni ilim ve ahlak olarak yine ikiye ayrılmaktadır.¹¹ İnsan ne kadar ilim ile uğraşırsa uğraşsın faziletli bir ahlaka sahip olamamışsa hüsrana uğrar, yaptığı ilimde derin yanlışlıklara düşmektedir. Terbiye üzerinde çalışmalar yapan alimlerin eserlerinin etki ve tesirini kendi ahlakından beslemektedir. Terbiyeden aciz kalmış bir alimin, eserleri de ahlak ve terbiye bilgisi açısından eksiktir. İlim öğrenmekteki esas maksat terbiye fikrini ve ufkunu genişletmektir. Tüm ilimler, aslında terbiye ilmine hizmet etmektedir. Çünkü ilgilenilen ilim dalı insanı bir noktada geliştirmekte ve bu da terbiyenin kapsamına girmektedir. Terbiye ilminin kapsamı pek geniştir ki bu ilmin başlangıcı anne kucağıdır.¹² Bu bölümde terbiye ve ahlak eğitimi ile ilgili bilgilere ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Oyun başlığı ele alınmıştır. Oyunun tanımına genişçe yer verildikten sonra oyunun mahiyeti üzerinde durulmuştur. Oyun, bedeni terbiyenin kapsamına girmektedir. Bedeni terbiye için hareket gereklidir. Bu ise çocuklar için genellikle oyun ile mümkün olmaktadır. Tezimizin esasını terbiye ve ahlak eğitimi oluşturduğu için oyun ve terbiye hakkında kısaca şöyle bir giriş uygun olacaktır. Vücutta meydana gelebilecek sağlık problemlerinin, ruha tesir etmemesi için maddi ve manevi kuvvetler birlikte çalışırlar. Sağlığın bozulması, hareketleri kısıtlayacağı

¹¹ Ömer Azmi, “Terbiye”, *Çocuklara Rehber*, 25 Haziran 1314, 5.

¹² Recâi Nüzhet, “Terbiye”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, 12 Haziran 1324 (1908), 2.

için insanda tembellik ve rahatlık oluşturabilmektedir. Vücudun bu durumundan en çok etkilenecek olan ruhtur. Ruhun selameti, vücudun selametine bağlıdır. Ruh vücuda emreder, vücut ise itaat eder, vücut ne kadar sağlıklı olursa itaati de o nispette olmaktadır. Nasıl ki bir anahtar uygun olduğu nispette kilidi açabilir. Nasıl ki verimsiz topraklarda güneşin tesiri etkili olmayacaktır. Bedeni terbiye herkes için önemlidir. Bedeni terbiyeyi geliştirmek için ziraat, sanat veya başka bir şeyle meşgul olanlara mahsus değildir. Bedeni terbiyedeki amaç, vücudun ruha olan itaatini kolaylaştırmaktır. Bu durum tüm kuvvelere etki eder ve ahlak terbiyesinin inkişafına yardımcı olmaktadır. Örneğin küçüklükten itibaren yazı yazmak için sağ elimizi kullanırız, büyüdüğümüzde sol elle yazı yazmak istersek sol el bu noktada kabiliyetleri açığa çıkarılmadığı için yazı yazamayacaktır, el sanatlarıyla uğraşan birisinin el becerileri noktasında kabiliyetleri öne çıkmaktadır. Oysa beden terbiyesi, tüm vücudun çalışmasıyla olacaktır. Bedeni terbiyeye her şahsın ihtiyacı vardır. Bedenin ruha itaat edecek bir kıvama erişebilmesi beden çalıştırılmasıyla mümkündür. Beden terbiye edilince ruha tabi olmaktadır. Bedeni terbiyenin esasları şöyledir; sıhhatli olmak, vücudun sağlam ve dayanıklı olması, el ve parmakları kullanarak marifetlerini arttırmak, insanın diğer kuvvelerini olumsuz yönde etkileyecek işlerden uzak durmak ve insanın tabiatına ters gelebilecek heveslere yaklaşmamaktır. Vücudun sağlığı önemli bir husustur. Sağlıklı bir vücut insana ait tüm kuvveler üzerinde etkilidir. Sağlıklı bir vücut, maddi ve manevi anlamda karışılacağı bir sorun ve tehlikeyi daha kolay çözüme kavuşturabilmektedir. Oyun, spor, duygu ve hislerin terbiye edilmesi gibi etkenler beden terbiye edilmesini sağlamaktadır. Çocukların yaşlarına göre, bedeni terbiyenin bu etkenleri uygulanmalıdır.¹³ Bu bağlamda oyunun çocuk açısından önemi değerlendirilerek çocuklara kazandırdığı değerler üzerinde durulmuştur. Bunlardan başka incelediğimiz süreli yayınlarda oyun başlığı altında bilmecelelere, soru ve oyunlara yer verilmiştir.

¹³ Mehmet Kazım, “Terbiye-i Etfale Dair” *Çocuk Bahçesi*, 25 Ağustos 1321, 7.

1. OSMANLI TOPLUMUNDA TERBİYE VE AHLAK

1.1. Terbiye ve Ahlak

Terbiye, İslami literatürde eğitimin karşılığı olarak kullanılan bir kelimedir. “Rabv” kökünden türeyen terbiye, “*çocuğu veya ekini besleyip, büyütmek, geliştirmek*” anlamına gelmektedir. Büyümek bütün canlılara has bir özellik olsa da terbiye insanlar için kullanılan bir terimdir.¹⁴ Sözlük anlamı olarak terbiye, “*besleyip, yetiştirme, büyüme, ilim ve edep öğretme, tâlim, tehzib-i ahlak*” anlamlarına gelmektedir.¹⁵ Arapçada *hulk* veya *huluk* kelimesinin çoğulu olan ahlak ise, “*seciye, tabiat, huy*” anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı olarak ise ahlak, insanlardaki iyi ve kötü huyları ayırt etmek için kullanılır. İyi ve kötü davranışların sonucu olarak ortaya çıkan düşünce ve davranışların bütünüdür.¹⁶ Sözlük anlamı olarak ise ahlâk, “*iyilik etmek ve fenâlıktan çekinmek için tâkibi لازم gelen usul ve kaideleri öğreten ilim, insanda bulunan rûhî ve zihnî haller*” anlamlarına gelmektedir.¹⁷ Çocukluk kavramı toplumsal bir kavramdır ve bulunduğu toplumda kendine ait belirleyici özellikler taşır. Her toplumda, her bölgede, her ırkta ve her tarihsel süreçte çocuğa farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu sebeple çocukluk, her bulunduğu toplumda ve dönemde farklı yorumlanabilir. Bu gerekçelerden ötürü çocuklarla ilgili yapılan tespitleri ve bilimsel araştırmaları farklı bölge ve topluma uygulama noktasında temkinli davranılması gerekmektedir. Çocuğa tanınan haklar, çocuğun okul eğitimi alması, çocuğa yüklenilen sorumluluk ve beklentiler, çocuğa verilen ceza ve yasaklar, çocuğun eğitim ahlakı gibi çeşitlendirebileceğimiz birçok alanda çocuklar eşit haklara sahip değildir. Aynı ülkede dahi iki ayrı bölgeden birinde yaşayan çocukların eğitim alması bir zorunlulukken, diğer bir bölgede tam aksine eğitimin önemsiz görülmesi olasıdır.¹⁸

¹⁴ Ziya Kazıcı-Halis Ayhan, “İslam Tarihinde Tâlim ve Terbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 3/ 515-523.

¹⁵ Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), “Terbiye”, 394.

¹⁶ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1989), 2/1-9.

¹⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2011), “Ahlâk”, 19.

¹⁸ Mine Tan, “Çağlar Boyunca Çocukluk” *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22/1 (1989), 71-72.

Terbiyenin tanımı milattan önceki döneme kadar uzayan geniş bir dönemi kapsamaktadır. MÖ. yaşayan ve terbiyenin tanımını yapan filozoflar, kendilerinden sonra gelen Batı filozoflarını etkilemiştir. Avrupa'nın MÖ. döneme uzanan birikiminden ise İslam filozofları yararlanmıştır. Konunun bütünlüğü açısından terbiyenin ilkçağlardaki anlamına ve sonraki yüzyıllarda tanımlarına değinerek terbiyedeki değişimi ve gelişimi anlayabiliriz. Terbiyenin ilk tanımları Eflatun ve Cicero tarafından yapılmıştır. MÖ. 427-347 tarihleri arasında yaşayan ilkçağ filozofu, Yunan kökenli Eflatun'a göre terbiye tanımı şöyledir: "İyi bir terbiye bedenî ve ruhî, müsteid oldukları mükemmeliyeti tamamen verendir." Yine milattan önce yaşayan Roma kökenli Cicero'ya göre "terbiye, çocuğun insan haline esâdına hizmet eden sanattır."¹⁹ Bu tanımlar Eflatun ve Cicero'dan sonra gelen filozofların terbiye tanımlarına temel oluşturmuştur. Eflatun ve Cicero'nun ele aldığı terbiyeyi kendilerinden sonra gelen Alman, İngiliz ve Fransız filozoflar da tanımlamış ve her yüzyılda terbiyenin anlamı bir başka filozof tarafından yeniden yapılmıştır. Terbiyeye ait tanımlar, o dönemin fikir ve düşünce yapısından da haber vermektedir.

Alman filozoflardan, Kant, Fichte ve Einstein yaşadıkları dönemdeki terbiyenin tanımını yapmışlardır. 1724-1804 yılları arasında yaşamış Alman filozof Immanuel Kant'a göre "terbiye, tabiat-ı beşeriyenin bütün kabiliyetlerini muntazaman, mütenasiben tenmiye etmeli ve bütün nev-i beşerî gaye-i mukadderine isal eylemelidir." 1762-1814 yılları arasında yaşayan ünlü Alman düşünürü, Johann Gottlieb Fichte ise terbiyeyi, "hayat-ı hakikiyeye talebe yetiştirebilmelidir" şeklinde tanımlanmıştır. 1897-1955 yılları arasında yaşayan tanınmış ünlü Alman düşünürü Albert Einstein'ın felsefi düşüncesinde ise "terbiye, melekât-i beşeriyenin ahenk ve tasavvuru ile tekellümüdür."²⁰

İngiliz filozoflarının terbiyeye ait tanımlarına baktığımızda, John Locke, James Mill, Stuart Mill, Herbert Sepencer'in görüşlerini görmekteyiz. 1632-1704 yılları arasında yaşayan ünlü İngiliz filozof Jhon Locke'un felsefe anlayışına göre terbiye, "insanları faziletli, cemiyete faideli ve kendi mesleklerinde maharetli bir hale getirmek için en kolay ve en kısa olan usuldür." 1773-1836 yılları arasında yaşayan İngiliz

¹⁹ Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Fenni Terbiye* (Bab-ı Ali Caddesi: Kütüphane-i İslamî ve Askerî, 1327), 15.

²⁰ Hilmi, *Terbiye*, 16.

düşünürlerinden, J. Mill'in görüşüne göre "terbiyenin gayesi şahsı mümkün olduğu kadar evvela kendi ve bade ebnayı için musaadat haline getirmektir." Yani kendisi ve sonraki nesilleri için arındırılmış hale getirmektir. 1806-1873 yılları arasında yaşayan İngiliz filozoflarından S. Mill'in bakış açısında ise "terbiye, kendimizin ve başkalarının hakkımızda bizi tabiatımızın mükemmeliyetine takrib (yakınlaştırmak) maksadıyla yaptığı her şeydir." 1961-1997 yılları arasında yaşayan İngiliz filozoflarından, H. Spencer'ın araştırmalarında ise "terbiyenin gayesi bizi mükemmelen yaşamaya hazırlamaktır."²¹

Birbirlerine yakın tarihlerde yaşayan filozofların, terbiye tanımına verdikleri cevap da yine birbirine yakın ölçülerdedir. Bu durum fikir ve görüşlerinde birbirlerini etkilemiş olabileceklerini düşündürmektedir. Avrupa ülkelerinden İngiliz ve Almanya'dan başka Fransız düşünürlerden terbiyeye ait görüşleri bulunan Claude Adrien Helvetius, Marquis de Condorcet ve Charles Maurice de Talleyrand'dan söz edebiliriz. 1715-1771 yılları arasında yaşamış Fransız kökenli filozoflardan Helvetius'un felsefi anlayışına göre; "terbiye, adam etmek sanatıdır. Gayesi menafi-i umumiyenin hadd-i azamı, yani en çok mikdar da vatandaşların en büyük saadeti ve en büyük hazzıdır." 1743-1794 yılları arasında yaşayan Fransız düşünür Condorcet'in düşüncesine göre terbiye, "her batında meleket-i bedeniye, fikriye ve ahlakiyeyi sallandırmak ve bu vasıta ile nev-i beşerin tekemmül-ü tedrici ve umumiyesine hizmet etmektir." 1754-1838 yılları arasında yaşayan Fransız siyasetçi, mimar ve diplomat olan Talleyrand'ın araştırmalarına göre terbiye, "insanların gerek kendileri ve gerek hem neveleri için en ziyade kabil-i intifâ' bir hale getirmektir."²²

İslam felsefesine baktığımızda ise felsefi fikir hareketlerinin İslam ile yoğrulduğunu görmek mümkündür. İslam âlimleri arasında terbiyenin tanımı Râgıb el-İsfahânî, İbn Miskeveyh, İmam-ı Gazali, Beyzâvî, Kınalızâde Ali Efendi tarafından yapılmıştır. 954-1010 yılları arasında yaşayan İslam filozofu, Râgıb el-İsfahânî'ye göre terbiye, "bir şeyi en mükemmel derecesine ulaşıncaya kadar adım adım inşa etmektir."²³ 932-1030 yılları arasında yaşayan ünlü İslam düşünürü, İbn Miskeveyh'in felsefesine göre terbiye, "insanı, tedbir-i nefse, tedbir-i menzile ve tedbir-i siyasiye

²¹ Hilmi, *Terbiye*, 16.

²² Hilmi, *Terbiye*, 16.

²³ Kazıcı-Halis, "Tâlim ve Terbiye", 3/515-523.

muvafık kılmaktır.” 1058-1111 yılları arasında yaşayan ünlü İslam filozofu Gazali’ye göre, “terbiye, amel-i salih ve ulum-i nafia tahsil etmektir. Terbiye, insanı halk ve Hâlık nezdinde vazifelerini yapabilecek kemale getirmektir.”²⁴ 1189-1286 yılları arasında yaşayan İslam düşünürü Beyzâvî’ye göre terbiye, “bir şeyi derece derece geliştirerek kemaline ulaştırmaktır.”²⁵ 1510-1572 yılları arasında yaşayan ünlü İslam filozofu, Kınalızâde Ali Efendi’nin bilgisine göre terbiye, “nefsin ahlak-ı reddiyesini izale ve ikna ve ahlak razıyesini idâme ve ibka kılmaktır. Akla, hissiyat-ı behimiyeyi ve hevaı nefsi kullanabilecek derecede tasarruf kuvveti vermektir.”²⁶ Pek çok düşünürün terbiye hakkındaki tanımına yer verildikten sonra, terbiyenin evrensel bir husus olduğu ve insanın kendini yetiştirmesinin insanoğlu için mühim neticeleri olduğunu söyleyebiliriz.

Bu tanımlardan yola çıkarak denilebilir ki, insanın aklı, bedenî ve ahlaki yönden gelişmesi terbiye eğitiminin kapsamına girmektedir. İnsanın bu yönde gelişimini sağlayan, destekleyen tüm ilke, yöntem ve uygulamalar terbiye ilminin konusu olarak değerlendirilmektedir.²⁷ Eğitim de temel olarak terbiyenin kapsamına girmektedir. Eğitimin amacı, insan davranışlarına ve karakterine yeni ve faydalı öğretiler kazandırmaktır. Eğitimle birlikte bir de öğretim vardır. Öğretim, geçmişteki birikimlerin, bilgi ve deneyimlerin gelecek nesillere aktarılmasıdır. Öğretim, bilgi birikimi ve gelişimi sağlarken, eğitim, iradenin güçlü olmasını destekleyerek, akıl ve irade arasındaki tutarlılığı sağlar. Terbiye ise, insanda bulunan tüm yatkınlık ve yeteneklere dikkat edilerek bunların yönlendirilmesi ve geliştirilmesidir. Terbiye kelimesi tek başına kullanıldığında eğitimi ve öğretimi içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle öğretimle beraber eğitimin yani terbiyenin de verilmesi gerekir ki, akıl ve irade ile ahlak ve karakter özellikleri paralel olarak geliştirilebilsin.²⁸

²⁴ Hilmi, *Terbiye*, 17.

²⁵ Kazıcı-Halis, “Tâlim ve Terbiye”, 3/515-523.

²⁶ Hilmi, *Terbiye*, 17.

²⁷ Kazıcı-Halis, “Tâlim ve Terbiye”, 3/ 515-523.

²⁸ Kazıcı-Halis, “Tâlim ve Terbiye”, 3/515-523.

1.2. Klasik Dönemde Terbiye

Klasik dönem Osmanlı toplumunda aile kurumu hakkında detaylı bilgilerin mevcut olmadığını söyleyebiliriz.²⁹ Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde terbiye eğitimi sıbyan mektepleri ile verildiği bilinmektedir. Bu sebeple biz de klasik dönem sıbyan mekteplerine değinmenin doğru olacağını düşündük. Sıbyan mektebi ile ilgili ayrıntıya girmeden kısa ve öz izahlar yapılarak konu hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca kurumsal bir kimliği bulunan sıbyan mektepleri ile ilgili pek çok yayın ve çalışmanın mevcut olduğu söyleyebiliriz. Klasik dönemde açılan mekteplerin, büyük bir kısmı yetim ve yoksul çocuklar için yaptırılmıştır.³⁰ Mekteplerin bu maksatla yapılmış olması diğer Müslüman çocuklarının bu mekteplere gelmesine engel oluşturmuyordu.³¹ Klasik dönemde faaliyet gösteren ilk sıbyan mektebi Fatih Sultan Mehmed döneminde açılmıştır. Dârüttâlîm adı ile anılan bu mektepte, Fatih Sultan Mehmed, “*ta’lîm-i kelâm-ı kadîm ve Kur’ân-ı azîm*” eğitimi verilmesini zorunlu kılmıştır.³² Bu mektep, kimsesiz, öksüz ve yoksul çocukların eğitimi için yaptırılmıştır.³³ Bu dönemde sıbyan mektepleri, padişahlar, padişah hanımları, devlet büyükleri ve iyilikte bulunmak isteyenler için hayrat yapmaya vesile olarak görülmüştür. Sıbyan mekteplerinin işleyişi ile ilgili bir sistem veya ders programının bulunmadığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Mektepler, belirlenmiş vakıflar tarafından idare edilir ve bu vakıfların geliri ile mekteplerin ihtiyaçları karşılanırdı. Padişahların yaptırdığı mektepler genellikle aş evlerine çok yakın olurdu ve bu şekilde çocukların yemek ihtiyaçları karşılanırdı. Padişahın yaptırdıkları dışındaki mektepler cami veya medrese yakınlarında inşa edilmesi tercih edilirdi.³⁴

Fatih Sultan Mehmed'den sonra II. Beyazid de babası gibi bir mektep yaptırıp aynı geleneği sürdürmüştür. Bu mektebe ise “Muallimhane” denilmiştir. Kimsesiz ve

²⁹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), 185.

³⁰ Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Sıbyan Mektepleri*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999), 71.

³¹ Hızlı, *Sıbyan Mektepleri*, 74.

³² Cahit Baltacı, “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 10 Eylül 2022).

³³ Vedat Günyol, “Mektep”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 7: 655.

³⁴ Günyol, “Mektep”, 7/656. Klasik dönem terbiye eğitimiyle ilgili olarak Sultan Murad Hanı'nın oğlu Fatih Sultan Mehmet'e nasihatlerini içeren bir siyasetname bulunmaktadır. Siyasetname de Sultan Murad, oğluna iyi bir devlet yönetimi için kişinin ahlakının nasıl olması gerektiği hakkında bilgiler vermiştir. Bu eserde aynı zamanda devlet yönetimi konusundaki tecrübelerini de Fatih Sultan Mehmed'e aktarmıştır. Bk. Abdullah Uçman, *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017).

yoksul çocuklar için yaptırılan bu mekteplerde çocukların ihtiyacı olan harçlık ve yemek ihtiyaçları karşılanmıştır. Bunun dışında kılık kıyafet ve ayakkabı ihtiyaçlarını sağlayacak ödenekler de ayrılmıştır.³⁵ Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı sıbyan mektebinde eğitim gören çocukların kıyafet ihtiyaçlarının da karşılandığı bilinmektedir. Ayrıca her iki bayramda da talebelere kıyafet verilir, imarethanede pişen yemekten çocukların yemek ihtiyaçları da karşılanırdı. Yine Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin yaptırdığı sıbyan mektebinde çocuklara bir kat tüm giyim kuşam kıyafetleri ve bir miktar da para verildiği bilinmektedir.³⁶

Çocuklar, 4 veya 5 yaşında sıbyan mektebine başlamakta idi. Mektebi bitirmek için Kur'an-ı Kerim'in en az bir defa hatmedilmiş olması şarttı.³⁷ Mekteplerin esas amacı çocuklara Allah'ın emir ve yasaklarını, Kur'an-ı Kerim'i okumayı, namaz kılmayı, namazda okunacak dua ve sureleri öğretmektir. Tanzimat dönemine kadar sıbyan mekteplerinin bu geleneği değişmemiştir. Sıbyan mekteplerinin klasik döneminde yazı yazma dersleri bulunmadığı için kalem ve kâğıt ihtiyacı oluşmamıştır. İhtiyaç olduğu durumlarda ise taş ve tahta kullanılmaktaydı. Kalem ve kâğıt kullanımı ise Tanzimat dönemiyle sıbyan mekteplerinde kullanılmaya başlanmıştır.³⁸

Klasik dönemde çocuk terbiyesi konusunda mühim vazifeleri olan Lala ile ilgili bilgiler bahse değerdir. Osmanlı Devleti'nde çocukların terbiyesine katkısı olan "Lala"lar çocuk terbiyesi konusunda dönemin önemli yardımcılarındandır. Osmanlı Devleti'nde maddi durumu iyi olan aileler, erkek çocuklarına bir lala seçerler, çocuğu onun gözetimine bırakırlardı. Lala, ev dışında yaşayan kişilerden ahlak ve terbiyesiyle çocuğa iyi örnek olabilecek, kendisini iyi yetiştirmiş, herkes tarafından sevilen ve takdir edilen, bilgili, dürüst, deneyimli kişilerden seçilir ve çocuk terbiyesi vazifesiyle evin üyeleri arasına dâhil olurdu. Lala ev halkıyla yaşayacağı için, seçim yaparken en başta dikkat edilecek husus güzel ahlaklı ve karakterli biri olmasıydı. Çocuklar belli bir yaşa kadar evde dadıları veya annelerinin gözetimi altında bulunduktan sonra büyüüp arkadaş edindiklerinde, evin dışında olan münasebetlerde yanlış kişilerle görüşüp, çocuğun terbiyesinin bozulmaması için lalanın gözetiminde

³⁵ Günyol, "Mektep", 7/656.

³⁶ İsmail Kara – Ali Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları: 2005), 416.

³⁷ Faik Reşid Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 7.

³⁸ Günyol, "Mektep", 656.

bulunmaktaydılar. Çocuğa, lalaya karşı çıkmaması, her ne isterse itiraz etmeden uygulaması yönünde tembihler yapılırdı. Laladan, çocukla ilgili bir şikâyet gelirse aile ona göre hareket edeceğini çocuğa uygun bir lisanla ifade ederdi. Lalaya da çocukla ilgili bilgiler ve yapması lüzumlu olan şeyler anlatılırdı. Aile, her ne kadar sorumluluğu lalaya verse de sürekli gözlem içerisinde olup, süreci takip ederdi. Küçük çocuk lalaları, çocukları kucaklarına alıp gezdirir, hava almasını sağlar, ev içerisinde onunla oyunlar oynayarak vakit geçirirdi. Çocuk yürümeye başladığı süreçte onu gezdirir ve zararlı alışkanlıklar elde etmesine müsaade etmezdi. Çocukların terbiyelerinin idamesi için Osmanlı Devleti'nde bu uygulamaya çok eskiden beri devam edilmiştir.³⁹ Çocuk bakımıyla ilgili olarak *Hanımlara Mahsus Gazete* de “Ayşe Sıdika Hanımefendinin eser-i âlîleri “Usul-i Talim ve Terbiye”ye Dair Birkaç Söz” başlığı altında yabancı çocuk bakıcılarının ve yabancı hocaların ahlak ve terbiye açısından İslam terbiyesine zarar verdiğini ifade etmektedir. Ahlak ve terbiye İslam medeniyeti üzerinde şekillenen bir eğitim usulüdür. Yabancı hoca ve bakıcılar yetiştirdikleri veya ilgilendikleri çocuklara bu temel eğitim usulüne uymamaktadırlar. Bu durumun çocuklar ve ümmet için sakıncalı olduğu, toplumu bozacak derecede önemli bir sorun olduğuna değinilmiştir. Çocuklar yabancı bakıcı ve hocaların ellerinde onları örnek olarak yetiştirmektedir. Burada çocuklara faydalı olarak görülen durum hakikatte zarar vermektedir. Yabancı bir hoca veya bakıcı işinde ne kadar ustalaşmış olsa da çocuğa yalnızca dünyevi mertebeleri öğretecek, o nazarla eğitecektir. Terbiyenin birinci en mühim olanı cismani terbiyedir. İkincisi terbiye-i fikriye, üçüncüsü terbiye-i ahlaktır.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde çocuklar için sıbyan mektebi yaptırıp onların yemek ve giyim ihtiyaçlarını karşılayan vakfiyeler ve zenginler, çocukların kır gezintilerini de ihmal etmemişlerdir. Vakfiyelerde en az bir defa çocukları gezintiye çıkarmak için ödenek ayrıldığı ifade edilmektedir. Vakfiyelerce ödenek ayrılmamış mekteplerin, giderleri zenginler tarafından karşılanmaktadır. Bu geziler mektep hocası ve kalfaların gözetiminde tertip edilmektedir. Bir bayram havasında olan bu gezilerde çocuklar

³⁹ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 55-56.

⁴⁰ E.Rasime, “Ayşe Sıdika Hanımefendinin eser-i âlîleri “Usul-i Talim ve Terbiye”ye Dair Birkaç Söz”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, (27 Teşrinievvel 1315), 3-4.

çeşitli oyunlar oynar, ilahiler söyler ve büyük ziyafet sofraları da kurulurdu.⁴¹ Yaz aylarında ise mektep seyri adında mektep gezileri tertip edilirdi. Varlıklı ailelerinin çocukları, lalaları ile birlikte bu geziye katılırlardı. Veliler maddi durumlarına göre gezilere maddi destekte bulunurdu.⁴² Kurulacak sofraların, pişirilecek yemeklerin yapımı için aşçı ve yardımcılar gezi alanına önden gönderilirdi. Anneler de o gün için yemek hazırlayıp, mektebe gönderirlerdi. Talebeler o gün güzel kıyafetlerinden giyer, gezi alanına kendileri için hazırlanmış olan çiçeklerle süslenmiş kayıklarla giderdi. Önden giden çocuklar maniler ve ilahilerle coşkulu bir şekilde ilerler, en arkadan ve uzaktan mektep hocasının kayığı gelirdi. Hazırlık için önden giden yardımcılar, aşçılar, mektep halifesi ve lalalar çocukları karşılardı. İkramlıklar hasırlar üzerine serilir onar kişilik sofralarda servis edilirdi.⁴³ Maddi durumu yetersiz olan ailelerin çocukları gezip mahcubiyet hissetmemesi için onlara da diğer çocuklar gibi hususi kıyafetler diktirilirdi. Gezi için toplanan paradan arta kalanlar ise mektep hocası tarafından bir sonraki gezi planı için ayrılırdı. Bu geziler yaz boyunca birkaç kez tekrarlanabilmekteydi. Deniz yoluyla gidilen bir gezi yapılmışsa diğer gezinin kara yoluyla yapılması planlanırdı.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nde çocukların terbiyesi için uygulanan bir diğer seçenek ise özel derstir. Sıbyan mektebini bitiren çocuklar, on yaşına gelmiş ve Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmiş oluyordu. Dönemin önde gelen aileleri ve maddi durumu iyi olan aileler, çocuklarına eğitim vermesi için özel hoca yardımıyla eğitim alması sağlanırdı. Çocuk mülkiye sınıfından bir ailenin çocuğu ise devlet dairelerinin kalemine girebilirdi. İlmiye sınıfına mensup ise yine kendi sınıfında bir mesleğe girebilirdi. Ticaretle veya sanatla uğraşan bir ailenin çocuğu ise babasının yönlendirmesi veya kendi tercihiyle ticaret veya sanat kolundan birini seçerek çıraklığa başlayabilir ve bu şekilde meslek edinebilirdi.⁴⁵ Bir de bu sınıflara mensup olmayan ailelerin çocukları vardır ki ailelerinde ulema veya vükela bulunmadığı için doğrudan kalemiyeye

⁴¹ Kara – Birinci, *Sıbyan Mektepleri*, 417.

⁴² Kara – Birinci, *Sıbyan Mektepleri*, 429.

⁴³ Kara – Birinci, *Sıbyan Mektepleri*, 431.

⁴⁴ Kara – Birinci, *Sıbyan Mektepleri*, 433.

⁴⁵ Bey, *Merasim ve Tabirleri*, 76.

alınmazlardı. Küçük memuriyetlerdeki babalar da çocuklarının kendileri gibi aynı mesleği devam ettirip en yüksek rütbe olan kalem beyi olmalarını arzu ederlerdi.⁴⁶

Sıbyan mektebini bitiren kız çocukları ise eğitime devam etmek isterlerse yalnız kız çocuklarının gittiği kadın mektebine devam edebilirlerdi. Kadın mektebi, yeterli eğitime sahip bir kadının kendi evinde verdiği eğitimidir. Bu mekteplerde diğer mektepler gibi cuma günleri tatil olduğu bilinmektedir. Yaşça büyük olan kız çocuklarının haftada iki gün olan tatil günlerinde ev hanımlığına ait işler görülür, dokuma ve işleme gibi el işleri yapılırdı. Zengin talebelerin aileleri mektebe ve mektepte bulunan çocuklara yardımcı esirgemezler, hürmet gösterirlerdi. Çeşitli ikramlar hazırlanıp zaman zaman mektebe gönderirlerdi.⁴⁷ Mektep eğitimlerini tamamlayan kızların önemli vazifelerinden birisi de ev işlerini öğrenmektir. Geleceğin ev hanımı olacak olan kız çocukları büyük bir itina ile eğitilir, evlendiğinde evin ihtiyacı olan işleri başkasına ihtiyaç duymadan çözebilmesi istenirdi. Ayrıca çeyiz hazırlıklarını kendisi yapması beklenir ve yapması gerekenler öğretilirdi. Bu noktada tüm kız çocukları eşitti. Varlıklı bir ailenin kızı ile diğer ailelerin kızı olmak arasında fark yoktu. Evlerde dokuma tezgâhları bulunurdu. Bu tezgâhlarda gömlek, bez, içlik ve çarşaf dokunur ve hazırlanırdı. Bu işler kızların en önemli işi olarak addedilirdi. Hazır dokunmuş gömlek, çarşaf, kumaş satın alan aileler ayıplanır, tüm mahalle bunu konuşurdu. Çeyiz hazırlıkları kız çocuklarına eğlenceli ve hoş bir şekilde yaptırırlardı. Küçük yaştaki kızlar oyun gibi geçen bu zamanlarda yaptıkları dokumalarda sıkılmazdı. Osmanlı hanımları işlerini vaktinde yapar, dinlenmesi gereken vakitte de dinlenirlerdi.⁴⁸ Osmanlı toplumunda eğitimi tamamlanan kız çocuklarının toplumun yetişmesinde çok önemli bir yer teşkil ettiği anlayışı hâkimdir. Çocukların ilk muallimi annesidir düsturundan yola çıkarak, kız çocuklarının güzel bir terbiye ile yetiştirilmesi farkındalığının Osmanlı toplumunda oluştuğunu görmekteyiz. Kız çocuklarının kendi fitrat ve kabiliyetlerine uygun işlerde vazifelendirildiği ve bununla doğru orantılı olarak terbiye ve ahlak gelişimlerinin sağlandığı anlaşılmaktadır.

⁴⁶ Bey, *Merasim ve Tabirleri*, 85

⁴⁷ Bey, *Merasim ve Tabirleri*, 100-101.

⁴⁸ Bey, *Merasim ve Tabirleri*, 102-103.

1.3. Avrupa’da Modern Terbiyenin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Toplumuna Etkisi

Avrupa’da modern terbiyenin ortaya çıkışına değinmeden önce Orta Çağ Avrupa’sının çocuk ve ona atfedilen değerler yönünden incelenmesi modern terbiye dönemindeki uygulamaların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. 15 ve 16. yüzyıllara gelinceye dek Avrupa’da “çocuk” kavramı henüz oluşmamıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde çocukluk ve ergenlik kavramı halâ birbirinden ayırt edilememiştir. 19. yüzyılda Fransa’da çok küçük çocuklar için bebe kavramı kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere, bebe kavramını, okula giden çocuklar için ‘baby’ olarak kullanmıştır. Avrupa’da “çocuk” ve “bebek” kavramlarının şekillenmesi ve dönemlere ayrılmasının neden bu kadar uzun sürdüğünün cevabı çocukların çalışmasında ve iş gücü olarak görülmesinde yatmaktadır. Avrupa’da çocuklar çalışmaya başladıkları dönemden itibaren yetişkinliğe eriştiği düşünülmektedir. Anne ve babaya olan ekonomik bağımlılıktan kurtulup çalışmaya başlamak, çocukluktan çıkıldığı anlamı taşımaktaydı. Bu sebeple bebeklik döneminde çocuk oyunları oynanırken, 4 yaşından itibaren çocuklar büyüklerin oynadıkları yetişkin oyunları oynuyorlardı.⁴⁹ Orta Çağ, Avrupa’da çocuklar için zorlu diyebileceğimiz bir dönemdir. Bu dönemde çocuklara sert kuralların uygulandığı, ağır cezaların verildiği bilinmektedir.⁵⁰ Çocuklar bir eşya gibi taşınır mal olarak görülürdü.⁵¹ Bunların sonucu olarak Orta Çağ Avrupası’nda çocuk ölüm oranları yüksektir.⁵²

Orta Çağın geç dönemlerinde Avrupa’da savaşlar yoğunluk kazanmıştır. Savaşların olduğu sürede kıtlık başlamış ve beraberinde lepra, veba ve çiçek gibi salgın hastalıklar yayılmıştır. Pek çok çocuk bu salgın hastalıkları atlatabilmiştir. Öyle ki altı yaşına gelmemiş bir çocuğu aileden saymıyorlardı. Öte yandan, Orta Çağ Avrupa’sında, dini inanışın toplum üzerinde etkili olmasıyla çocuğun değerli olduğu düşüncesi gündeme gelmiş ancak hâkim bir görüş olmamıştır. Kilise, toplum üzerinde ciddi bir otoriteye sahip olup toplumu etkisi altına alıp izleri kolay silinmeyecek bir çocukluk algısı oluşturmuştur. Bununla ilgili olarak İncil’de çocukla ilgili geçen

⁴⁹ Tan, “Çağlar Boyunca Çocukluk”, 77-78.

⁵⁰ Mehmet Sağlam-Neriman Aral, “Tarihsel Süreç İçinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları”, *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 1/2 (2016), 48.

⁵¹ Zeynep Erkut vd., “Tarihsel Süreç İçinde Çocuk” *Çocuk ve Medeniyet Dergisi* 2/3 (2017), 21.

⁵² Sağlam & Aral, “Çocuk ve Çocukluk Kavramları” 48.

ifadeler çocuğun bir günah ürünü olarak dünyaya geldiği yönündeydi. İncil'e göre, çocukların içindeki kötülüklerin ve şeytanların kovulması gerekliydi. Bunun için çocuklar dövülerek bu kötü günahlardan ve şeytanlarından arındırılmaya çalışılırdı. Bu vazife ise anne ve babaya aitti.⁵³ Çocuklar üzerinde bu bakış açısını ortaya çıkaran ve geliştiren Augustinus'tur. Augustinus, çocukların günahkâr olarak doğduğunu savunmuş ve bunu şu şekilde ifade etmiştir: “senin huzurunda hiçbir ölümlü günahsız değil ki, hatta dünya yüzüne ayak basan bir günlük bebek bile!”. Augustinus, bu söylemlerini kabul ettirmeye çalışmıştır. Augustinus göre; bebeklerin sergilediği tavırlara bakınca onların masum olduğu söylenemez. İstedikleri olmayan bebekler ağlar, hırçınlaşır ve küser. Bu nedenle iyi huylu olmadıkları söylenebilirdi. Dolayısıyla çocuğun küçükken bir değeri yoktu. Ancak yetişkin bir insan olunca kıymeti oluyordu. Çünkü yetişkin bir insan ruhunun tüm kötülüklerinden arınmıştı.⁵⁴ Bu varsayım çocukluk yıllarının görmezden gelinerek, değerini yetişkinler üzerinde toplanmasına zemin hazırlamıştır. Çocuklar bu sebeple yetişkinlerle aynı ortamlarda bulunup onlar gibi olmaya çalışmışlardır. Çocukluk, geleceğin değerli yetişkini olmak için önemi olmayan sıradan bir geçiş evresi olarak var olmuştur. Bu gerekçelerden dolayı çocuklar, bebeklikten çıkınca “küçük yetişkinler” veya “minyatür yetişkinler” olarak görülmüştür. Çocuklar yetişkinlerle aynı kıyafetleri giymiş, aynı ortamda bulunup aynı işle meşgul olmuş, yetişkinlerle beraber iş gücüne dâhil olmuş, çeşitli aktivite ve eğlencelere de yetişkinlerle beraber katılmıştır. Yaşamın her aşamasında çocuklar var olmuş ve yetişkinlerle her zaman iç içe bulunmuşlardır. Orta Çağın bu yapısı o dönemde yapılan resimlere de yansımıştır. Çocukluk kavramını günahkâr gördüğü ve yaşamın önemli bir safhası olarak saymadıkları için resmedilmeye de değer görülmemiştir. Resmedilen çocuklar ise küçük yetişkinler gibi çizilmişlerdir.⁵⁵

⁵³ Erkut vd., “Çocuk”, 22.

⁵⁴ Özge Özcan, “Orta Çağdan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi”, *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 2/4 (2017), 94.

⁵⁵ Özcan, “Orta Çağdan Erken Modern Döneme”, 95. Çocuklar yetişkinler ile aynı yeme-içme alışkanlıklarına sahiptirler. Bebekler anne sütünden ayrıldıktan sonra özel bir bebek yiyeceği ve içeceği hazırlanmazdı. Bebeklik döneminde anne sütü yoksa alternatif olarak inek sütü veya bebekler için lapalar hazırlanırdı. Çocukluk döneminde ise çocukların alkol kullanmasına müsaade edilmekteydi. Anne ve babalar iki üç bardak kadar içmelerine izin veriyorlardı. Avrupa ve Amerika’da sıklıkla uygulanan bir yöntem de bebeklerin kundaklanmasıdır. Sıkıca sarılan bebeklerin, iskelet yapılarının muntazam kalması, bozulmaması içindir. Bu uygulamayı yapanlar ek olarak tahta da kullandıkları görülmüştür. Bundan maksat çocuğun dik durmasıydı. Bebekler saatlerce bu kundağın içinde kalır, bu süre içinde anne de işlerini yapardı. Bazen de kundaklanmış çocuğun bir çiviye asılı bırakılması söz konusudur. Bu sayede kundaklanan bebek hareketsiz kaldığı

Orta Çağ Avrupa'sında, çocuk kavramı bir anlam ifade etmediği için çocukların ihtiyaçları, çocuk terbiyesi, çocuk sağlığı ve güvenliği gibi diğer alanlarda genel olarak bir gelişme sağlanamamıştır. Avrupa'da durum çocuklar açısından vahim iken, İslam devletlerinde çocuğun eğitim ve terbiyesine Avrupa'dan çok farklı bir usul uygulanmaktadır. Ebeveynler, çocukların alacakları eğitime önem vermişler ve özellikle buluğ çağına kadar eğitilmeleri önemli bir husus olarak görülmüştür. Çocukların saf ve temiz duygular barındırdıkları yaşlarda onların olumlu ilişkiler kurmasına dikkat etmişlerdir. İslam düşünürlerinden Farabi'nin eserleri, bu dönemin çocuk terbiyesi üzerinde etkili olmuştur. Farabi, eserlerinde çocukların eğitime ve kişiler arasında olan bireysel farklılıklara dikkat çekerek her çocuğun kendisine özel bir terbiye ile yetiştirilmesini tavsiye etmiştir. Aynı dönemin düşünürlerinden İbn-i Sina ise, çocukların ilgi ve ihtiyaçlarının karşılanmasının beden ve ruh sağlıkları açısından önemine değinmiştir. Dönemin diğer düşünürü olan Gazali, oyunun çocuk davranışlarını geliştirip pekiştirdiğini ve çocukları zihinsel olarak eğiterek belleklerinin yenilenmesine yardımcı olduğunu eserlerinde ifade etmiştir. Gazali'ye göre çocuk, her şeyden önce sevgi ile büyütülmelidir.⁵⁶

Öte yandan Orta Çağ Avrupası'nda kraliyet ailesi çocuklarına özel eğitmen tutarak eğitimlerini tamamlaması sağlanırdı. Halk tabanına baktığımızda ise Orta Çağın son dönemlerinde çocukların okula gönderilmesinden söz edilebilir. Bu durum yaygın bir uygulama değildi ve çocuğunu okula gönderen aileler az sayıdaydı. İlköğrenimini tamamlayan çocuklar, isterlerse Latin dili ve alfabesini öğrenmesi için başka bir okula gönderilirdi. Okula gönderilen çocuklar genellikle erkekti. Kız çocuklarının okula gönderilmesi tercih edilen bir durum değildi. Kızlar ekseriyetle evde anneleri tarafından eğitilirdi. Bazen bu eğitimi sütanne de verebilirdi. İhtiyaç

için metabolizma daha yavaş çalışır ve altını kirletme daha az olmaktadır. Bebeklerin sık sık yıkanması ve temizlenmesi anlayışı yaygın değildir. Bebeklerin kirli oldukları yaygın bir inaniştir. Kirin bebekleri koruduğu görüşü hâkimdir. Bebeklerin başını yıkamak, onları aptal yapacağına inanılır, bebek doğduktan sonra 1 yıl 1 gün oluncaya dek çocuğun tırnakları ve saçları kesilmezdi, kesilirse bebeklerin hırsız ve dilsiz olacağına inanılırdı. Bebeklerin idrarının faydalı olduğu fikriyle bebek bezleri yıkanmadan öylece kurutulur ve kuruduktan sonra tekrar kullanılırdı. O dönemde tıp ilmi gelişmediği ve kadınların da danışacakları kimse bulunmadığı için çocuk doğum oranları fazlaydı. Doğan çocukları bakacak maddi durumu bulunmayan aileler çocuklarını öldürerek duruma çare bulabiliyorlardı. Hamile kaldığını bilen kadınlar kürtaj yapmışlardır. Bunu yapamayan ve çocuğu doğurmak zorunda olanlar doğumdan sonra çocuklarını öldürmüşlerdir. Birçok bebek daha adı bile konulmadan öldürölüp, yok sayılmışlardır. Bk. Özcan, "Orta Çağdan Erken Modern Döneme", 101-106.

⁵⁶ Sağlam & Aral, "Çocuk ve Çocukluk Kavramları" 48-49.

duyan soylular, kızlarına kilise rahibesi tarafından eğitim verilmesini sağladı. Kentte hizmetçi olarak çalışan yoksul ailelerin çocukları okula gitmemektedir. Bunlar soylu ailelerin yanında hizmetçi olarak görev yapmaktaydı. Bu vazife onlara soylu yaşamını da öğretmekteydi. Bu çocuklar büyüyüp vazifelerini tamamlayınca askeri okula gönderilir veya şövalye olarak vasıflandırılırdı.⁵⁷ 17. yüzyılda soylular arasında çocuk kavramı bugünkü anlamıyla kullanılmaya başlanmış ve yüzyılın sonunda çocuklar için oyuncaklar yapılmaya, kıyafetler dikilmeye başlanmıştır. Soylu aileler çocuk kavramının bugünkü anlamına kavuşmasıyla din adamları ve ahlak öğreticilerinin görüşlerinden farklı olarak çocuklarını sevmeye ve ilgi göstermeye başlamışlardır. Aynı yüzyılda din adamları ve ahlak öğreticileri çocuğu sevimli bulmayıp, düzeltmesi gereken bir yaratık olarak görmekteydiler.⁵⁸

Orta Çağın Avrupası'nda mevcut eğitim disiplini örgün eğitimden ziyade pratik eğitime dayanmaktadır. Çocuklar, çıraklık yaparak işi öğreniyor ve meslek sahibi oluyordu. Çıraklık çocuğu yetişkinliğe hazırlamaktaydı. Mesleki eğitim kategorisine giren çıraklığa çocuklar ne kadar erken başlarsa o kadar iyi olacağı düşüncesi hâkimdi. Çocuk çıraklık yaparken aynı zamanda yaşam tecrübesi de edinmekteydi. Çocuklar görerek ve yaşayarak eğitim aldıkları için unutmamanın mümkün olmadığı kalıcı tecrübeler edinmekteydiler. Bu faktörlerin hepsi çocuğu yetişkinliğe hazırladığı için önemli görülmekteydi. Çocuklar yaygın olarak çiftçilerin, zanaatkarların yanında veya hizmetçilik yapmakla görevlendirilirdi. Bu eğitimler, tüm çocuklara aynı seviyede verilmekteydi. Küçük çocuklar da büyük çocuklar da aynı işleri yapar, ayırım gözetilmezdi. Çünkü çocukluk kavramı bilinmediği için onlara, minyatür yetişkin muamelesi yapılırdı. Çocukların eğitim gördükleri okullar ise bugünkü anlamda değerlendirilmemelidir. Her yaştan insanın bir arada olduğu bir eğitim sistemi bulunmaktaydı. Çocuklar eğitim alırken yalnız kendi yaşlılarıyla değil, toplumla sosyalleşmekteydi. Bu sebeple de hayata dair öğrendikleri bilgiler oldukça fazlaydı. Bu eğitimin amacı, bir an önce yetişkin seviyeye gelmelerini sağlamaktı. Yetişkinlerle aynı ortamda eğitim almak, yetişkin olma yönünde çocuklar için bir avantaja dönüşmüştür.⁵⁹

⁵⁷ Özlem Genç, "Çocukların Orta Çağ Avrupa'sındaki Yeri", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2016), 249-252.

⁵⁸ Tan, "Çağlar Boyunca Çocukluk", 78.

⁵⁹ Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme", 110-111.

18. yüzyılda Sanayi İnkılabı ile fabrikalar, sürekli üretim halinde olacağı için burada çalışacak insanların da sürekli çalışacak potansiyelde olmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Henüz yeni oluşan fabrikalarda çalıştıracak yetişkin işçi bulmak zordu. Endüstri kuruluncaya kadar insanlar tarım alanlarında mevsimlik işçilik veya zanaatkârlık yapmaktaydı. Bu ise devamlı olmayan ve istediği zaman ara verilebilen geniş ve rahat bir çalışma disipliniydi. Bu durumda fabrika disiplini, en kolay kadın ve çocukların çalıştırılması yöntemiyle çözüme ulaşacağı fikri ortaya atıldı.⁶⁰ Bu fikir 1835’de yayınlanan “A. Ure”nin “Philosophie of Manufactures” adlı kitabında yayınlanmıştır.⁶¹ Az ücretle ve yoğun iş temposuyla çalışan kadın ve çocuklar, işçi olarak fabrikalarda tercih edildi.⁶² Özellikle yoksul aile çocukları için bu durum söz konusudur. Aileler tarafından gönderilen çocuklar ise genellikle uyumlu ve sakin oluyorlar, sorun çıkarmıyorlardı. Az ücretle çalışmaya razı oluyorlardı ve bu durum endüstri yatırımcılarının işine geliyordu.⁶³ Örneğin 1835 yılında İngiltere’de Pamuk işleme fabrikalarında 13-18 yaş arası gençlerden 53.843 fabrika çalışanı varken, 13 yaş altı çalışan çocuk sayısı 24.164’tür. Aynı fabrikada çalışan erkek sayısı 50.695, kadın sayısı ise 53.410’dur.⁶⁴ Almanya’da çocukların çalıştırılmasıyla ilgili ise şunlar söylenmektedir: Çocukları çalışan ve bu şekilde ihtiyaçlarını karşılayan pek çok aile mevcuttur. Bu insanların çocuklarının çalışmasını yasaklamak bu aileleri karanlığa ve açlığa sürüklemek olacaktır. Bunların dışında da çalışmak zorunda olan çocuklar vardır. Babası ölmüş ve annesi dul kalmış olan çocuklara, anne tek başına nasıl yetebilsin! Bu durumdaki çocukları çalıştırmamak kötülük olmaz mı? Devlet, çocukların çalıştırılmaması yönünde bir karar alırsa o zaman işsiz ve engelli ailelerin ihtiyaçlarını devlet karşılamak zorundadır. Devletin ise böyle bir ekonomik yükü kaldıracak hali yoktur. Devlet, çocukları fabrikalarda çalışmaktan men ederse bu çocukları doyurması gerekecektir. Devlet doyuramaz, doyuramıyorsa bu kadar insanı işsizlik bunalımına sokmamalıdır.⁶⁵ Sonuç olarak, 1890 yılına gelindiğinde Almanya’da 242 bin çocuk çalıştırılmaktaydı.⁶⁶ Ayrıca İsviçre’de 14 yaş itibariyle

⁶⁰ Jurgen Kuczynski, *İşçi Sınıfı Tarihi*, çev.Galip Üstün (İstanbul: E Yayınları, 1968), 59-60.

⁶¹ Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 49.

⁶² Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 60.

⁶³ Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 471.

⁶⁴ Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 49.

⁶⁵ Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 50.

⁶⁶ Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 470.

çocuklar fabrikalara işçi olarak alınıyordu. Almanya, Avusturya, Rusya, Belçika, Hollanda ve İsveç'te çalışmanın yaş sınırı 12 idi. İngiltere ve Macaristan'da ise 10 yaşındaki çocuklar fabrikalara işçi olarak kabul edilmekteydi. Fransa'da çocuklar 13 yaşına gelince fabrikalarda işçi olarak çalıştırılıyordu.⁶⁷ Çocuklar 14 saat ve hatta bazı bölgelerde 16-17 saat çalıştırılmaktaydı ve çocukların kaç yaşından itibaren çalıştırılması gerektiğine dair bir yaş sınırı belirlenmemiştir. Bu sebeple iplik fabrikalarında 4 ve 5 yaşlarındaki çocukların çalıştırıldığı görüşmüştür. Bu çocuklar bazen yaşları küçük olduğu için yorgunluktan bulundukları yerlerde yığılıyordu.⁶⁸ Öyle ki, Fransa'da ilkokul öğretmenleri gözlemlerini anlatmış ve aktarmışlardır:” Çocuklar okuldan ve eğitimden alınarak, yaşlarına uygun olmayan bir ortamda tozun ve kirin içinde çalışarak zarar görüyor. Bu çalışma onlara birkaç kuruş kazandırırken çocuklar ruhen ve bedenen çöküyor.” Fabrikada çalıştırılan çocuklar bulundukları yerden ayrılmamaları için onları inemeyecekleri yüksek taburelere oturtturmuşlardı.⁶⁹ 1837 de belirlenen Fransa Ticaret Bakanlığı'nın verilerine göre çalışan çocuklar arasında 6 ve 7 yaşlarında çocuklar da bulunmaktadır. 12 Ocak 1841 de Fransa Ticaret Bakanı kendince haklı sebeplerle çocuk sömürsünü şöyle değerlendirmiştir:

“Çocukların sekiz yaşından itibaren fabrikalara alınmalarının, anne-babalar için bir gözetim aracı, o çocuklar için bir cıraklık başlangıcı, aile için bir gelir kaynağı olduğunu da hiçbir zaman gözden ırak tutmamak gerekir. ... Düzen, disiplin ve çalışma alışkanlığı, erken kazanılması gereken bir şeydir. Ayrıca sanayideki el emeği, çoğunca el çabukluğu ve hızlilik ister. Bu da ancak yeterince uzun bir pratikle ve işe erken başlamayla elde edilebilir. Sekiz yaşında atölyeye girmiş, işe alışmış, itaat alışkanlığını kazanmış, ayrıca ilk öğrenimdeki temel bilgileri almış bir çocuk on yaşına geldiği zaman, o zamana kadar aylak gezmiş ve iş önlüğünü üstüne yeni geçiren aynı yaştaki başka çocuklara göre yorgunluğa karşı daha dayanıklı, daha becerikli ve daha bilgili olacaktır.”⁷⁰

Endüstriyel üretim arttıkça fabrikalarda el emeğine duyulan ihtiyaç kiliseye bağlı yetimhane yurdunda kalan öğrencilerin işçi olarak kullanılmasına da yol açmıştır. Kilise öğrencileri bu fabrikalara yerleştirip üretme faaliyetlerine devam edildi. Çocukların, işi sıkı tutup boş vermemeleri için onları gözetim altında tutacak görevliler vardı. Bu görevliler çocuklar ne kadar çok çalışırsa o kadar para kazanıyordu. Bu sebeple çocuklar hiç boş bırakılmıyordu. İtiraz eden olursa cezalandırılıyordu ve hatta çocuklar bazen ölünceye kadar çalıştırılıyorlardı. Fabrika

⁶⁷ Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 471.

⁶⁸ Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 473.

⁶⁹ Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 474.

⁷⁰ Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 472.

sahiplerinin geliri arttıkça gece vardiyası başlatıldı ve yetimhanede kalan çocuklardan gündüz çalışanlar akşama kadar çalışıp uyumaya giderdi. Sonra diğer grup gelip sabaha kadar çalışırdı. Biri yataktan kalkıp çalışmaya gittiğinde fabrikadan çıkan çocuk daha yatak soğumadan yatağa girerdi. Bu çalışma disiplini tüm Avrupa devletlerinde hâkim idi. Fransa, İngiltere, İtalya, İsveç, Almanya ve Avusturya'da görülen sanayi yapısında bazı kurallar da konulmuştur: “iş sırasında konuşmak, sigara içmek, gülmek, mazeretsiz işe gelmemek, paydos saatinden önce saç taramak, işe geç gelmek, ıslık çalmak, işteki yerini erken terk etmek” suç olarak sayılmıştır. Her bir suç için ceza yaptırımları yazılı olarak konulmuştur.⁷¹ 1868 de yapılan bir ankete göre Avrupa’da 225.000 çocuk fabrikalarda çalıştırılmaktaydı.⁷²

Çocukların çalıştırılması sanayiciler açısından verimli ve kazançlı görülse de bu durumun aksini savunan bir görüş ve kitle de vardı. Çocuklarla ilgili ilk siyasal hamle 1779 da İsviçre’de yapılmıştır. Çocuklar ilk defa hukuki bir metinde bahse konu olmuştur.⁷³ Çocukların çalıştırılmasını doğru bulmayan İngiliz yetkililer, 1802 yılında çocuklar için bir yasa çıkardı. Bu yasaya göre çocuklar gece çalıştırılmayacak, gündüzleri 12 saat çalıştırılacaktır ancak bu yasanın İngiliz sanayicileri tarafından uygulamaya konulduğu söylenemez. 1819’ da çıkarılan yeni bir yasaya göre 9 yaşındaki çocuklar da en fazla 12 saat çalıştırılacaktı.⁷⁴ 22 Mart 1841’de Fransa’da çocukların çalıştırılmasıyla ilgili yasa çıkarıldı. Bu yasaya göre, 8 yaşından itibaren çocukların çalıştırılmasını uygun görmekteydi. Ayrıca, çocuklar 12 yaşına kadar ilköğretime devam edecekti. Bu yasa kabul edilmiştir ancak fabrika sahipleri bu kanunu uygulamamıştır.⁷⁵

Avrupa’da çocuk haklarıyla ilgili bu gelişmeler yaşanırken matbaanın icadı ile basın hayatında meydana gelen gelişmeler çocukları da etkilemiştir.⁷⁶ Yayın

⁷¹ Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 59.

⁷² Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 476.

⁷³ Sağlam-Aral, “Çocuk ve Çocukluk Kavramları”, 51.

⁷⁴ Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 471

⁷⁵ Kuczynski, *İşçi Sınıfı*, 474

⁷⁶ Avrupa’da Orta Çağda başlayan Rönesans hareketinin zemini oluşmaya başlamıştı. Bir taraftan endüstriyel devrimle çocuklar zor şartlar altında çalışırken, diğer taraftan aydınlanma hareketleriyle çocuğun önemi anlaşılmaya başlanıyordu. Bk. Sağlam-Aral, “Çocuk ve Çocukluk Kavramları”, 51. İstanbul’un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildiği dönemde Avrupa’da Gutenberg yayınlıyacağı kitabın hazırlığındaydı ve fetihden bir yıl sonra kitabı basılmıştı. 1500 yılına gelindiğinde ise Almanya’da matbaa sayısı altmışın üzerindedir. Avrupa’daki toplam matbaa sayısı 1700, basılan kitap sayısı ise on beş milyonun üzerindedir. Bk. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1973), 32. Bu şekilde başlayan Rönesans ile sanat, edebiyat

hayatındaki gelişmelerle birlikte hümanizm kavramı da gündeme gelmeye başlamıştı ve bununla birlikte çocuk kavramı yeni boyut kazanıyordu. Çocuklarla ilgili yayınlar ve çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Avrupa da bulunan pediatristlerden “Thomas Phayer” ve “Felix Wurtz” çocuklarla ilgili kitaplar yayınlamış ve bu yayınlar ilgi görmüştür. J.J. Rousseau, “Emile” adlı eserinde çocukları konu almış ve onların temizlik, gıda ve sahip oldukları haklarını yazmıştır. 17. yüzyılda yaşanan bu durum anı kitaplarından anlaşılmaktadır ki aileler çocuklarına duydukları sevgiyi yazıya dökmüşlerdir.⁷⁷ Avrupa’da teknolojik gelişmelerin yaşanmasıyla eğitilmiş insan ihtiyacı ortaya çıkmış, eğitimle ilgili çalışmalara yön verilmiş ve bu ihtiyaçtan dolayı geleceğin inşası ve devletlerin bekası için çocukların eğitim almaları elzem görülmüştür. Dolayısıyla çocuklarla ilgili yapılan bilimsel çalışmalar artmış ve eğitim konusunda alternatifler ve farklı metotlar geliştirilmiştir. Bu gelişmeler Avrupa’da çocuğun Orta Çağın karanlık ve zor şartlarından kurtulmasının yolunu açmıştır. Avrupa’nın önemli düşünürlerinden Jean Jaques Rousseau, Pastollazi, Frobel, Vygotsky ve Piaget’in çocuklarla ilgili ortaya çıkardıkları fikirleri büyük bir etki oluşturmuştur. Özellikle çocukların eğitimi ve doğru yönlendirmelerin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bunların dışında kendini ifade edebilen, özgüveni yüksek çocuklar yetiştirmenin, çocukların problem çözme kabiliyetlerini arttıracakları hususunda fikirlerini ortaya koymuşlardır.⁷⁸ Avrupa’da çocuğun ilk defa değer kazandığı aileler burjuvalar olmuştur. Bu aileler çocuklara özel ilgi göstermiş ve onlarla iletişim kurmayı önemsemişlerdir. Çocukların duygusal olarak ihtiyaçlarının

ve bilim alanlarındaki gelişmeler oluyor ve Coğrafi Keşiflerle yeryüzündeki yeni karalar keşfediliyordu. Doğuda kendini tekrarlamaya başlayan Osmanlı Devleti karşısında, batıda bilim ve sanatı akılcı kullanan güçlü ve dinamik toplumlar ve devletler oluşuyordu. Matbaanın icadı ve reform hareketleriyle birlikte fikirler hızla yayılıyor ve Avrupa’da yeni bir kültür doğuyordu. Bk. Nafi Atuf, *Türkiye Maaruf Tarihi* (Ankara: Milliyet Matbaası, 1931), 36. Batı Avrupa’da İncil’in okunmasına yönelik teşvikler, matbaanın icadıyla kitap okumaya yönlendirmeler yapıldı ve eğitim değerli hale gelmeye başladı. Bunların dışında çocuğun toplumda değerinin bilinmeye başlanması, çocuk sağlığına yönelik destekler sağlamak; çocuk istismarına karşı yasalar ve caydırıcı cezalar çıkarmak, çocuğuna bakmayan ailelerin, çocuklarının bakımının devlet tarafından üstlenilmesi, eğitimin kaliteli olması için müfredatın denetlenmesi gibi devlete de bazı sorumluluklar yüklemekteydi. Bk. Peter N.Stearns, *Çocukluğun Tarihi*, çev. Hilal Dikmen-Büşra Uçar, (İstanbul: Dedalus Kitap, 2018), 137-140.

⁷⁷ Erkut vd., “Çocuk”, 22.

⁷⁸ Sağlam-Aral, “Çocuk ve Çocukluk Kavramları”, 51.

farkına varılmış ve bunu dikkate alarak iletişim kurulmuştur.⁷⁹ Bu gelişmeler çocuğun değerli olduğu fikrini ön plana çıkarmıştır.

Artık çocuk ve çocuk eğitiminin önemi gündeme gelmeye başlamıştı. Bu bağlamda 18. ve 19. yüzyıllarda Batı Avrupa’da çocukların okula gönderilmesi fikri de revaçtaydı. Evveliyatında çocuk aile ekonomisine katkıda bulunan önemli bir unsur olarak görülmekte iken, bu fikir değişip dönüşerek çocukların çalışmaması gerektiği savunulmaya başlanmıştı. Böylece çocuğun toplumdaki durumunu tekrar gözden geçiriliyordu. Eğitim ile çocuk ve çocukluk eskisinden farklı bir anlayışa yükselmiştir. Aileler, tarım toplumunda iken çok çocuk sahibi olmayı tercih ediyorlardı. Ancak modern eğitim de çocukların okula gitmesi, ekonomik olarak aileye destek olmaması az çocuk sahibi olma fikrini güçlendirdi. Az çocuk sahibi olmaya başlayan aileler var olan çocuk sayıları zaten az olduğu için mevcut çocukları korumak için onların sağlığına önem verildi. Bu itinalı yaklaşım çocuk ölüm oranlarının azalmasına ortam hazırladı. Tarım toplumunda iken aileler çok çocukları olduğu için çocukların sağlığını korumayla alakalı daha az endişe duyuyorlardı.⁸⁰

Çocuklarla ilgili yaşanan bu durum Birinci Dünya Savaşı’ndan sonraki gelişmelerle çözüm arayışları hızlandırılacaktır.⁸¹ Bu çözüm arayışları şu şekildedir: Uluslararası Yardım Örgütü” tarafından ilk geçerli bildiri “26 Eylül 1924” de kabul edilecektir. 1959 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda “Çocuk Hakları Bildirisi” kabul edilecektir. Bu bildiride çocukların eğitsel haklarına, sağlık ve korunma gibi fiziksel haklarına yer verilecektir. 20 Kasım 1989 yılında çocuklarla ilgili tarihin en önemli adımı olan “Çocuk Hakları Sözleşmesi” “Birleşmiş Milletler” de kabul edilecek ve 195 Dünya ülkesi tarafından onaylanacaktır.⁸²

Eğitimin modernleşmesi beraberinde yeni düzenlemeleri de doğurmuştur. Okula başlayan çocuklar sınavlara tabii olmuşlardı. Akıllı ve zeki olan çocuklar bu sınavlarda kendini belli ediyor ve bu durum aileleri memnun ediyordu. Bunların dışında okullarda modern dönemde sınıflar oluşturuldu. Her yaşa göre tasnif edilen sınıflar kendi akranlarıyla vakit geçirme imkânı elde ediyordu. Doğum oranları azalan

⁷⁹ Emre Akbaş-Reyhan Atasü Topçuoğlu, “Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu-Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 20/1 (Nisan 2009), 98.

⁸⁰ Stearns, *Çocukluğun Tarihi*, 137-140.

⁸¹ Sağlam-Aral, “Çocuk ve Çocukluk Kavramları”, 51.

⁸² Sağlam-Aral, “Çocuk ve Çocukluk Kavramları” 50-51.

bu modern dönemde çocukların akranlarıyla birlikte bulunması da bir ihtiyaç halini almıştı ve gelişimlerini olumlu etkiliyordu.⁸³

Modern terbiyeyi ortaya çıkaran temelde dört unsur vardır. Birincisi: çocukların iş hayatından uzaklaştırılarak eğitime yönlendirilmesi, ikincisi: doğumların kontrollü yapılması ve çocuk sayısının azalması, üçüncüsü: çocuk sağlığının önem kazanması ile çocuk ölüm oranlarının düşmesi, dördüncüsü: devletin çocuk hakları, çocuk yasası, çocuk güvenliği ve eğitimi konusunda desteklemesidir.⁸⁴

Modern terbiyenin oluşmasındaki bir diğer etken de geniş aile yaşamından çekirdek aile yaşamına geçiştir. Çekirdek aile yapılanmasında çocuk önem kazanmıştır. Anne ve babadan sonra çekirdek aileyi çocuk tamamlamaktadır. Çekirdek aile yapılanmasında çocuk büyüyüp kendisi bir aile kuruncaya kadar aile ile beraber yaşamaktadır. Çekirdek ailedeki bu gelişmeler çocukluk süresini uzatmıştır. Uzayan bu süreç çocuklara özel alanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çocuklara özel eğitim, özel giyim, özel oyun alanları ve oyuncak vb. alan çeşitliliğini arttırmıştır.⁸⁵

1.4. İslam ve Osmanlı Düşüncesinde Ahlak ve Terbiye

İslam'ın erken dönemlerinde Hz. Muhammed (s.a.v.) ahlaki noktada yönlendirici olduğu için toplumun bir ahlak kitabına ihtiyacı oluşmamıştır. Bilgi almak isteyen direkt olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) sorularını yönelterek ihtiyacını ve merakını giderebiliyordu. Meydana gelebilecek toplumsal ve ahlaki sorunlar da yine Hz. Muhammed'in (s.a.v.) müdahalesi ile o anda çözümleniyordu. Peygamber Efendimizin çocuklara yaklaşımı ve çocuk terbiyesi konusunda sözlü olarak ve vefatından bir süre sonra da yazılı kaynak olarak tavsiyelerine ulaşmak mümkün olmuştur. Çok büyük bir sorun oluşmadan sorunlar bu şekilde çözümlendiği için, ahlak kitaplarına ihtiyaç olmamış, dolayısıyla da kaleme alınan bir kaynak eser olmamıştır.⁸⁶

Ahlakla ilgili ilk çalışmalar İslam dışındaki kültürlerde yapılmıştır. Zamanla kültürlerin birbiri ile etkileşimi ve eserlerin Arapçaya çevrilmesi ile bu eserlerden İslam kültürü de istifade edilmiştir. İlk Arapçaya çeviri eseri Abdullah b. Mukaffâ

⁸³ Stearns, *Çocukluğun Tarihi*, 137-140.

⁸⁴ Özcan, "Orta Çağdan Erken Modern Döneme", 111-112.

⁸⁵ Tan, "Çağlar Boyunca Çocukluk", 80.

⁸⁶ Hüsameddin Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk* (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1996), 25.

yapmıştır. Hintli bir filozofun eseri olan Berdebâ'dan “Kelile ve Dimne”nin çevirisini yapmıştır. Bu eserden sonra ikinci bir çeviri eser Aristoteles'in “Nikomakhos Ahlakı”nın Arapça'ya çevirisi olan “Kitabü'l-ahlâk” eseridir. Bu eser İshâk b. Huneyn tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir. İslam dünyasında ise ahlak ilmi üzerine yazılan eserler 7. yüzyılda başlamıştır. İslam dünyasında ahlak ilmi üzerine yazılan eserler üç ayrı adla bilinir. Bunlar, “Kitabü'l-Ahlak, Tehzibü'l-Ahlak ve Mekârimü'l-Ahlak” tır. Ahlaka dair çalışmaları yazanlar farklı mesleklere sahiptirler. Her biri mesleğinin kattığı altyapı ile bu çalışmalara başlamıştır; Şair, filozof, fakih, mutasavvıf, vb. Ahlak ilmi üzerine çalışmalar yapan müellifleri üç gruba ayırabiliriz:

- 1- Gelenekçi veya Kur'an Ahlakı üzerine çalışmalar yapanlar,
- 2- Tasavvufi Ahlak üzerine çalışmalar yapanlar,
- 3- Felsefi Ahlak üzerine çalışmalar yapanlar.

Birinci grupta olanlar, Kur'an-ı Kerim ve sünnet üzerinde araştırma yaparlar. Bu gruptaki müelliflerin eserlerine “Kitabü'z-Zühd” veya “Kitabü'r-Rekâik” adı verilir. İkinci grupta olanlar Kur'an-ı Kerim ve hadisler üzerine araştırma yapanlardır. Üçüncü gruptakiler ise aklın verilerine dayanarak araştırma yapanlardır.⁸⁷ Üçüncü grup çalışmaları Aristoteles ve Eflatun' un eserlerine önem vermiş, Kur'an-ı Kerim ve hadislerden elde edilen birikim Aristoteles ve Eflatun' un metoduyla mezc edilerek, yeni bir bakış açısıyla ele almıştır.⁸⁸

İslam felsefesi, ahlakı “nefiste yerleşik olan yatkınlıklar” olarak tanımlamıştır. Bu fitri yatkınlıklar sayesinde insan fiilleri ve iradesi ile hareket eder. Bu şekilde fiil ve iradeyle meydana gelen durumlar iyi ise “fazilet”, kötü ise “rezilet” olur. Ahlaklı olmanın tanımı ise nefsi terbiye ederek faziletli ve iyi bir insan olunmasıdır.⁸⁹ Felsefe ilmi, teorik ve pratik olmak üzere ikiye bölünmektedir. Teori, insanın sahip olduğu bilgi; pratik ise, uygulamaya ve eyleme geçirilenlerdir. Teoride başarıya ulaşmak, insanın ufkunu, bilgisini kemale ulaştırır. Pratikte başarılı olmak ise eylemlerinde ve hareketlerinde kemale ulaşmasını sağlar. Her ikisinde de başarılı olmak bilgide ve eylemde kemale ulaşmayı sağlar. Pratik felsefe dediğimiz ameli felsefe ise üç ana konuya ayrılır:

⁸⁷ Erdem, *Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, 26.

⁸⁸ Erdem, *Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, 27.

⁸⁹ Carra De Vaux, “Ahlâk”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1940. 1/157-160.

- 1- *Tedbîrü'l-menâzil ve siyâsetü'l-müdü'n: ferdin nasıl kemale ereceğini ele alır,*
- 2- *Ahlakî aile çerçevesi içinde düşünür,*
- 3- *Şehirlerin veya ülkenin ahlaklı ve faziletli yönetimini konu edinir.*

Ahlak felsefesinin Yunan filozoflarca yazılan ilk kaynaklarına direkt olarak ulaşılammıştır. Ancak mevcut kaynaklardan yararlanarak ilk kaynaklar hakkında bilgi edinmek mümkündür. İslam coğrafyası ise bu kaynaklardan çeviriler yaparak istifade edebiliyordu. İslam coğrafyasındaki filozoflar Eflatun'nun "Cumhuriyet" ve Aristo'nun "Nikomakhos" adlı eserlerinden yararlanmışlardır. Filozof Galen'in (Câlinûs) Fi'l-ahlak'ı, adlı eseri İslam ahlak filozoflarının düşünce yapısının oluşmasında etkili olmuştur.⁹⁰

1.4.1. Kindi

Bilinen İlk İslam filozofu Kindi'nin doğumu ve ölümüyle ilgili farklı tarihler bulunmaktadır. İslam Ansiklopedisine göre kesin olmamakla birlikte 801 yılında doğmuş, 866 yılında vefat etmiştir.⁹¹ Kindi'nin ismi tam olarak "Ebu Yûsuf Yâkûb b. İshak b. Sabbâh b. İmrân b. İsmâil b. el-Eş'as b. Kays El-Kindi'dir. Kinde kabilesi İslam'dan önceki büyük Arap kabilelerindendir.⁹² Bu yüzden ona *Arap Filozof* denilmiştir.⁹³ Hz. Peygamberin İslamiyet'i tebliğ etmesiyle Kindi'nin büyük babası İslamiyet'i kabul edip sahabe olduğu bilinmektedir. 8. ve 9. yüzyılda Kûfe ve Basra birbiriyle rekabet eden iki önemli merkezdi. Kindi, çocukluk dönemini hızla gelişen ve entelektüel bilgilerin hâkim olduğu Kûfe de geçirmiştir. O dönemde verilen tüm eğitimleri alan Kindi, Kur'an-ı Kerim'i ezberledi, Arap dil ve edebiyatını öğrendi, ilk temel matematik bilgilerini aldı. İlim öğrenmek için Bağdat'a gitti, burada felsefe bilimine yöneldi. Ancak o dönemde felsefeye hâkim olmak için Yunanca ve Süryanice bilmek gerekliydi. Yazdığı eserlerden, Süryanice diline daha hâkim olduğu görülmüştür. Yunanca ve Süryanice dillerinde yazılmış felsefi eserlerin Arapça diline

⁹⁰ Aydın, "Ahlâk", 10-14.

⁹¹ Mahmut Kaya, "Kindi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara:TDV Yayınları, 2002) 26:41-58.

⁹² Ahmed Fouad El-Ehwany, "Kindi" çev. Emrullah Yüksel, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 22.

⁹³ T. J. De Boer, *İslâm'da Felsefe Tarihi* çev. Yaşar Kutluay (Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık, 1960), 69.

çevirilerini yapmıştır.⁹⁴ Aristo'nun eserlerinden önemli bir kısmını Arapça 'ya çevirmiştir, gerekli gördüğü kısımlarda ilave ve açıklamalarda bulunmuştur.⁹⁵ Kindi'nin şöhreti o kadar artmıştı ki dokuzuncu yüzyılda *Kindi Kütüphanesi* oluşturulmuştur.⁹⁶ Kindi'nin yazdığı eserler sınıflandırılınca on yedi ayrı alanda çalışmalar yaptığı görülmüştür. Bu alanlar; Felsefe, Mantık, Aritmetik, Küresel, Musiki, Astroloji, Mantık-Münazara, Psikoloji, Siyaset, Meteoroloji, Boyutlar, İlk Şeyler, Metal-Kimyevi türlerdir. Fizik tedavi konusunda başarılı olduğu bilinmektedir.⁹⁷ Son 150 yıldır yapılan çalışmalarda Kindi'nin başka dillere çevirisi yapılmış eserlerine rastlanmıştır. Latince ve İbranice'ye çevrilmiş eserler, Kindi'nin Orta Çağ'da Avrupalılar tarafından bilindiğini göstermektedir. Modern dönemlerde ise Almanca, İtalyanca, İngilizce ve Fransızca çeviri eserlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.⁹⁸ Kindi'nin elimizde bulunmayan ama diğer eserlerin bilgilendirmesiyle haberdar olduğumuz “Def’ü'l-ahzan” adlı eseriyle, Aristo, Eflatun, Stoacı gibi filozofların etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Kindi bu eseriyle İslam filozofları olan Âmirî, İbn Miskeveyh ve Tûsî'yi etkilemiştir.⁹⁹ Kindi'den sonra ismini zikretmemiz gereken önemli isimlerden biri de Farabi'dir.¹⁰⁰

1.4.2. Farabi

İslam felsefesinin ilk şeklini Farabi oluşturmuştur. Farabi, çalışmalarını yaparken Yunan felsefesi ile elde ettiği fikirleri İslam felsefesi ile yoğurup İslam ahlakının sistemini kurmuştur.¹⁰¹ Farabi ve İbn-i Sina, İslam tarihinde felsefe ahlakı üzerine çalışmalar yapan ilk ilim insanlarındandır. Ahlak felsefesinde çalışmalar yapan önemli bir isim de Farabi ve İbn-i Sina'nın etkisinde olan İhvanu's-Safâ'dır. İhvanu's-Safâ, sadece İbn-i Sina ve Farabi'nin etkisinde kalmayıp, farklı kültürlerdeki

⁹⁴ El-Ehwany, “Kindi”, 23.

⁹⁵ Cavit Sunar, *İslâm'da Felsefe ve Farabi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972), 52.

⁹⁶ El-Ehwany, “Kindi ve Hayatı”, 422

⁹⁷ El-Ehwany, “Kindi ve Hayatı”, 423

⁹⁸ Kaya, “Kindi”, 41-58.

⁹⁹ Aydın, “Ahlâk”, 10-14.

¹⁰⁰ Ömer Türker – Kübra Bilgin Tiryaki, *İslam Ahlak Literatürü Ekoller ve Problemler* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016), 177.

¹⁰¹ Aydın, “Ahlâk”, 10-14.

ahlak filozoflarının (Sokrates, Pythagoras, Eflatun, Aristoteles, Beydebâ) da tesirinde kalmıştır.¹⁰²

Farabi, 870 yılında Buhara’da doğmuştur. Babası askeri rütbeli bir ordu komutanıdır. Eğitim için Bağdat’a geldiği ve burada pek çok ilim tahsil ettiği bilinmektedir.¹⁰³ Babasının yönlendirmesiyle hukuk okumuş, okulu bitirdikten sonra kadılık mesleğini icra etmiştir. Ancak felsefeye olan merakından dolayı kadılık mesleğini bırakıp Bağdat’a felsefe ilmini öğrenmeye gittiği bilinmektedir. Felsefe ilminde derinleşmek için, matematik, mantık, tıp ve müzik ile yakından ilgilenmiştir.¹⁰⁴ Müziğe karşı ayrı bir ilgisi bulunmaktadır. Yaptığı çalışmalarla İslam müziğinin temelini oluşturmuştur. Ayrıca, Samani emiri Nuh bin Saman, Farabi’yi Buhara’ya çağırarak ansiklopedik bir eser hazırlamasını istemiştir. Bu isteği kırmayan Farabi ilk İslam ansiklopedisi “El-Tâlîm-üs Sâni” isimli eseri oluşturmuştur. Farabi bu eseri yazdığı için *ikinci üstad* (Muallim-i Sanî) namıyla tanınmıştır. Ancak bu eser Samani sarayında çıkan bir yangın neticesinde yanmıştır.¹⁰⁵ Siyasi sebeplerden dolayı Bağdat’ı terk edip, Halep’e gittiği bilinmektedir. Yaşamının bir kısmını sarayda geçirse de son dönemlerinde inziva hayatı yaşamıştır. 950 yılında Şam’da vefat etmiştir.¹⁰⁶

Farabi, Aristo’nun ahlak anlayışına paralel bir çizgidedir ve ahlak konusunu zihin ve akılla çözümlemeye çalıştığı bilinmektedir. “Bilgi, ahlaktan üstündür” ifadesiyle aklın önemini net olarak belirtmiştir. O’na göre ahlakın zorunluluğu karşılığı bulunmamasından gelir. Doğru tek ve bir ise zorunlu ahlak yasasına girmektedir.¹⁰⁷ Farabi ahlak felsefesinde eğitim ve öğretimi ayırmaz. Her öğretim için eğitim şarttır ilkesini savunmuştur. İkisinin birbirine üstünlüğü yoktur. Eğitimden mi öğretime gidilmeli, öğretimden mi eğitim talep edilmeli sorusuna net bir cevap

¹⁰² Erdem, *Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, 27.

¹⁰³ Hennry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Hüseyin Hatemi (İstanbul: İletişim Yayınları, 1986), 160.

¹⁰⁴ Hasan Küçük, *Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefeleri’nde Sistemik Problemler* (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1974), 40.

¹⁰⁵ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1967), 52.

¹⁰⁶ Boer, *İslâmda Felsefe*, 76.

¹⁰⁷ Sunar, *Felsefe ve Farabi*, 68.

vermemiştir.¹⁰⁸ Farabi'nin ahlak felsefesi üzerine yazdığı eseri “Tahsîlü's-saâde ve et-Tenbih”dir.¹⁰⁹

1.4.3. İbn-i Sina

Farabi'den sonra dikkat çeken İslam filozofu İbn-i Sina'dır. 980 yılında Buhara'nın Efşen köyünde doğan İbn-i Sina hakkındaki bilgiler daha fazladır. Bunun sebebi, öğrencisi olan Ebu Ubeyd el Cûzcânî'ye kendi hayat hikâyesini yazdırmış olmasıdır.¹¹⁰ Babası Abdullah eğitilmiş biriydi. Buhara'da bulunduğu dönemde İsmailî tarikatıyla iletişim halindeydi. Babası Abdullah, evde bu tarikata mensup kişilerle felsefe, geometri, Hint matematiği gibi konuları müzakere ederdi. İbn-i Sina daha küçük yaşlarda iken bu ilim meclisi içinde büyüyüp, felsefeye küçük yaşta hâkim oldu. Küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip, fıkıh, akait, dil ve edebiyat öğrenimini tamamladı. Geometri, felsefe ve Hint aritmetiği eğitimini ilk olarak babasından aldı. Ek olarak Mahmûd el-Messâh'tan Hint aritmetiği eğitimi aldı. Sonrasında ise babası, Buhara'da bulunan Ebû Abdullah en-Nâtîlî'yi davet ederek, İbn-i Sina'nın ders görmesini sağlamıştır. Nâtîlî, İbn-i Sina'nın üstün zekâsını görmüş, babasına onun sadece ilim ile meşgul olmasını tavsiye etmiştir. İbn-i Sina, bir süre sonra, kendisine ders veren hocaların yeterli olmadığını fark ederek eksik ve tamamlaması gereken konuları kitaplardan okuyarak kendisi tamamlamaya çalışmıştır. Felsefenin tüm alanlarında yeterli tahsili aldıktan sonra tıp eğitimine başlamıştır. Felsefe alanında olduğu gibi tıp derslerinde de başlangıçta hocalardan ders almış, devamında ise hocaların yetersiz olduğunu düşünerek kitapları kendisi okumaya çalışmıştır. On altı yaşında tıp eğitiminde ileri bir seviyeye gelmiş, dönemin doktorları İbn-i Sina'nın eğitim ve bilgisinden faydalanmışlardır.¹¹¹

Farabi ve İbn-i Sina, İslam felsefesinde Kindi'nin önderlik ettiği felsefeyi ileriye taşımışlardır. Kindi, İslam felsefesinin temelini oluşturmuş, Farabi, Kindi'nin oluşturduğu felsefe yapısını sistemli bir hale getirmiş, İbn-i Sina ise kendisinden önce sistemli bir şekilde gelmiş olan İslam felsefesini yeni bilgilerle zenginleştirip, donanımlı

¹⁰⁸ Ülken, *İslam Felsefesi*, 62.

¹⁰⁹ Türker-Tiryaki, *Ahlak Literatürü*, 177.

¹¹⁰ Ömer Mahir Alper, “İbn Sînâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 319-322.

¹¹¹ Alper, “İbn Sînâ”, 319-322.

bir ansiklopedik eser ortaya çıkarmıştır.¹¹² İbn-i Sina eserlerinde sıklıkla dinin insan ve toplum üzerindeki etkisinden bahsederek bir ihtiyaç olduğunu, bir dine tabii olmanın mutlulukla olan alaka düzeylerinden açıkça bahsetmiştir. Bu konuda kafa karıştıracak ve anlamı zorlaştıracak ifadelerden kaçınmış, açık ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır.¹¹³ Babası İsmâîlî düşüncede olduğu için kendisinin de bu tarikata bağlı olduğu düşünülse de İbn-i Sina, bu konuda açıklamada bulunarak kendisinin İsmâîlî bir bakış açısında olmadığını dile getirmiştir.¹¹⁴

İbn-i Sina'nın ahlak felsefesi üzerine yazdığı eserlerin sayısı azdır. İbn-i Sina'ya göre ahlak felsefesi; "ahlâkî bilginin yalnızca biçimini verir, içerik söz konusu olunca vahye dayalı bir dinin varlığı gereklidir." İnsandaki ahlaki davranış istek ve öfke duygularının yönlendirilmesiyle açığa çıkmaktadır. Ancak İbn-i Sina'ya göre ahlaki davranışları ortaya çıkaran temel faktör istek, öfke, acı, üzüntü, mutluluk veya sevinç olmamalıdır. Ahlaki iyilik ve kötülüğü duyular belirleyemez, bunu belirleyen temel şey akıldır. Akıl, ahlaki anlamda yapılacak işlerin belirleyicisi konumunda olduğunda amelî akıl ismini alır. İyilik, duyularla belirlenen bir fiil olursa, sadece iyilik getirdiği zannedilir. Duyuların yönlendirmesine göre iyi davranmak ise mutluluk getirmez. Yalnızca ameli ahlakın yönlendirdiği, aldatıcı olmayan iyilik mutluluk getirir. İbn-i Sina'ya göre gerçek mutluluk insanın ölümden sonraki hayata hazırlanması ve bu bilinçle yaşamasıdır. Bunun için ruh ve beden ayrılana dek iyilik üzere yaşanmalıdır. Ömür boyunca yapılan iyilikler neticesinde ise sonsuz mutluluk kazanılacaktır. Ancak insan aklını kullanmayıp duyularının, istek ve arzularının yönlendirmesini yaparak yaşarsa sonsuz mutsuzluğa gark olacaktır. Gerçek şu ki, insanın yaratılış şekli olarak bünyesinde nefis bulunmaktadır. Nefis bedende bulunduğu için isteklerinden tamamen vazgeçmek insanın yaratılış kanununa aykırıdır. Bu sebeple insanın gerçek mutluluğa erişmek için nefsin yönlendirdiği istek ve öfkeden, aklın yardımıyla kurtulmalıdır. Bu iki zıt duyunun aşırılıkları aklî çözümlerle törpülenmeli, fiiller gerçekleştirilirken aklın yoluna başvurulmalıdır.¹¹⁵

¹¹² Ali Durusoy, "İbn Sînâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 322-331.

¹¹³ Durusoy, "İbn Sînâ", 322-331.

¹¹⁴ Alper, "İbn Sînâ", 319-322.

¹¹⁵ Durusoy, "İbn Sînâ", 322-331.

1.4.4. Gazali

Bir diğerk İslam düşünürü Gazali, 1058 yılında Tus'ta dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda iken ilim meclislerinde bulunmuş ve aldığı derslerin tesiri altında kalmaya başlamıştır. Eğitiminin devamında Nişabur'a gitmiştir. Nişabur'da bulunduğu dönemde Ebû el-Fârmedî'den tasavvuf eğitimi aldıktan sonra felsefeye yönelmiştir. Felsefe ile ilgilenmek ve onun geniş olanakları ile aydın çevresinden yararlanmak için Nizâmülmülk'e ulaşmaya çalışmıştır. Bu arzusunda muvaffak olmuş ve altı yıl Nizâmülmülk'ün karargâhında bulunmuştur. Orada bulunduğu sürede üstün zekâsını herkese kanıtlamış ve şöhreti duyulmuştur. 1091 yılında Bağdat'ta Nizâmülmülk medresesi müderrisliğine tayin edilmiş, dört yıl boyunca orada ilmî faaliyetlerle meşgul olmuştur. Hem eser oluşturmuş hem de yaklaşık üç yüz öğrenciye ders vermiştir. Felsefî faaliyetlerle ilgilendiğı bu dönemde ahlaki olarak kendini sorgulamış, dünya için yapılan bu felsefî çalışmaların ahiret için hiçbir faydası olmadığını düşünerek altı ay psikolojik bunalım süreci yaşamıştır. Yaptığı işin bir parçası olan şöhret ve sahip olduğu makamda iken kalbinde Allah rızası bulunmadığını fark etmiştir. Bu farkındalık neticesinde yaptığı işleri tamamen bırakmak istemiş ve bir müddet sonra tüm dünya işlerinden sıyrılmıştır. Bir süre sonra geri dönen Gazali, Nizamiye Medresesinde yeniden ders vermeye başlamıştır. Bu iki ayrı dönemi değerlendiren Gazali, ilk medresedeki öğretim görevinde öğrencilerine mevki kazandıran ilmi öğrettiğini, inzivaya çekildikten sonra ise mevkiyi terk ettiren ilme çağırdığını ifade etmiştir. Üç yıl sonra sağlığının elvermediğini fark edince medreseyi bırakıp Tus'a geri dönmüş ve eser yazmakla meşgul olmuştur. 1111'de vefat etmiştir.¹¹⁶ Sahip olduğu ilim ve irfanından dolayı "Hüccet ül-İslam" unvanı ile anılmıştır.

Gazali'nin eserlerini incelediğimizde çocuk terbiyesinde dikkat ettiği ölçü Kur'an ve Sünnet çizgisidir. Çocuk terbiyesine dair fikirlerini Resulullah'ın (s.a.v.) hayatından örneklerle veya rivayetlerle açıklamaktadır. Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle anlatımını desteklemektedir. Gazali, "Eyyühe'l Veled"¹¹⁷ adlı eserinde, gençlere tavsiyelerde bulunmuştur. Gazali'nin bir talebesinin isteğı üzerine yazılmış küçük bir eserdir. İçerisinde ahlaklı kalmanın ve erdemli olmanın yolları anlatılmıştır. Nefis ve

¹¹⁶ Mustafa Çağrııcı, "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Aralık 2021).

¹¹⁷ İmamı Gazalî, *Ey Oğul (Eyyühe'l-Veled)*, çev. Lütfü Doğan (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1969).

şeytandan uzak durmak, nefsi terbiye etmek ve hoşuna gidecek işlerden kaçınmanın yolları anlatılmıştır. İlim ile meşgul olmanın mühim sebeplerinden ve faydalarından bahsetmiştir. Bu anlatımlar çeşitli rivayetler, hadis-i şerifler ve ayetlerle kuvvetlendirilmiştir. Gazali aynı eserinde terbiyeyi şu şekilde yorumlamıştır: “Terbiye, mahsulün olgun ve güzel olması için tarlasındaki dikenleri ve yabancı otları söküp atan çiftçinin işine benzer.”¹¹⁸. Çok iyi bir tasavvufi düşünceye sahip olan Gazali, aynı zamanda iyi bir ahlak felsefecisidir. O, çocuğu işlenmemiş bir madene benzetir. Üzerinde işlem yapılmamış olan madene, güzel bir nakış işlendiğinde güzel bir görüntü oluşur. Çocuk da tıpkı bu maden örneği gibidir. Ona vereceğiniz tüm ahlak nakışlarını kendinde çok güzel gösterecek kabiliyettedir. Öğretilen terbiye ve ahlaki değerleri kolaylıkla kavrar, hızlıca öğrenir. Gazali’ye göre çocuk, küçükken iyi veya kötü değil, nötrdür. Çocuk, büyüdüğü toplumun ahlakını, toplumsal ve kültürel özelliklerini alır. Çocuk ailede anne ve babasını taklit ederek öğrenirken, okulda bireysel çabasıyla öğrenerek karakteri oluşur ve gelişir.¹¹⁹ Çocuk, anne ve babanın bir meyvesidir. O meyve ne kadar özverili yetiştirilirse o kadar kendini gösterecektir. Aile eğitimi temel eğitimidir. İlk dini ve kültür eğitimi, terbiye ve ahlak ile konuşma adabını ailesinden beslenerek almaktadır. Gazali, aile eğitiminin önemini bir hadis ile kuvvetlendirmektedir: “Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra onu anne ve babası Yahudi ise Yahudi, Hristiyan ise Hristiyan, Mecusi ise Mecusi yetiştirir.”¹²⁰

1.4.5. İbn Miskeveyh

İbn Miskeveyh’ den evvel, Yahya b. Adî’nin “Tehzîbü’l-ahlak” isimli eseri bulunmaktadır. Aynı isimde iki eser mevcut olup yazarları farklıdır. Yahya b. Adî’nin eseri İbn Miskeveyh’e yardımcı olmuş taslak bir eserdir. Muhteva bakımından aynı gelenekten beslenmişlerdir. Dolayısıyla Yahya b. Adî’nin eseri, Miskeveyh’ den önce akademik olarak mevcut olmakla birlikte kapsamları farklılık göstermektedir.¹²¹

İbn Miskeveyh’in doğumu hakkında bilinen bir tarih olmamakla birlikte 932 tarihinde doğduğu düşünülmektedir. Hayatı ve çocukluluğuna dair de net bilgiler

¹¹⁸ Gazalî, *Ey Oğul*, 22.

¹¹⁹ Mehmet Bayraktar, *İslam Düşüncesi Yazıları* (Ankara: Elis Yayınları, 2004), 119.

¹²⁰ Mehmet Bayraktar, *İslâm Felsefesine Giriş* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 258.

¹²¹ Türker-Tiryaki, *Ahlak Literatürü*, 177.

yoktur. Var olan bilgiler çağdaşı olan filozoflarca veya İbn Miskeveyh'in eserlerinden bilinmektedir. Büveyhî devletinde bürokrat ve ilim adamı olabilecek ileri bir seviyede eğitim hayatı geçirmiştir. 963 yılına kadar Büveyhî hizmetinde bulunmuştur. Bu dönemde dönemin öne çıkan büyük âlimleriyle tanışmıştır.¹²² Miskeveyh'in ahlak felsefesi ile ilgili kitabı "Tehzîbü'l-ahlak", kendinden sonraki ahlak düşünürlerinden Nasîruddin et-Tûsî, Celaleddin Devvani ve Kınalızade Ali Çelebi'yi etkilemiştir. Saydığımız üç ismin eserleri, konu ve içerik bakımından "Tehzîbü'l-ahlak"a benzemektedir. Farklılıkları olmakla birlikte teorik olarak aynı fikir çatısı altından birleşmektedirler. Buna "Tehzîbü'l-ahlak" geleneği diyebiliriz.¹²³ İbn Miskeveyh "Tehzîbü'l-ahlak" adlı eseriyle ahlak felsefesinin sınırlarını ve şemasını oluşturarak sistematik olarak ahlak felsefesi çalışmalarına öncülük etmiştir. Böylece bağımsız bir disiplin haline gelerek ahlakın bir ilim olarak tanımlanmasını gerçekleştirmiştir.¹²⁴ Tehzîbü'l-ahlak" eserinde Miskeveyh, kendinden önce yazılmış ahlak kitaplarındaki konuları bir araya toplayarak ahlak felsefesinin ve ilminin merkezi konumuna gelmiştir. Bu sebeple kendisinden sonraki ahlak ilmi ile alakalı eserler "Tehzîbü'l-ahlak"ın merkezi konumundan faydalanmıştır. Muhakkak "Tehzîbü'l-ahlak" geleneğinden ve çizgisinden etkilenmiş ve filizlenmiştir.¹²⁵

1.4.6. Nasrettin Tûsi

Türk İslam düşünürlerindendir ve gerçek adı Ebu Cafer Nasreddin Muhammed b. Muhammed b. Hasan Ebubekir'dir. 1201 tarihinde Tus şehrinde dünyaya gelmiştir. Eğitiminin ilk bölümünü dönemin hukuki ve dini alandaki bilginlerden olan babasından almıştır.¹²⁶ Tûsi, ahlakı şöyle tanımlar: "düşünüp taşınmaya gerek kalmadan fiil ve davranışların kolaylıkla sâdir olmasını sağlayan melekelerdir." Bu tanımı Galen ve İbn Miskeveyh de kullanmakla birlikte, Tûsi meleke kavramını kullanarak Galen ve İbn Miskeveyh'den ayrılıp "meleke" kavramıyla İbn-i Sina ve

¹²² Mehmet Bayraktar, "İbn Miskeveyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999) 20/202.

¹²³ Türker-Tiryaki, *Ahlak Literatürü*, 164.

¹²⁴ Türker-Tiryaki, *Ahlak Literatürü*, 164.

¹²⁵ Türker-Tiryaki, *Ahlak Literatürü*, 165.

¹²⁶ Kasım Barman, "*İslam Tarihinde Aile Ahlakı Nasîruddin Et Tûsî Örneği*" (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 1.

Gazali ile birleşmektedir.¹²⁷ Tûsi, doğumdan sonra insanda olan her eğilimin ve kaba hareketin, değiştirilmesinin mümkün olduğunu savunmaktadır. Gerekli eğitim ve uygun şartlarda ve belirli alışkanlıklar içerisinde yetişen kişinin davranışlarının da değişeceğini belirtmektedir. İnsanın aldığı eğitim ve alışkanlıklarıyla ulaşılmak istenen amaç kâmil seviyeye ulaşmaktır. Bunun en güzel şeklini vasat seviyede yaşamak olarak tanımlamıştır. Buna örnek olarak ahlak-ı rezileden ve humuddan müberra bir şekilde iffetle yaşamak, cerbezeden ve ahmaklıktan sıyrılmış bir şekilde akıl olarak yaşamak, taşkınlıktan ve korkaklıktan uzak kalıp cesaret ile hayat sürmek verilebilir.¹²⁸

Ahlâk-ı Nasırî, Nasrettin Tûsi'nin eseridir. Bu eser, felsefi olarak ilk defa ahlak ilmini ele almasıyla tanınmaktadır.¹²⁹ Kûhistan valisi, İbn Miskeveyh'in eseri olan "Tehzîbü'l-ahlak" ın Arapçadan Farsça 'ya çeviri yapılmasını istemişti. Tûsi, ise çeviri kitabın gerçek manasını bozacağı ve bu durumun eleştirilere ortam hazırlayabileceğini düşünerek bu teklifi reddeder. Onun yerine yeni bir kitap yazmayı düşünür. Bu kitapta ise İbn Miskeveyh'in değinmediği, eksik olduğunu düşündüğü bölümleri ekleyerek oluşturur. Ameli hikmetin üç konusunu bu kitapta işlemeye karar verir. Ameli hikmet konuları üçtür. Bunlar; Tehzîbü'l-ahlak, hikmet-i menzil (ev ahlakı) ve hikmet-i medenî (devlet ahlakı)'dır. İbn Miskeveyh, "Tehzîbü'l-ahlak" adlı eserinde hikmet-i menzil ve hikmet-i medenî konularından bahsetmediği bilinmektedir. Tûsi, bu üç ameli konudan kitabında bahsederek "Ahlâk-ı Nasırî" adlı eserini oluşturmuştur. Kûhistan valisi Nâsirüddîn Abdurrahman'ın ricası ile böyle bir girişimde bulunduğu için kitabını ona ithaf ederek "Ahlâk-ı Nasırî" ismini verdiği bilinmektedir. Tûsi , kitabın birinci bölümünde Tehzîbü'l-ahlak 'dan bahsederek kaynak olarak İbn Miskeveyh'in eserinden faydalanmıştır. İkinci bölümde hikmet-i menzil (ev ahlakı)'den bahsederek, kaynak olarak İbn-i Sina'nın eserlerinden faydalanmıştır. Çocuk terbiyesi bu bölümde işlenmiştir. Çocuk eğitimi ve terbiyesi konusunda İbn Miskeveyh ve Gazali' den etkilenmiştir. Üçüncü bölümde ise hikmet-i medenî (devlet

¹²⁷ Anar Gafarov, "Nâsirüddin Tûsî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 442-445.

¹²⁸ Gafarov, "Tûsî", 442-445.

¹²⁹ Erdem, *Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, 31.

ahlakı) konusundan bahsetmiştir. Bu bölüm ise Farabî'nin eserlerini kaynak olarak kullanmıştır.¹³⁰

1.4.7. Devvânî

Bir diğer İslam feylesofu Devvânî'nin pek çok lakabı bulunmaktadır. “*Devani, Mevlâ Muhakkik, Molla Celal, Fâzıl Devvânî, Mevlânâ Celâleddîn...*” Gerçek ismi ise Muhammed'dir.¹³¹ Muhammed ismi çok yaygın bir isim olduğu için “Celâleddîn” lakabı ile birlikte doğduğu yer olan Devvan köyünden ötürü “Devvânî” denilmiştir.¹³² Devvânî'nin künyesi ve tam adı ise; “Celâleddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'deddin Es'ad b. Muhammed b. Abdurrahîm el- Devvânî el Kâzerûnî el,Şîrâzî el-Şâfîî el Sıddîkî”dir.¹³³ Devvânî'nin ailesiyle ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Babasının ismi *Es'ad*, lakabı ise *Sa'deddin*'dir.¹³⁴ Devvânî'nin hangi soydan geldiği, eğitime ne zaman başladığı ve ne zaman bitirdiği bilinmemektedir. Babası da bir ilim adamı olduğu için ilk eğitimini ondan aldığı düşünülmektedir. İnsanlar tarafından ilim sahibi olması, güzel ahlakı ve terbiyesiyle tanınmaktadır. Devvânî, Karakoyunlular devleti döneminde sadaret ve müderrislik vazifelerini yapmıştır. Akkoyunlular Devleti zamanında ise müderrislik ve Fars kadılığı görevlerini yerine getirmiştir. Bu görevleri hangi tarihlerde ve ne kadar süre ile yerine getirdiğiyle alakalı bir bilgi yoktur.¹³⁵ Devvani'ye göre; ağaç ve diğer bütün nebatatlar Allah'ın onlara verdiği bir programla çiftleşip çoğalırlar. Ağaçlar, hiçbir insan müdahalesi olmadan tabii bir şekilde büyümekte ve çoğalmaktadır. Büyüyen ve gelişen ağacın bir yatak veya başka bir eşyaya dönüştürülmesi için kesilmeye, zımparalanmaya, parçalara ayrılıp ölçüleri belirlenerek birbirine monte edilmesine ihtiyacı vardır ve bu eylemin sahibi insandır. Ağaç belli bir büyüme seviyesine geldikten sonra işleme alınabilir ve insan müdahalesiyle sanatlı bir eser ortaya çıkabilir. Bu örnekte ilk aşama ağacın çoğalmasıdır. Dolayısıyla ikinci aşamanın olabilmesi birinci aşamaya bağlıdır. İnsan kabiliyetlerini geliştirmesi için her zaman birinci aşamaya bakıp kendine örnek alması

¹³⁰ Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 9-10.

¹³¹ Harun Anay, “*Celâleddîn Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*” (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 43.

¹³² Anay, “*Celâleddîn Devvânî*”, 44.

¹³³ Anay, “*Celâleddîn Devvânî*”, 44.

¹³⁴ Anay, “*Celâleddîn Devvânî*”, 49.

¹³⁵ Anay, “*Celâleddîn Devvânî*”, 59.

ve kendini geliştirmesi gerekir. “...*tabiat, sanatın üstadı ve öğretmeni gibidir; bu yüzden de sanatta yetkinliğe ulaşmak tabiata benzemeye çalışmakla mümkündür.*” Devvânî, örnekte anlatılan gibi insanı, işlem gören ağaca benzetmektedir. Nasıl ki bir eserin meydana gelebilmesi için ağacın bazı işlemlerden geçmesi gerekir, insan da tıpkı öyledir. Her şeyin bir önceliği vardır. Nebatın çiftleşmesi bir öncelik, ağacın kesilip parçalara ayrılması, tıraşlanıp zımparalanması bir önceliktir. Eserin üzerinde yapılacak minik işlemler, ağaç oyumları bir önceliktir. Ağacın parçalarının birleştirilip son şeklini alması da bu yapılan işin bir basamağıdır. Hepsinin bir sırası vardır. İnsan da doğduğu andan itibaren, yaş aldıkça daha farklı ahlaki tekemmüle ulaşabilir.¹³⁶

Bebek, yeni doğduğunda her şeyi kabaca yapabilir. Doğduğu andan itibaren ilk ihtiyacı süttür. Annesini tanıyıp da diğer insanlardan ayırt edemez. Zamanla, duyuları geliştikçe ayırım gücü oluşmaya başlar. Bu ayırım gücü ile annesinin kendisine gösterdiği duyuları tanımaya başlar. Sonrasında ise arzu ettiği şeyleri elde etme çabasıyla öfke duygusu gelişmektedir. Annesinin yardımı ve yasakları ile kendisine zararlı olabilecek şeyleri tanımaya çalışır. Zararlı durumlar dışında, istediği ve arzu ettiği bir şey olduğunda başka birinin desteğini almağa çalışır. Çocuk artık sevdiği şeyleri seçebilir hale gelince, elde etmek istedikleri için yardım da almaya başlarsa, bu aşamada nefis gelişmeye başlamaktadır. Nefsin oluşumu utanma duygusundan anlaşılabilir. “*Utanma, iyi ve kötü, güzel ve çirkin arasında ayırım yapabilme yetkinliği neticesinde doğmaktadır.*”¹³⁷ Ayırt etme gücü ile birlikte birden fazla şeyi düşünmeye başladığı aşama ise aklın kullanılmaya başlandığı dönemdir. Böylece insana ait tekemmüller kendini göstermeye başlar. İnsani yetkinliklere ulaşıncı, Allah’ın tabii olarak yarattığı gelişim süreci tamamlanmıştır. Bundan sonraki aşama ise manevi ve ahlaki mertebelere ulaşmaktır.¹³⁸

1.4.8. Kınalızâde Ali Efendi

Başka bir İslam felsefecisi Kınalızâde Ali Efendi kendi eserlerini oluştururken Nasrettin Tûsi ve Celâleddîn Devvânî’nin etkisinde kalmıştır. Kınalızâde ismi, dedesi

¹³⁶ Anay, “*Celâleddîn Devvânî*”,295.

¹³⁷ Anay, “*Celâleddîn Devvânî*”,296.

¹³⁸ Anay, “*Celâleddîn Devvânî*”,296.

sakalına kına dürdüğü için söylenmiş, bu isim çocuk ve torunlara Kınalızâde lakabıyla geçmiştir.¹³⁹ Kınalızâde, Isparta’da dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini burada tamamlamıştır.¹⁴⁰ İlim öğrenmeye meraklı olan Kınalızâde, eğitimi için genç yaşta İstanbul’a gittiği bilinmektedir.¹⁴¹ Yaşadığı dönemin en iyi âlimlerinden ders alan Kınalızâde, ilminin büyük bir kısmını buna borçludur.¹⁴² İlk görevine 32 yaşında Edirne’de bulunan Hüsâmeddîn Medresesine, müellif olarak yirmi akçe ile tayin edilmesiyle başlamıştır.¹⁴³ 22 yıl muhtelif yerlerde müderrislik yapan Kınalızâde, 54 yaşında kadı olarak tayin edildiği bilinmektedir. 62 yaşında ise Anadolu kazaskerliği görevi yapmaya başlamıştır.¹⁴⁴ Anadolu kazaskerliği görevini yerine getirirken 63 yaşında vefat etmiştir.¹⁴⁵

Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinde 3 ana bölüm yer alır. Birinci bölümde ahlak ilmi geniş bir şekilde her yönüyle ele alınmıştır. İkinci bölüm aile ahlakıyla ilgili bir kısımdır. Ailenin geçimi, ev idaresi, ev ekonomisi, aile terbiyesi, evlat, çocuk terbiyesi, yeme içme adabı, anne ve babaya saygı, konuşma adabı gibi kısımlar geniş bir şekilde ele alınmıştır. Ev ekonomisi ve idaresiyle bağlantılı olarak ülke ekonomisi ve idaresine de değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise devlet ahlakıyla ilgili bilgiler mevcuttur. Adil bir devlet adamında bulunması gereken ahlaki erdemlere değinilmiştir. Son kısımda ise vasiyet niteliğinde nasihatler yer almaktadır.¹⁴⁶ Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*’ de felsefî kaynak olarak *Nasrettin Tûsi*, *Celâleddîn Devvânî ve Hüseyin Vâ’iz*’in etkisinde kalmıştır.¹⁴⁷ Tûsi ve Devvânî’nin kendi eserlerinde kullandığı filozofları Kınalızâde Ali Efendi de *Ahlâk-ı Alâî*’de kullanmıştır. Tûsi ve Devvânî’nin eserlerinde yer alan filozoflar: “*Pisagor, Empedokles, Sokrat, Eflatun, Aristoteles, Câlînûs (Galen), Hâkim, Ebrus (Bryson), Hermes, Diyojen, Batlamyus, Hâkim Ebû Katûtîs, Kindî, Farabî, İbn Miskeveyh*”dir.¹⁴⁸

¹³⁹ Oktay, *Ahlâk-ı Alâî*, 43.

¹⁴⁰ Oktay, *Ahlâk-ı Alâî*, 37.

¹⁴¹ Oktay, *Ahlâk-ı Alâî*, 44.

¹⁴² Oktay, *Ahlâk-ı Alâî*, 46.

¹⁴³ Oktay, *Ahlâk-ı Alâî*, 47.

¹⁴⁴ Oktay, *Ahlâk-ı Alâî*, 48.

¹⁴⁵ Oktay, *Ahlâk-ı Alâî*, 49.

¹⁴⁶ Oktay, *Ahlâk-ı Alâî*, 74- 75.

¹⁴⁷ Oktay, *Ahlâk-ı Alâî*, 78.

¹⁴⁸ Oktay, *Ahlâk-ı Alâî*, 79.

Kınalızâde Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâî eserinde, Tûsi ve Devvani’ den daha fazla dini kaynağa başvurmuştur. Ahlâk-ı Alâî’ de 95 âyet, 94 hadis yer almaktadır.¹⁴⁹

İslam felsefesinin oluşmasında katkıları olan düşünürleri söyledikten sonra Sıbyan mekteplerinde okutulan ahlak kitaplarına da değinmek yerinde olacaktır. Sıbyan mekteplerinde temel amaç Kur’an-ı Kerim öğretmek olduğu için, Kur’an-ı Kerim temel kaynak tutulmuştur. Ahlak dersleri için genellikle ilmiyelerin kaynak olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bunların dışında ders kitabı olarak kullanılan ahlak kitapları vardır. *Risale-i Birgevî, Risale-i Ahlâk, Zeyl-i Risale-i Ahlâk, Terbiye ve Tâlim-i Adâb ve Nesâyihü’l Etfâl, Rehnümâ-yı Ahlâk, Oku Yeni Risale-i Ahlâk ve Vezâif-i Etfal, Ahlâk, Risale-i Ahlâkiye* kullanılan ahlak kitaplarındandır. Bu ahlak kitaplarının genel amacı çocukların ahlak eğitimi almalarına yardımcı olmaktır. Bu kitaplar arasında en bilinen eser *Risale-i Birgevî*’dir. Kitapların içeriğinde iyi bir ahlaka sahip olan kişinin erdemli ve kâmil insan olduğu değerlendirilmektedir. İyilik ve kötülüğün sonuçlarına yer verilerek, iyi bir ahlaka sahip olmanın güzelliklerinden bahsedilmektedir.¹⁵⁰

1.5. Sıbyan Mekteplerinde Yararlanılan Ahlak Kitapları

Birgivi’nin *Risale-i Birgevî* adlı eserinin içeriğinde İman ve ibadetin esaslarından, Ahlak, Namaz ve Abdest konuları bulunmaktadır. Vasiyetinden bahsettiği başlıklarda bulunduğu için Vasiyetname olarak da bilinmektedir.¹⁵¹ Bu eser Türkçe yazılmıştır. Bu sebeple en çok tercih edilen ve okunan kitap özelliğini taşıyarak diğer kitaplardan daha çok tanınmaktadır. İlmihal konularını, günlük ibadetler ile ilgili konuları da içeriğinde barındırdığı için başvuru kitabı özelliği taşımaktadır.¹⁵² Ahlak konusunda bahsettiği kısımlarda ahlakın kötülüklerden arındırılması gereği üzerinde durulmuştur. Bunun dışında ahlakın kısımları olan natıka (düşünüp söyleme hassası)¹⁵³, gadap (gazab: dargınlık, öfke)¹⁵⁴ ve şehvetten bahsedilerek, bunların ifrat,

¹⁴⁹ Oktay, *Ahlâk-ı Alâî*, 81.

¹⁵⁰ Gülsüm Pehlivan Ağırakça, *Mekteplerde Ahlâk Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013), 254-282.

¹⁵¹ Halis Demir, “Birgivi’nin “Risale-i Birgivi” Adlı Eseri Üzerine İncelemeler”, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2 (Haziran 2017), 179-259.

¹⁵² Esra Muhacir, “Osmanlıda Okuma Gelenekleri ve Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi*, 3/2 (Temmuz 2023), 206.

¹⁵³ Devellioğlu, “natıka”, 949.

¹⁵⁴ Devellioğlu, “gazab”, 326.

tefrit ve vasat kısımları açıklanmıştır. Vasat olanın en makbul ve ahlaka uygun olduğu ifade edilmektedir. Ahlakı olumsuz etkileyen gösteriş, kıskançlık, kibir, kin tutmanın zararları ve öfke, inat, hırs, kıskançlık gibi zarar veren duyguların ahiretteki karşılığının azap çekmek olduğu ifade edilmiştir. Ahlakın en güzel halini temsil eden Hz. Muhammed'in ahlakından bahsedilerek, ona benzemek, onun gibi yaşamanın iyilik üzere olacağı ve ahirette de buna karşılık iyilikle muamele görüleceği ifade edilmiştir.¹⁵⁵

Mehmet Sadık Rıfat Paşa'nın, *Risale-i Ahlâk* isimli eseri sıbyan mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Nasihat öğeleri içeren kitap, şu konuları içermektedir: *İbadet, ilim riayet, kizb, nemmamlık, ikiyüzlülük, gıybet, ziyankarlık, enaniyet, haset, haylazlık, hilekarlık, arsızlık-maskaralık, Ben-zebanlık, sirkat, ağız gevşekliği, tahkir, garez ve kin, sadakat, vefakarlık, riayetkarlık, kanaat, hüsn-i karin, acele, inat, terk-i kabul-i nasihat, nezafet, sehavet, buhul, muavenet-şefkat, hıfz-ı sıhhat-i vücud, ülfet ve ünsiyet, edep ve hürmet, hukuk-ı uhuvvet, iffet ve hamiyet, riayet-i hukuk-ı ülfet*. Kitap oldukça kısa tutulmuştur. Çocukların sıkılmaması için konular kısa ve öz izah edilmiştir.¹⁵⁶

Mehmet Sadık Rıfat Paşa'nın bir diğer eseri olan *Zeyli- Risale-i Ahlâk*, *Risale-i Ahlak* eserine ek olarak kaleme almıştır. Eksik olan kısımları *Zeyl-i Risale-i Ahlak* ile tamamlamıştır. *Risale-i Ahlak* ve *Zeyl-i Risale-i Ahlak*, *Müntehabât-ı Âsar* isimli eserinin içinde bulunmaktadır. Sıbyan mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanan *Risale-i Ahlak*, anlaşılır açık bir dille yazılmıştır. *Zeyl-i Risale-i Ahlak* ise devlet memurlarına hitaben kaleme alınmıştır ve ağır bir dille yazılmıştır.¹⁵⁷

Sıbyan mekteplerinde okutulan ahlak kitaplarından bir diğeri Terbiye ve Talim-i Adâb ve Nesayihü'l Etfal'dir. Bu eser İbrahim Edhem Paşa tarafından yazılmıştır. Eseri oğluna hitaben kaleme alan Edhem Paşa, anlaşılır ve sade bir dil kullanmıştır. Öğütlerinde oğlunun Türkçeyi doğru kullanmasını, sayısal ve sözel derslerde başarılı olmasını, resim konusunda kendisini geliştirmesini ve en az bir yabancı dil bilmesinin elzem olduğunu vurgulamıştır. Kitabın içeriğinde bulunan ders başlıkları şöyledir; *Türkçenim Arapçaya göre farklı yapısı, Temizlik, Ders çalışmak ve*

¹⁵⁵ Ağırakça, *Mekteplerde Ahlâk Eğitim ve Öğretimi*, 256-259.

¹⁵⁶ Mükerrrem Bedizel Aydın- Ender Büyüközkara, "Mehmed Sadık Rıfat Paşa ve Risâle-i Ahlâk", *Ahlâk Çalışmaları ve Ahlâk Felsefesi Dergisi*, 1/1 (Ekim 2020), 89-101.

¹⁵⁷ Ağırakça, *Mekteplerde Ahlâk Eğitim ve Öğretimi*, 264-265.

zihni geliştirmek, yalan söylemenin sakıncaları, ders alma, vücut sağığı ve beden eğitimi, su ve içecekler, güneş çarpması, hava, tabiat unsurları, rüzgar, oyun ve çalışma ilişkileri, su, ateş, ateşten yararlanma ve korunma, hayvana bilme adabı ve ondan yararlanma, karada ve denizde sefer, korunma, itidal, demir ve insan gücü, sağılık eğitimi, yemek-içmek adabı, kellik ve uyuz, çiçek ve kızamık hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar ve bu sağılık eğitimi ile ilgili kullanılacak ilaçlar, göz hastalıkları olmak üzere toplamda 30 adet konu bulunmaktadır. Bu konuların içeriğinde yapılması gerekenler anlatılmakla birlikte yer yer öğüt ve nasihatler de verilmiştir. İbrahim Edhem'in, mühendis, öğretmen, pedagog ve askeri bir kimliğı bulunmaktadır. Bu kitabı hazırlarken Avrupa'da ki yenilikleri de takip ettiğı ve gerekli gördüğü bilgilere bu kitapta yer verdiğı bilinmektedir.¹⁵⁸

Sıbyan mekteplerinde okutulan bir diğerk kitap, Rehnümâ-yı Ahlâk' tır. Selim Sabit Efendi tarafından yayınlanan bu kitap daha çok ders verecek muallimlere hitap etmektedir. Dersin nasıl anlatılacağı, öğrencinin derse nasıl dahil edileceğı ve soru cevaplarla pekiştirileceğı kısımlar oluşturulmuştur. Çocuklara sormak için örnek sorular da oluşturulmuş ve her konu ile ilgili bu durum sağılanmışır.¹⁵⁹ Kitabın içerisinde konu edilen başlıklar; *İbadet, ilim riayet, kizb, nemmamlık, ikiyüzlülük, gıybet, ziyankarlık, inayet, haset, haylazlık, arsızlık-maskaralık, Bedzebanlık, sirkat, ağız gevşekliğı, tahkir, garaz ve kin, sadakat, vefakarlık, riayetkarlık, kanaat, hüsn-i karin, inat, nezafet, sehavet, buhl, muavenet, hıfz-ı sıhhat, ülfet, edep ve hürrnet, hukuk-ı uhuvvet, iffet ve hamiyet, riayet-i hukuk-ı ülfet* olarak belirlenmiştir.¹⁶⁰

Sıbyan mekteplerinde okutulan bir diğerk kaynak *Oku Yeni Risale-i Ahlâk ve Vezâif-i Etfâl* isimli eserdir. Ali Nazima tarafından yazılan bu eser sıbyan mektepleriyle birlikte rüştiyelerde de ders kitabı olarak kullanılmışır. Bu kaynağın bir yaprağı nesih, diğerk yaprağı rik'a olarak hazırlanmışır. Eserde verilmek istenen mesaj bir temsil-i hikâye ile verilmekte ve bu hikâye üzerinden ahlak öğeleri anlatılmaktadır. Başlıklardan birkaç tanesi şöyledir: *Okuma Bilen Çocuk, Okuma Bilmeyen Çocuk,*

¹⁵⁸ Melek Dosay, "İbrahim Edhem Paşa", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 7/7 (Ağustos, 1996), 113-117.

¹⁵⁹ Ahmet Vurgun, *II. Abdülhamid Dönemi İlköğretimde Ahlâk Eğitimi* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 292.

¹⁶⁰ Ağırakça, *Mekteplerde Ahlâk Eğitim ve Öğretimi*, 272.

Uslu Duran Çocuk, Uslu Durmayan Çocuk... gibi yüz on bir tane başlık oluşturulmuştur.¹⁶¹

Sıbyan mekteplerinde okutulan bir diğer kaynak *Ahlâk*'tır. Bu eserin yazarı hakkında bir malumat yoktur. Kitapta yer alan başlıklar; *Allah'a, peygamberlere ve kitaplara iman, peygamberin sünnetine tâbi olma, ilahî kudret, halifeye bağlı olma, akıl, lisan, ahlâk-ı zemîme yalancılık, koğuculuk, ikiyüzlülük, gıybet, enâniyet, hased, haylazlık, hilekârlık, garaz, işsizlik, tembellik, adalet, merhamet, hayır ve hasenat* olarak belirlenmiştir. Genellikle iman esasları üzerinde durulan kitapta güzel ahlakın öneminden ve insana zarar veren fena huylardan bahsedilmiştir. Bu huylardan kaçınmanın ahlakı güzelleştireceği ifade edilmiştir.¹⁶²

Sıbyan mekteplerinde okutulan başka bir ders kitabı *Risale-i Ahlâkiye*'dir. Bu eser Cevdet Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Küçük çocuklara hitaben oluşturulan bu eser açık ve sade bir dille yazılmıştır. Eserin ilk sayfaları okumaya yeni başlayan çocuklar için heceleme tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. İlerleyen sayfalarda normal yazı düzenine geçilmiştir. Küçük çocukların güzel ahlakı elde etmelerinin daha kolay olduğu ifade edilmiş ve güzel ahlaklı olmanın insana kazandırdığı kâmil seviyelerden bahsedilmiştir. Bunların dışında ahlakın fena huylarından bahsedilerek bunlardan kaçınmanın önemi üzerinde durulmuştur.

¹⁶¹ Ağırakça, *Mekteplerde Ahlâk Eğitim ve Öğretimi*, 275-276.

¹⁶² Ağırakça, *Mekteplerde Ahlâk Eğitim ve Öğretimi*, 278-279.

2. SÜRELİ YAYINLARDA TERBİYE, AHLAK VE DEĞERLER EĞİTİMİ

2.1. Çocukların Terbiyesi

Çocuk terbiyesini inceleyen ilimler, insanın manevi hayatına bağlı eserlerden bahsetmektedir. Bu eserler, insanın his ve duygularının hangi sebeplere bağlı olarak değişebileceğini açıklamaktadır. İnsan duygu ve hislerini doğru ve dengeli kullanıldığı takdirde zekâ gelişimini doğrudan etkilemektedir. Kâinata birçok kanun bulunmaktadır. Var olan kanunlar insanların keşif ve buluşları ile tespit edilmiştir. Her keşif ilmin bir kapısını aralamıştır. Her yeni bilgi ilmin gelişmesine ve yeni ilimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İnsan da tıpkı küçük bir kâinat gibidir. Bünyesinde çeşitli kanunlar barındırmaktadır. Bu kanunlarda keşfedilmeye açıktır. Bu kanunlar insandaki duygu ve hislerdir. İnsanda çeşitli duygular mevcuttur. İnsana ait olan bu duyguların keşfi ise terbiye ilmini ortaya çıkarmıştır.¹⁶³

Terbiye ilmi “Terbiye-i Bedeniye, Terbiye-i Maneviye, Terbiye-i Ahlakiye” olarak üç başlık altında incelenmektedir. Bedeni Terbiyenin genel vazifesi vücudun sağlığını korumaktır. Hususi vazifesi ise herkeste ayrı ayrı bulunan yetenek ve becerilerin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesidir. Bedenin zinde ve sağlıklı olması, doğru orantıda akli da etkilemekte ve aralarında bu anlamda bir yardımlaşma bulunmaktadır. Vücudun selameti, aklın selametini kolaylaştırmaktadır. Manevi Terbiye, akıl kuvvetini geliştirmektedir. Bu ise ilimle meşgul olmayı gerektirir. İlimle meşgul olmak zekânın gelişimi ortaya çıkmaktadır. Ahlak Terbiyesi, vicdani ahlakın geliştirilmesidir. Vicdan ahlakının gelişmesi duygu ve hislerin terbiyesini sağlamakla birlikte, seçme ve ayırt edebilme iradesini de kuvvetlendirmektedir.¹⁶⁴

¹⁶³ Mehmet Kazım, “Terbiye-i Etfale Dair” *Çocuk Bahçesi*, 11 Ağustos 321 (1905), 3.

¹⁶⁴ Kazım, “Terbiye-i Etfale Dair”, 3.; Konuyla ilgili Hanımlara Mahsus Gazete’de benzer ifadeler şu şekildedir; Sağlığın en önemli unsuru bedeni terbiyedir. Zihin ve ruh sağlığından evvel beden sağlığı önem taşımaktadır. Dünyevi ve uhrevi hayatın birinci gayesi hayattır. Hayatın ise olmazsa olmazı sağlıktır. Sıhhatinde en önemli unsur cismani terbiyedir. Cismani terbiye doğrudan sağlık ile doğru orantılıdır. Sağlık iyi ise cismani terbiye de iyi olacaktır. Bununla beraber aklın ve ruhun terbiyesi de sağlıklı bir bedende inkişaf etmesi daha kolay olacaktır. Cismin terbiyesi, yapılan hal ve hareketlere dikkat gerektirdiği gibi, nefsin istekleri noktasında da dikkat gerektirmektedir. Muzır istek ve arzuları cismimizden sakındırılmalıdır. Bir diğer husus ise fiillerimiz ve isteklerimiz ile çocuklara örnek teşkil etmekteyiz. Bu noktada onların cismani terbiyesi için yine kontrollü davranmak gerekli ve lüzumludur. Bk. Arzu Şeyda, *Hanımlara Mahsus Gazete* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003) 135.

Çocuklara verilen terbiye eğitimi duygu ve hisleri üzerinden başlamalıdır. Bir çocuk annesini babasını ne kadar çok severse, anne ve babanın vereceği terbiye o nispette etkili olur. Çünkü çocuk sevgiyle beslenir, en büyük gıdası sevgi ve şefkattir. Bu sebeple anne ve babasının sevgi, şefkat ve ilgisini kaybetmek istemez. Çocuk, kendi aleminde fazlasıyla değer verdiği hislerinden ötürü anne ve babasını dinler, sözünden çıkmaz. Eğer sözlerinden çıkarsa onların sevgisini kaybetmek korkusu onu yanlış yapmaktan korumaktadır. Bir çocuğun yaratılışında tüm hisler ve duygular mevcuttur. Anne ve baba bu duyguların doğru ve edepi olanlarını kuvvetlendirmelidir. Açığa çıkmasına yardımcı olmalıdırlar. Bunun için çocuk terbiye ve ahlaka uygun davranışlar gösterdiğinde övülmelidir. Çocuk yaptığı davranışın doğru olduğunu bu şekilde öğrenmektedir. Bu yöntemle çocuğa pek çok ahlaki davranış öğretilir. Bir kitap aldığında, büyüklerine yardım ettiğinde, faydalı aktiviteler yaptığında, ihtiyaç sahiplerine yardım ettiğinde; büyükleri tarafından sevilleceği ve onların ilgisini kazanacağı onlara kazandırılması gereken davranışlardır. Küçükken bu davranışları kazanan bir çocuk büyüdüğünde aykırı davranması beklenmez, çünkü kazandırılan davranışlar sevgi bağı kullanılarak duygu ve hisler vasıtasıyla ruhen benimsenmiştir. Ruhen benimsenen terbiye ve ahlakın fiili olarak hareketlere, karaktere dönüşmesi kolaylaşacaktır. Çocuk bu vesile ile terbiye ve ahlak eğitimini alamazsa, dayak ve ceza ile alması da mümkün değildir.¹⁶⁵ Terbiye, temeli sağlam atılmış ve doğru metotlarla kolon ve kirişleri inşa edilen bir binanın sağlam hale getirilmesidir. Bu sebeple doğru metot ve usullerin uygulanması çok mühimdir. Terbiye usullerini bilmeyen ebeveynler veya muallimler ne kadar uğraşsalar da amaçlarına ulaşamazlar ya da tesadüfen uzunca bir süreden sonra ulaşılabilir.¹⁶⁶

Çocuğun ilk eğitimi anne tarafından verilecek olması önemli bir husustur. Çocuklar, hayatın içindeki tüm doğruları annelerinden öğrenmektedir. Yemek eğitimi, tuvalet eğitimi, banyo eğitimi, konuşma eğitimi ve daha pek çoğu anne tarafından sağlanmaktadır. Çocukların ilk ezberleri, onların dikkatini çekecek kısa tekerlemelerden oluşmaktadır. İlk ezberlemeler anlamaya yönelik değil ezberletmek

¹⁶⁵ Muallim Naci, *Çocukların Eğitimi Vezâif-i Ebeveyn* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017), 75-77.

¹⁶⁶ Umut Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlak Eğitimi* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013), 104.

maksadıyla yapılmaktadır. Çocuğun toplumun değer yargılarına bu şekilde alıştırılması istenmektedir.¹⁶⁷

Anne ve babanın ilk vazifelerinden biri de çocuğun ufkunu açacak fikirlerle meşgul olmasını sağlamaktır. Anne ve baba çocuğunun fikrinin ve ufkunun gelişmesini sağlarken oldukça sabırlı, naif ve dikkatli davranmalıdır. Akıllı ve fikri gelişmekte olan çocuğa destek olunarak her yönüyle ilerlemesi sağlanmalıdır.¹⁶⁸ İyi bir eğitim almasını sağlamak, iyi bir ahlakla yetiştirmek, geleceği için ona uygun mesleği belirlemesinde yardımcı olmak, hayatını yönlendirmek, eğer özel bir yeteneği varsa çocuk yaşta bunu fark edip o yöndeki istidadının inkişaf etmesini sağlamaktır. Çocuklarını gelecek hayatlarına hazırlamak anne ve babanın vazifesidir.¹⁶⁹ Akıl ve zekâ geliştiği ölçüde insandaki maneviyat gelişmektedir. Bu ise, çocukta terbiyenin oluşumunu sağlayan ana etkidir. İnsanın gelişimini en üst dereceye çıkarmak çocuk terbiyesi ile sağlanabilir. Bu noktada çocuk terbiyesini bir kuvvet varsayarsak bu kuvvet, fiili olarak ve manevi olarak insanı yönlendirmektedir. Manen fikrinin olgunlaşmasını sağlar. Fiilen yapılan hareketlerin terbiye ile güzelleştirilmesi, manen de istenilen yönde terbiyeyi sağlayacaktır. Davranış ve hareketler terbiye edilirken, manevi terbiyenin de gelişimini sağlayacak etkinlikler yapılmalıdır. Sadece fiili terbiye geliştirilmeye çalışılırsa manevi terbiye aynı oranda gelişim sağlamayacak ve istenilen çocuk terbiyesi ortaya çıkmayacaktır¹⁷⁰

Anne ve baba çocuğun kabiliyeti olan alanları iyi gözlemlemelidir. Hangi konuda meyli varsa o noktada istidatları ortaya çıkarılmalı, çocuktaki terbiye bu şekilde şekillendirilmelidir. Bu durum fiziksel eğilimler için söz konusudur. Bu özellikler ve kabiliyetler çocuğun yaratılışında bulunmaktadır. Anne babanın buradaki vazifesi gereken ilgi ve alakayı göstererek çocuğun yeteneklerini sümbüllendirmektir. Çocuğun istidatları belirlendikten sonra ise hangi alanlarda eğitim alması gerektiği netleştirilmelidir. Çocuklardaki bu şekillenmenin bir zamanı da vardır. Çocuğun kendi iradesi oluştuğunda ve neyi yapmak istediğini tercih edebilmeye başladığı dönemde, anne ve baba bunu fark edebilmelidir. Çocuğun iradesinin oluşması ve tercihlerini kendisinin yapabilmesi en önemli hususlardan biridir. Çocuk, iradesinin oluştuğu

¹⁶⁷ Araz, *Çocuk Eğitimi*, 103.

¹⁶⁸ Naci, *Çocukların Eğitimi Vezâif-i Ebeveyn*, 21.

¹⁶⁹ Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, 308.

¹⁷⁰ Kazım, "Terbiye-i Etfale Dair", 3.

dönemde akli ile duygularını kontrol edebilir. Dolayısıyla neyi tercih edeceğini seçebilir. Çocuklardaki terbiye gelişiminin istenilen şekilde ilerlemesi, maddi manevi duygu ve hislerin de gelişimini desteklemektedir. Manevi terbiye gelişiminde maddi terbiyeye yardımcı olacak hususiyetler olduğu gibi maddi terbiyenin de manevi terbiyenin gelişmesinde mühim hususlar ve neticeler vardır. Çocuğun bu şekilde terbiye edilmesi, büyüünce sosyal hayatında başına gelebilecek sorunların çözümünü de kolaylaştıracaktır.¹⁷¹

Çocukların kabiliyetleri ve ilgi alanları ile ilgili olarak *Çocuklara Rehber* dergisinde “Ahlak”¹⁷² başlıklı bir metinde bu duruma örnek verilmiştir. Eğitim ve öğretimini hususi hocalardan alan iki erkek kardeşi konu olan yazıda, iki kardeşin aynı eğitimi gördüğü ve aynı ailede yetiştiği halde birbirlerinden farklı olan ilgi alanları ön plana çıkarılmıştır. Babasının terbiyesinden geçen bu çocuklar özveri ile yetiştirilmişlerdir. Çocuklardan biri olan on beş yaşındaki Refik, okumayı ve araştırmayı çok sevmektedir. Özellikle tarih kitaplarına olan ilgisi ve sevgisi oldukça fazladır. Kardeşi Lebib ise dokuz yaşında olup, o da özel bir eğitimden geçtiği halde okumayı sevmez, önüne bir kitap konulduğunda kitabı açmayı arzu etmezdi. Bunun yerine çamur ile kaleler ve binalar yapmaktan hoşlanmaktaydı. Lebib binaları yaparken çamur dışında domino taşı da kullanmakta, uzun uğraşlar neticesinde başarılı olmaktadır. Baba Nezih Bey ise, çocuklarının eğitime özen gösterip gerekli olan fenni ve ahlaki terbiye eğitimi verdikten sonra kendi tercihlerini yapmak konusunda özgür bırakmıştır. Her iki çocuğunun da ilgi alanlarının farklı olduğunu gözlemleyen baba, terbiye ve ahlak eğitimi açısından gözünü çocuklarından ayırmamakta, davranışlarını gözlemlemektedir.¹⁷³

Yine *Hanımlara Mahsus Gazete* de anne sütünün hiçbir süt ile kıyas edilemeyeceği ifade edilmektedir. Annenin çocuğunu beslemesindeki faydalardan bahsedilmiş olup, çocuğun süt anne tarafından beslenilmesi hoş karşılanmamıştır. Bebeğin, yabancı bir kadının sütü ile beslenmesi, pek çok hastalığa sebep olabileceği ifade edilmektedir. Süt anne, bebeği vazifesi olduğu için sütü ile besler. Ona şefkat ve merhamet ile yaklaşamayabilir. Bebeğin ihtiyacı olan duyguları bebeğe

¹⁷¹ Kazım, “Terbiye-i Etfale Dair”, 3.

¹⁷² *Çocuklara Rehber*, “Ahlak”, (3 Teşrinisani 1315), 2.

¹⁷³ “Ahlak”, 2.

hissettiremeyebilir. Bu sebepler de yine bebeğin hastalanmasına neden olabilecek hallerdir. Araştırmalara göre elde edilen veriler, süt anne tarafından beslenen bebeklerin vefat etmekte olduğu ifade edilmektedir. Annenin kendi evladını beslemesi ve büyütmesi sağlıklı büyümesini sağlayacaktır. Doğumdan sonra bir haftaya kadar annenin sütü az gelebilir. Az gelen bu süt bebeği doyurmayacağı için anne sütü ile süt annenin sütü karıştırılıp bebek kısa bir süre bu şekilde beslenebilir. Bir hafta içerisinde annenin sütü fazlasıyla evladına yetecektir. Bebekler ilk iki gün çok az süt ile beslenir. Dördüncü günden itibaren toplamda 200 ml süt içmeleri ifade edilmektedir. Bu miktarın bir aylık süre sonunda bir litreye ulaştığı belirtilmiştir. Bebeklerin gündüz altı defa gece iki defa süt ile beslenmesi toplamda 8 öğün verilmesi tavsiye edilmektedir. Bebeklerin gelişimlerinin nasıl olduğu aldıkları kilo üzerinden değerlendirildiği verilen bilgiler arasındadır. Bebeklerin günde on-on beş gram veya 30-40 gram alması gerektiği belirtilmiştir. Gelişimin sağlıklı olduğunun bir diğer göstergesi günde üç veya dört defa altını kirletmiş olmalarıdır. Annenin sütü yeterli olmadığı durumlarda şartlara uygun olacak şekilde süt takviyesi yapılabilir. Bebeklerin emzirme süreci bir seneye kadar devam etmelidir. Birinci seneden sonra emzirilen çocukların dişleri geç çıkar ve kilolu görünürler, ancak etleri sıkı değildir. Altıncı aydan itibaren anne sütüne ilaveten inek sütü verilmesi tavsiye edilmiştir. Bebeklerin memeden kesilmesi haziran, temmuz ağustos ve eylül ayına denk gelmemesi tavsiye edilmiştir. Bu aylarda basur , ishal gibi rahatsızlıkların olabileceği ve bu durumun bebeği rahatsız edeceği belirtilmiştir. Birinci senenin sonunda emzirme işleminin sonlandırılması tavsiye edilmiştir. İkinci senede çocuğun bebeğin ana beslenmesi ek gıdalar ile sağlanacağı da eklenen bilgiler arasındadır. Bebekler ikinci seneden itibaren ekmek, süt ve yumurta tüketebilirler. Süt ile birlikte karıştırılarak ekmek, buğday, arpa, yulaf ve pirincin de verilebileceği belirtilmiştir. Bunların dışında haşlanmış patates, bebeğin yiyebileceği şekilde ezilerek yedirilebilir.¹⁷⁴

2.2. Ahlak Terbiyesi

Çocuk, bir ailenin dışarıya yansımasıdır ve bir çocuğun sahip olduğu ahlak, davranışları ve söylemleriyle onun nasıl bir ailede yetiştiğini göstermektedir. Aile ise

¹⁷⁴ Talat Ali, “Yeni Doğan çocuklara Ne Yolda itinâ Olunmalıdır”, *Hanımlara Mahsus Gazete*, 393 (16 Şevval 1320), 2-3.

davranış ve tutumuyla nasıl bir çevreyle iç içe olduğunu göstermektedir. İnsanlar, düşünceleriyle, davranışlarıyla, girişimcilikleriyle, ilgilendikleri sanat ve meziyetler ile, kültürleriyle, en önemlisi de terbiye ve ahlakıyla birbirinin yardımcısıdır. Bir çocuğun terbiyesi de bu yardımlaşmanın içerisinde tamamlanmaktadır. İnsan nasıl bir ailede yetişir, kimlerle muhatap olur, hangi toplumun içerisinde bulunursa onu yansıtır. Bu nedenle sahip olunan ahlaki değerler ve terbiye toplum olarak çocuklarla paylaşılmalıdır. İyi ile kötüyü, ahlak ile ahlaksızlığı, hakikat ile hurafeyi, fikir ile cehaleti, zulmet ile aydınlık bir nuru birbirinden ayırabilecek kadar kendinizi bilinçli ve ruhunuzu kuvvetli buluyorsanız, bu kuvvetin çocuklar hesabına kullanılması gerekmektedir. Eğer çocuklarınızın gelecekte kuvvetli olmasını istiyor ve fikren, ruhen, bedenlen gelişmesini arzu ediyorsak, onlara bu minvalde eğitim tahsis etmek gerekmektedir. Çocuk terbiyesi verilirken bu noktada doğru yöntemler uygulamak da atılacak adımların ilkinin teşkil eder.¹⁷⁵

Osmanlı toplumunda yayınlanan dergilerde atasözü, deyim ve özlü sözlere sık sık yer verilmektedir. Terbiye ile ahlak eğitimi açısından değerlendirmeye aldığımız *Çocuk Bahçesi* dergisinde “Reşehat-ı Himeyiyye”¹⁷⁶ başlığı altında verilen özlü sözler, benzer içerikli metinlere örnek teşkil etmektedir. Dergilerde ahlaki öğüt, nasihat içerikli metinlere sıklıkla yer verilmiştir. Yayınlanan içerikler genellikle aşağıda verilen örnek gibidir:

(...)

Ebeveyne itaat efdal-i a'mal-i hasenedir.
İnsan bilmediği şeyi sualden çekinmemelidir.
Eşyanın en eşrefi akıl, efdali ilim, en güzeli ise edeptir.
Edebin en güzeli hüsn-i ahlaktır.
Öfke ile kalkan zarar ile oturur.¹⁷⁷

(...)

Yirmi adet atasözü bulunan bu başlık altında, genellikle hayır, iyilik, terbiye ve edep ile alakalı ifadeler bulunmaktadır. Aslında burada sadece çocuklara değil büyüklere yönelik bir mesaj da vardır. Çocukları yetiştiren anne ve baba için birer öğüt niteliği taşımaktadır. Dergilerde nazım türünde yazılmış nasihatlere de yer verilmiştir. Nazım yazı türünde dergilerin tüm sayılarında örnekler bulunmaktadır. İçerikleri değişkenlik göstermekle birlikte genellikle nasihat ve öğüt içerikli oldukları

¹⁷⁵ A. Naci, “Mektep ve Çocuklar”, *Çocuk Bahçesi* (27 Teşrin-i Evvel 1321), 1.

¹⁷⁶ *Çocuk Bahçesi*, “Reşehat-ı Hikemiyye” (12 Mayıs 1321), 2.

¹⁷⁷ “Reşehat-ı Hikemiyye”, 2.

görülmektedir. *Çocuklara Rehber* dergisinde bulunan “Nasihat Dinlemeyen Cezasını Bulur”¹⁷⁸ başlıklı nazım türündeki örnek şöyledir:

(...)
Yaramaz olmayın birâderler!
Olmasın anneniz dûçar-ı keder
Eyleyin pende her zaman dikkat
Yaramaz huydan eyleyin nefret!¹⁷⁹

(...)

İki yaşından sonra çocuğun ahlaki eğitiminin başladığı dönemdir. Bu dönem itibariyle çocuklar eğitime açıktır, bu sebeple ahlaki eğitime bu dönemde ağırlık verip, oyunlarla ve meylettiği alanlara göre ahlaki eğitim verilmelidir. Çocukta görebileceğimiz ilk duygu, utanma duygusudur. Utanma duygusu varsa ve çoğu zaman başını eğip, duruyorsa bu onun karakteri hakkında bilgi verir ve bununla ilgili olarak da ahlaki eğitimleri devam ettirilir. Ancak utanma duygusu yoksa asilik ediyorsa bu da yine onun karakteri hakkında bilgi verir ve bu yönde eğitimler verilebilir Yaptığı ve gösterdiği bu hareketler onun eğitime ihtiyacı olduğunun göstergesidir. Çocuğun nefsi güzele meyleder ve çirkinden kaçır, güzele ulaşmak için asilik edebilir, çirkinden kaçmak için utanıp uzaklaşabilir. Çocuktaki bu duyguları terbiye edip, özenle eğitmek gereklidir. Onun eğitimini ertelememek ve terk etmemek gerekir.¹⁸⁰

Ahlak ve terbiye eğitimi açısından *Çocuklara Mahsus Gazete*’de yayınlanan “Şeftali”¹⁸¹ isimli ahlaki metin, dönemin aile yapısını göstermektedir. Baba ve çocukları arasındaki diyaloga yer veren metin, dönemin üslup ve ifade özelliklerini yansıtmaktadır. Metindeki baba figürünün terbiye ve ahlak eğitimi açısından oldukça iyi bir rol model olduğunu görmekteyiz. Osmanlı toplumunun özelliklerini yansıtan bu metin terbiye ve ahlak eğitimine dair ideal baba örneğini içinde barındırmaktadır.¹⁸² Çocuklarına verdiği cevaplarla örnek olan bu metne orijinal şekliyle çalışmamızda yer veriyoruz.

Çiftçinin biri bir gün şehirden avdet ederken çocuklarına beş tane güzel şeftâli getirdi. Çocukları o vakte kadar asla şeftâli görmediklerinden hayrette kaldılar. Ve yum yumuşak havayla mestûr bulunan bu latîf meyveye bakmak ile mahzûz oldular. Peder şeftâlileri dört yavrusuna taksîm etti. Diğer birini de vâlideleri aldı.
Akşamleyin çocuklar yatmaya giderken peder şeftâlilerin hoşlarına gidip gitmediğini sordu.

¹⁷⁸ Fazıl Mağmumi, “Nasihat Dinlemeyen Cezasını Bulur”, *Çocuklara Rehber*, (26 Ağustos 1315), 8.

¹⁷⁹ Mağmumi, “Nasihat Dinlemeyen Cezasını Bulur”, 8.

¹⁸⁰ Tusî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 207.

¹⁸¹ Emine Remziye, “Şeftali”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, (14 Teşrinisani 1314), 4.

¹⁸² Remziye, “Şeftali”, 4.

Büyüğü, sevgili babacığım; Benimki lezîz ve çok tatlı idi. Yedikten sonra çekirdeğini dikkatle sakladım, ağaç çıkmak için onu yere gömeceğim.

Pekâlâ oğlum! İyi bir tasarruf numûnesi göstermişsin

Küçüğü de bu sırada, babacığım! Benimkini hemen yedim ve çekirdeğini de attım vâlidem kendininkinin yarısını da bana verdi. Ah! Bu çok lezîz idi. Hemen ağzımda eriyor idi.

Sünnetin icâbeti olarak çocuk gibi hareket etti.

Üçüncü oğlu da bu sırada dedi ki: Kardeşimin attığı çekirdekleri ben topladım. Kendi şeftâlimi sandım. Tahsîl ettiğim para ile ilk defa şehre gidip etten bir düzine alacağım.

Peder, semere fevâidinin başını okşayarak, tedbîrli yavrum! İnşallah bir tacir olacaksın dedi.

Sen Mes'ûd!

Mes'ûd'da hulûs ile cevâp verdi.

Ben şeftâlimi istemeden muztarib olan komşunun çocuğu Naci'ye götürdüm. O almak istemedi. O vakit yatağının üzerine koydum ve oradan çıkıp gittim dedi.

Peder, pekâlâ! Hanginiz şeftâlisini pekiyi istimâl etti diye sordu.

Çocukların hepsi bir ağızdan Mes'ûd'dur dediler. Mes'ûd sükût-ı ihtiyâr etti. Ve vâlidesi eşk-i şâd dökerek Mes'ûd'u der-âğuş etti.¹⁸³

Aile kurmanın en önemli amacı hayırlı evlat yetiştirmektir. Bunun sorumluluğu ise anne ve babadadır. Evlatlar anne babaya bir emanet olarak gönderilmiştir. Bununla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de Tahrim suresinde geçen ayet şöyledir: “Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun” (Tahrim,66/6). Aynı konuyla ilgili Hadis-i Şerif ise şöyledir. “Ebeveynin evladı üzerinde hukuku vardır, evlat ebeveyne vedia'dır. Vedia-ı Rabbani olan evladın, hüsn-i terbiyelerine, sıhhat ve afiyet-i vücutlarına, su-i ahlaktan muhafazalarına bakmak vazifedir, bakılmazsa günah olur” buyrulmuştur.¹⁸⁴

Kardeşlerin birbiri arasındaki uyumu ve iyi anlaşmaları anne ve babalar için ehemmiyetlidir. *Çocuklara Rehber* dergisinde “Ahlak”¹⁸⁵ başlığı altında çocukların birbiriyle olan anlaşmazlıklarından bahsedilmiştir. Bu anlaşmazlıkları kendi aralarında çözümleyemeyen çocuklar, anne ve babalarına birbirini şikâyet edip, birbirlerinin açığını ve ayıbını ortaya çıkararak, anne ve babasının kardeşlerine kızmasını istemektedir. Bu durumda anne ve babalar için tavsiyelere yer verilmiş ve gerekli ikazları yaptıktan sonra eğer ihtiyaç varsa ceza uygulamalarına yer verebileceği belirtilmiştir. Kardeşler arasındaki birbirine küsme, birbirini şikâyet etme, iftira atma gibi hallerde en iyi çözümlerden birinin hikâye metodundaki nasihatler olduğundan

¹⁸³ Remziye, “Şeftali”, 4.

¹⁸⁴ Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, 306.

¹⁸⁵ “Ahlak”, *Çocuklara Rehber*, 9 Eylül 1315 (1899), 2.

bahsedilmektedir. Bu nasihatler, hikâye olması hasebiyle çocukların dikkatini çekeabilmekte ve daha etkili olabilmektedir. Zira, anne ve babanın günlük sıradan nasihatleri kardeşlerin aralarını açmamakla birlikte etkisi de fevkalade değildir.¹⁸⁶

Hikayelerde genellikle anne veya baba figürü kullanılmışken, bazı metinlerde büyük validenin terbiye ve ahlak eğitimini sağladığı anlatılmıştır. Anne ve babası ayrılmış olan bir çocuğun büyük validesi tarafından yetiştirilmesini konu alan “Çalışkan Çocuk”¹⁸⁷ isimli dergi yazısı *Çocuklara Mahsus Gazete*’de yer almaktadır. Anne ve babası olmasa da onu yetiştiren kişinin kişilik ve karakteri ile sahip olduğu ahlaki terbiyenin çocuğu yetiştirmek için önemli değerler olduğunu görmekteyiz. Dergide yer alan hikâye şöyle gelişmektedir: Jan’ın yaşlı bir validesinden başka kimsesi bulunmamaktadır. Babası, annesini terk ettiği için büyük validesinin yanına bırakılmış ve terbiyesini ondan almıştır. Büyük validesi, terbiye ve ahlak eğitimine dair düsturları Jan’a çok iyi verebilmiş ve O’nu özenle yetiştirmiştir. Nezaketi, yardımlaşmayı, cömertliği, vazifeperverliği, büyüklerine ve küçüklerine saygıyı, kısacası ahlak ve terbiye açısından mühim düsturları alabilmiştir. Ayrıca yaşlı kadın Fransızca okumanın ve öğrenmenin mühim olduğunu bilmekte ve Jan’ı da bu konuda teşvik etmektedir. Bu sebeple Jan’ı mektebe göndermiş, elinden gelen destek ve yardımı ondan esirgememiştir. Jan, validesinin yanına girerken saygısından ötürü şapkasını çıkarmakta, büyük validesine mektepte yaptığı başarılarını anlatmaktaydı. Konuşurken nezaketini bırakmayıp dikkatli davranmaktadır. Dersini anlamayan sınıftaki arkadaşlarına dersi tekrar anlatıp, fakir arkadaşlarıyla gerektiğinde ekmeğini paylaşmaktadır. Kasabada bulunan tüm ebeveynler, çocuklarına Jan’ı örnek gösterip onun gibi olmalarını istemektedirler.¹⁸⁸ Bu metinden yola çıkarak çocuk eğitiminde sevgi ve şefkat duygularını çocuğa nakşedebilen anne ve baba dışındaki aile bireylerinin de terbiye ve ahlak eğitimi sağlama noktasındaki önemi anlaşılmaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi çocuğun kuvvetli bir kişiliğe sahip olması için sahip olduğumuz tüm anlamlı değerleri çocuğumuza öğretmek en önemli vazifelerdendir. Nezaket ve saygı kuralları, doğru davranış ve adab-ı muaşeret, eğitimin önemi ve gayesi ile bu noktadaki teşvikler bu metinde kullanılan temel düsturlardır.

¹⁸⁶ “Ahlak”, 2.

¹⁸⁷ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Çalışkan Çocuk” (10 Teşrinisani 1321), 558.

¹⁸⁸ “Çalışkan Çocuk”, 558.

Dergilerde bulunan yazılarda çocuğun terbiyesine dair hususların anne tarafından gözetildiği görülmektedir. *Çocuklara Mahsus Gazete*’de yer alan “Luiz ve Neyna”¹⁸⁹ isimli dergi yazısında bu durum açıkça görülmektedir. Metinde Luiz isimli besleme¹⁹⁰ bir kız çocuğu konu alınmış olup tok gözlülükten bahsedilmektedir. Annesi tarafından terbiye edilen Luiz, terbiye ve ahlak açısından iyi yetiştirilmiş bir çocuk örneğidir. Luiz akıllı bir kızdır, Madam Korşan, onu ev içi hizmetlerde ve mağazasında çalıştırmak için yanına almıştır. Dergi yazısında Luiz’in lüzumsuz masraflara girmeyip parasını biriktirebildiğinden bahsetmektedir.¹⁹¹ Luiz, belli bir ücret karşılığında Madam Korşan’ın yanında kalmakta, kazandığı parayı kumbarasında biriktirmektedir. Biriktirdiği para ile annesinin sevdiği yiyeceklerden alarak sürpriz yapmak istemektedir.¹⁹² Kanaatkarlığından dolayı, vücudu da gayet sağlıklı ve kuvvetlidir ve zararlı yiyeceklerden uzak durduğu için hasta olmamaktadır. Ayrıca yemek masalarında, gidilen mekanlarda, ev işlerinde ve Madam Korşan’ın mağazasında Luiz terbiye adablarını layığıyla yerine getirmektedir. Bu terbiye ve ahlakın nasıl bu kadar güzel olduğu sorulunca annesinin kendisini bu şekilde alıştırdığını dile getirmektedir. Madam Korşan, Luiz’in terbiyesini çok beğenmiş ve kanaatkarlığını takdir etmiştir. Luiz’i alışkanlıklarından ötürü tok güzeli olarak adlandırmıştır.¹⁹³ Ayrıca Luiz’in annesini, güzel ahlaklı bir kız yetiştirdiği için tebrik etmiştir.¹⁹⁴ Luiz gibi küçük kızlar ailelerinin rızası ile alınır ve kendi kabiliyetleri ölçüsünde çalıştırılırlardı ve ailelerini sadece pazar günleri görebilirlerdi. Luiz’dan

¹⁸⁹ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Tok Gözlülük” (24 Teşrinisani 1321), 572.

¹⁹⁰ Abdurrahman Kurt’a göre, Osmanlı toplumunda zengin aileler, fakir ailelerin çocuklarını koruyup kollamaktaydı. Varlıklı aileler, maddi durumu iyi olmayan ailedeki çocukların ebeveynleriyle görüşerek, belli bir ücret karşılığında onlara günlük iş verirdi. Osmanlı Devleti’nde bu sisteme icar-ı sağır denir, alınan çocuklara da “besleme, manevi evlat, ahretlik” denirdi. Zengin aileler bu faaliyeti genellikle sevap niyetiyle hayır adına güzel bir niyetle yapıyor, çocuklara güzellikle yaklaşıyor, onların emeği sömürülüp duyguları incitilmiyordu. Kurt’a göre bu pratik, Osmanlı toplumunda çocuklar için hususi bir uygulama olup, onların topluma kazandırılması anlamında oluşturulmuş sosyal bir eğitimidir. Çocuğa kendi yaşına ve kabiliyetine göre bir iş verilerek hem hayatı öğrenmesi sağlanıyor hem de çalışırken terbiye oluyordu. Bk. Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013), 102-103; Abdullah Bay, “Osmanlı Toplumunda Koruyucu Aile Uygulaması”, ed. Bedriye Yılmaz (Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2018) 2/71.

¹⁹¹ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Tok Gözlülük”, 572.

¹⁹² *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Tok Gözlülük” (1 Kanunuevvel 1321), 586.

¹⁹³ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Tok Gözlülük” (24 Teşrinisani 1321), 572.

¹⁹⁴ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Tok Gözlülük” (1 Kânunuevvel 1321), 586.

başka bir de Neyna isminde küçük bir kız bulunmaktadır. Neyna, bu hikayedeki açgözlü, israfa meyilli bir çocuk olarak betimlenmiştir.¹⁹⁵

Yemek yeme alışkanlığında gerektiği kadar yiyip içmek büyük bir fazilettir. Çocuklar kendi iradelerini kullanarak doğru yeme alışkanlığını kendileri kazanabilirler. Kendi iradesi ile fitrattaki yiyip içmek arzusunu dengeleyemeyen çocukların bu arzusunu düzenleyebilmeleri için terbiye ve ahlak eğitimi açısından desteklenmeleri gerekmektedir. İnsanın az olanla yetinmesi vücut sağlığı için önemli bir husustur. Fazla yemek sağlık açısından uygun olmamakla birlikte zaman içerisinde vücudun kuvvetini düşürecektir. Tok gözlü yetiştirilen bir çocuk yemeğini iştahla yerken ne zaman yemeği bırakacağını bilir, yemek yeme arzusundan vazgeçebilir, çok yemekten kendini muhafaza eder. Bazı çocuklar, bu noktada terbiye aldığı halde yemekten kendini alıkoyamayabilir. Bu çocuklar iştahlarına engel olamamanın ıstırabını yaşarlar. İhtiyacı olan kadar yemek kanaat etmek anlamına gelir. Kanaat etmemek ise aç gözlülüktür. Aç gözlülük ise masraflı olmayı gerektirdiği gibi hem sağlığı bozar ve vücudu yorar, hem de hastalıklara neden olur.¹⁹⁶ İştahlı olmanın da bir sınırı olmalı ve çocuk, karnı doyduğu vakit yemekten çekilmelidir. Ancak aç gözlü ve iştahlı çocuklar fazla yemekle birlikte faydalı yiyeceklerden ziyade zararlı ve sağlıksız olan yiyecekleri tercih etmektedirler.¹⁹⁷ Yeme alışkanlığının, “Çok yemek yeme!” ‘Çok su içme!’ gibi emir kipiyle yasaklanması, çocuk için anlaşılabilir bir durum değildir. Çocuk, çok veya az yediğinde ne olacağını bilgisine sahip olmadığı için yanlış ve doğrunun da hangisi olduğunu elbette ki bilmemektedir. Çocuğa çok yemenin veya az yemenin ne gibi sakıncaları olduğu anlatılıp, en doğru olanının hangisi olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Sonrasında çocuk bunun kararını kendisi, ebeveyninin de yardımıyla fark edip doğru olduğunu anlayınca, hayatı boyunca uygulayacağı bir disiplin olarak davranışlarına yerleştirecektir.¹⁹⁸ Konuyla ilgili Osmanlı çocuk dergilerinden *Çocuklara Mahsus Gazete* de yer alan “Kayısı Reçeli”¹⁹⁹ isimli dergi metni aç gözlü olmanın utanılacak bir alışkanlık olduğundan bahsetmektedir. Dergi yazısı özet olarak şöyledir:

¹⁹⁵ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Tok Gözlülük” (24 Teşrinisani 1321), 572.

¹⁹⁶ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Tok Gözlülük” (24 Teşrinisani 1321), 572.

¹⁹⁷ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Aç Gözlülük” (8 Kanunievvel 1321), 597.

¹⁹⁸ Kaya, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e*, 109.

¹⁹⁹ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Kayısı Reçeli”, (8 kânunuevvel 1321), 597.

Hüsniye, yedi yaşında iken annesi rahatsızlanmış ve vefat etmiştir. Hüsniye iştahlıydı ve sağlıklı besleniyordu. Bu huylarının farkında olan küçük kız, hatasının ortaya çıkmaması için yalana başvuruyordu. Babası Ahmet Ağa, her sabah, pazara gidip dükkanına malzeme almaktadır. Aldığı taze meyvelerden de reçel yapıp satmaktadır. Bir gün yine aldığı reçel siparişlerini hazırlayıp sıcak kavanozları rafla kaldırmış ve kavanozları sarmak için kâğıt almaya çıkmıştır. Çıkarken de Hüsniye'yi kavanozlara dokunmaması için sıkı sıkı tembihlemiştir. Hüsniye ise babası gidince reçelin tadına bakmak için kapağını açıp birer kaşık almıştır. Ahmet Ağa geldikten sonra kızına kavanozlara dokunup dokunmadığını sormuş, kızı ise dokunmadığını söylemiştir. Bu durum Ahmet Ağa'yı çok memnun ettiği için kızına sarılmak isteyince yüzünde reçel kalıntıları görmüş ve aniden hiddetlenip kızmıştır. Kızı yalan söylediği için de ayrıca üzülmüştür. Kızarak onu odasına göndermiş ve yatmasını istemiştir. Hüsniye hemen odasına gitmiş, yaptığı hatadan ve söylediği yalandan dolayı çok utanmıştır. Sabaha kadar uyuyamayan Hüsniye, babasının hiddetli söylemlerini işitmiştir. Ahmet Ağa, kızı Hüsniye'nin açgözlü, hırslı ve yalancı olduğunu fark etmiş ve bu durumu nasıl düzelteceğini bilememiştir. Kızını bu kötü huylardan nasıl vazgeçireceğini düşünerek kederlenmektedir. O gece çok ağlayan Hüsniye, bu kötü huylardan kurtulmak için dua etmiştir. Bugünden sonra Hüsniye'nin davranış ve ahlakı değişmeye başlamıştır. Normalde tembel olan ve babasına yardım etmeyen Hüsniye, artık erkenden kalkıp babası pazardan gelmeden evvel dükkânda yapılması gereken hazırlıkların hepsini yapmaktadır. Babasının dükkandaki işlerini çok iyi gözlemleyerek neyi nasıl yaptığını öğrenmiştir. Bir süre sonra dükkânın tüm işlerini tamamlayıp babası gelmeden satış yapmaya bile başlamıştır. Ahmet Ağa kızının bu derece değiştiğini görünce çok memnun olmuştur. Hüsniye ise bu değişimin, kayısı reçeli kavanozlarından yediği günü anlatarak o gün değişmeye karar verdiğini ifade etmiş, kendine söz vererek bir daha babasını üzecek hareketler yapmayacağına dair karar aldığını söylemiştir.²⁰⁰ Bu öyküdeki bir diğer dikkat edilecek konu yalan söylenmesidir. Yalan söyleyen kişi suçlandığı bir şeyden kurtulmak için yalana başvurmaktadır. Yapılan hatayı bir yalan ile kapatmak ise daha büyük bir hatadır. Kişi bu davranışı ile kendisine zarar verir ve etrafındaki insanların güvenini sarsar. Bunun ötesinde şaka yapmak için dahi yalana başvurulması uygun bulunmamıştır. Beyaz,

²⁰⁰ “Kayısı Reçeli”, 597.

masum, küçük yalanlar olarak adlandırılan bu davranış, zamanla fark edilmeden büyüüp, kişinin kendisine ve çevresindekilere zarar verebilir. Yalan söyleyen kişi, ne kadar dikkatli olsa da yalanı muhakkak gün yüzüne çıkacağının bilincinde olmalıdır.²⁰¹ Çocuk eğitiminde de bu konuya dikkat edilmeli ve çocuk yalana meyletmekten muhafaza edilmeli ve yalan söylemekten sakındırılmalıdır. Ayrıca insan, sözünün doğruluğu veya yanlışlığı ne olursa olsun yemin etmeye alıştırmamalıdır.²⁰² Yalan konusu *Çocuk Bahçesi* dergisinde “Tavuk”²⁰³ adlı yazıda bir örnek üzerinden anlatılmaktadır:

Küçük bir çocuğun ağzından aktarılan bu hikâyede çocuk kendi kabahatinden bahsetmektedir. Yaptığı kusurlu davranıştan utandığını dile getiren çocuk, kendisinin açgözlü olduğundan bahsederek, karnını doyurarak şişirmeyi çok sevdiğinden bahsetmektedir. Yemek veya meyve bulmak için mutfağı karıştırırken bir sepetin içerisinde bulunan armutların iki tanesini cebine koyup bir tane de eline alıp yemeye başlamış. Evin büyüğü sepetteki armutların eksik olduğunu fark edince evdeki çocukların her birisine sormuş. Armutları alan çocuk da kendisine armutlar sorulunca haberinin olmadığını söyleyerek işin içinden sıyrılmaya çalışmış. Olanlara komşu da dâhil olunca, komşu hanım, çocuklara bakarak anlatmaya başlamıştır. Aranızdan birisi yalan söyleyip başkalarının da günahına giriyor, ‘benim tavuğum armutları yiyeni ortaya çıkaracağını söylüyor’ diyerek önceden boya sürdüğü tavuğa herkesin elini sürmesini istemiştir. Çocukların her biri, tavuğa elini sürmüş ve elleri simsiyah olmuştur ancak armutları gizlice alan çocuk ise tavuk kıpırdanmasın diye tavuğa elini yaklaştırmış, dokunuyor gibi yapıp dokunmamış, kimseye çaktırmadan kenara çekilmiştir. Tavuk kimseye kanat çırpmayınca komşu da tavuğumun huyu mu değişti, hiç kanat çırpmadı, belki elinize bir şey yazılmıştır. Ellerinizin içini açın, demiştir. Çocukların her birinin eli simsiyah iken kabahatli olan çocuğun ellerine hiç siyahlık bulaşmamıştır. Burada tuzağa düştüğünü anlayan çocuk sessizce olacakları izlemiştir. Kadın, kabahatli olan çocuğa denk gelince hemen tepkisini göstererek armutları çalan ve haberinin olmadığını yalanını söyleyen çocuğun annesine dönerek anlatmıştır.

-İşte kalbi temiz olmayanlar böyle ufacık şeylerden ürkerler. Yaptıkları fenalıkları derhal meydana dökerler. Fakat bilmiş ol ki küçükken bir armut aşırı, büyüklüğünde bir kitap, bir bargir çalmakdan korkmaz, dedi.

²⁰¹ *Çocuklara Rehber*, “Yalan ve Hakikat” (1 Şubat 1315), 2.

²⁰² Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 211.

²⁰³ Eyyüb Sabri, “Tavuk”, *Çocuk Bahçesi*, (19 Mayıs 1321), 4-6.

-Artık her şey anlaşılmıştı. Annemin ellerine sarıldım, sonuncu defa olmak üzere af etmelerini rica ettim ve o günden beri elimle koymadığım bir şeye değmemeğe, hayırsızlık etmemeğe, yalan söylememeğe niyet ettim, söz verdim.²⁰⁴

Burada kullanılan yöntem çocukları incitmeyerek kendi hatalarını anlayabilecekleri bir metottur. Yalana başvuran çocuk kendi hatasını anlamış ve yaptığıının doğru olmadığına kanaat getirmiştir. Hatasını anlayan çocuk annesinde özür dileyerek pişmanlığını dile getirmiştir. Çocuğun hatasını anlaması güzellikle sağlanmış, çocuğun duygularının incinmesine neden olacak bir üsluba başvurulmamıştır. Osmanlı toplumunda çocukların ne kadar önemsendiği ve duygularının ne kadar kıymetli olduğu dönemi yansıtan metinlerde görülmektedir.

Yalan konusuyla ilgili olarak bir başka örnek de *Çocuklara Rehber* dergisinde bulunmaktadır. “Yalancılık”²⁰⁵ başlığı ile verilen dergi metninde yalancılığın hoş olmayan bir davranış olduğundan bahsedilmiştir. Yalan söyleyen kişinin, yalanının ortaya çıkmasının kişiyi mahcup edeceği gibi, muhataplarının da öfke ve nefretlerini kazanacağı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra çocukları eğlendirmemiz gerektiğinde veya dikkatlerini başka yere çekmemiz gerektiğinde onlara “Seni dadın mı dövdü? Bak ben onun kafasını keseyim!” gibi ifadelerin çocuk gelişiminde terbiye ve ahlak açısından doğru olmadığı ifade edilmiştir. Bu ifadeyi söyleyen kişinin dadıyı kesmeyeceği veya öldürmeyeceği aşıkardır. Ancak çocuk bunu bilemeyecek yaşta ve kabiliyette ise aslında yapmayacağınız bir fiilden bahsederek ona yalan söylemiş oluyorsunuz. Ayrıca doğru olmayan “kafasını keseyim!” ifadesinin normal olduğunu göstererek, gerektiğinde şiddete başvurulabileceği algısı oluşturulmaktadır.²⁰⁶

İnsan, muhatap olduğu zamanı, mekânı, kişileri ve eşyayı tefekkür edebildiğinde, ahlak ve terbiye eğitimi açısından önemli bakış açıları kazanabilmektedir. Örneğin, yemek masasındaki müdavimi ekmeğe tefekkür nazarıyla bakıldığında ardında saklı sırlar ortaya çıkmaktadır. Ekmeğin oluşması için buğday ununa ihtiyaç vardır. Buğday unu için tarlaya, tarlanın mahsul vermesi içinse güneş, yağmur, bulut ve rüzgârın birlikte hareket etmesine ihtiyaç vardır. En temelinde bu süreç bir buğday tohumuyla başlar. Tüm bunların oluşması için gece ve gündüze, mevsimlere ihtiyaç vardır. Gece ve gündüz oluşması için dünyanın kendi eksenini etrafında, mevsimlerin oluşması için ise güneş etrafında dönmesine ihtiyaç vardır.

²⁰⁴ Sabri, “Tavuk”, 6.

²⁰⁵ *Çocuklara Rehber*, “Yalancılık” (20 Mayıs 1315), 2.

²⁰⁶ “Yalancılık”, 2.

Sadece bir ekmek için bütün bir kâinatın ahenk içerisinde çalışması gereklidir. Tıpkı bunun gibi yetiştirilip büyütülmesi gereken bir tohum mahiyetinde olan çocukların da büyüklerinin güneş, su, ısı, hava mahiyetlerinde olan ilgisine, şefkatine, saygısına, hoşgörüsüne, korunmasına, her türlü beşerî faaliyetlerinde yardımlarına ve ihtiyaçlarının giderilmesine ihtiyaçları bulunmaktadır.²⁰⁷ Çocuğun sahip olduğu güzel davranışlar ödüllendirilmeli, takdir edilmelidir. Doğru olmayan davranışları için ise uyarılmalıdır. Çocuğun işlediği yanlışlar çocuğun yüzüne vurulmamalı, bir taraftan yakın gözlem altında tutup diğer taraftan da farkında değilmiş gibi davranılmalıdır. Bu tür davranışlarını kendisi açıklamazsa dahi konusu açılmaması çoğu zaman yerinde bir davranış olacaktır. Çocuk aslında durumun farkındadır ve gizlediği şeyin doğru olmadığını bildiği için gizliyordur. Lakin bu olay tekrar ederse uygun bir üslupla müdahale edilmeli ve çocuk bu davranışın yanlış olduğuna ikna edilerek duygu ve dürtülerinin eğitilmesi sağlanmalıdır.²⁰⁸

Hayırlı evlat yetiştirmek ve hayırlı bir evlat olmak Osmanlı toplumunda önemli hususlardan olmakla birlikte dinen de bir anne babanın kendisine hayır dua da bulunacak bir evlat yetiştirmesi ahiretleri için bir mükâfattır.²⁰⁹ İslami hassasiyeti olan bir ailenin çocuğunu bu yönde geliştirmesi temeli güzel ahlak olan bir dinin çocuğa sirayet etmesi neticesinde istenilen hedefe yani hayırlı evlat yetiştirme emeline ulaşılacaktır. Ayrıca çocuğun yanında, takdir edilen kimseler övülmeli, kötü davranışlar ise isim verilmeden yerilmelidir. Çocuk iyi bir davranış sergilerse, vazifelerini yaparsa mükafatlandırılmalı, hatalı olması davranışlar sergilemesi durumunda hemen ceza yöntemine başvurmadan sebatla tekrar yapmaması beklenmeli ancak yine de tekrarlırsa bu davranışından dolayı yerilmelidir.²¹⁰

Çocukların eğitimlerinde anne ve babanın, doğru olanı yapması için gerekli müdahalelerde bulunması farz-ı ayndır.²¹¹ Çocuğa, yanlış örnek olacak kişilerle bir arada kalmamasına dikkat edilmeli, mümkün oldukça bu alışkanlıklardan uzaklaştırılmalıdır. Çocuklar, fitratları gereği gördükleri yanlış örnekleri

²⁰⁷ *Çocuklara Rehber*, “Muaşeret” (18 Teşrinisani 1315), 2.

²⁰⁸ Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 209.

²⁰⁹ Mine Erbulmuş, “*Bir Çocuk ve Kadın Dergisi Olarak Ayine (1875-1876): Osmanlı Eğitim Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*”, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019) 30.

²¹⁰ Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 208.

²¹¹ Erbulmuş, “*Bir Çocuk ve Kadın Dergisi Olarak Ayine*”, 32.

tekrarlayabilir veya davranışa dönüştürebilir. İncelediğimiz metinlerde de gördüğümüz üzere çocuklar; inatçılık, asilik, çirkeflik, yalan başvurmak, yaptığı işleri gizlemek gibi pek çok hatalı davranış sergilerler. Bu hatalar sıklıkla tekrarlanıyorsa, bu davranışların yanlış olduğu ifade edilip, doğru olan davranışa yönlendirme yapılmalıdır. Çocuk, büyüdükçe ve yaptığı tecrübelerden ders çıkardığı oranda, yanlış olan davranışları düzelmeye başlayacaktır.²¹² Yalan söylemek doğru bir davranış örneği olmadığı gibi şaka yapmanın da bazı ölçüleri bulunmaktadır. Yapılan şaka karşı tarafı rencide etmemeli, onur kırıcı olmamalı, insanın duygu dünyasını zedelememelidir. Eğer yapılan şaka ahlaken uygun değil ve karşı tarafa zarar veriyorsa, bu ölçü şaka olmaktan çıkmaktadır. Şaka yapmanın ölçüsü, Osmanlı çocuk dergilerinden *Çocuklara Mahsus Gazete* de bir hikâye ile izah edilmiştir. Metinde verilen şaka örneği anne ve babalara örnek bir metin özelliği taşımaktadır. Anne ve baba şakayı bu metin yoluyla çocuğa izah edebilir, açıklamaları bu metin üzerinden çocuğa iletebilir. Verilen örnek şaka bahsine olumlu bir örnek değil, olumsuz bir örnek olarak verilmiştir. Dolayısıyla bu metin anne baba süzgecinden geçirildikten sonra çocuğa aktarılması uygun olacaktır. Paris de yaşanan olay “Şaka”²¹³ başlığı altında kaleme alınmıştır. Yaşanan olay özetle şöyledir; bir çalgı takımı acıktığı için bir lokantaya girmiş, ellerindeki enstrümanları lokantanın dışında bulunan masaların üzerinde bırakmışlardır. Enstrümanları gören bir serseri, çalgı aletlerinde bulunan her bir deliğe gazete sıkıştırmaya başlamış, tüm çalgı aletlerine bu işlemi uygulamıştır. Serseri adam, yaptığı işin sonucunu görmek için bir köşede beklemiş ve çalgıcıları takip ederek ne yapacaklarını görmek istemiştir. Çalgıcılar, bir mekânda enstrümanlarını çalmak üzere ön hazırlıklarını yapmak için ayarlamalarını yapmış ancak enstrümanlar ses çıkarmamış ve sıkıntı yaşanmıştır. Herkes ne olduğunu anlamayarak birbirine bakmış, aralarında bulunan şef, yaşanan durumda bir gariplik olduğunu fark etmiş ve bunu yapan kişi, suçunu itiraf ederse para vereceğini ifade etmiştir. Serseri adam kendisinin yaptığını itiraf edince Şef, vadettiği parayı verdikten sonra serseriye bir güzel dövmüş, ardından serseriye polis merkezine götürmüşlerdir.²¹⁴ Burada çocuklara verilmek istenen ahlaki terbiye, davranışların ölçülü olması

²¹² Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 208.

²¹³ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Şaka” (13 kânunuevvel 1323), 4.

²¹⁴ “Şaka”, 4.

gerektiğidir. Şaka, karşı tarafa zarar vermeden, karşı tarafı maddi, manevi ve duygusal olarak zarara uğratmadan karşılıklı yapılan espri dilidir. Şaka da iki taraf da eğlenir, iki taraf da bu durumdan lezzet alır. Ancak burada verilen hikâyede şaka yapmak isteyen serseri, aslında şaka yapmamış karşı tarafa zarar vermiştir.

“Hem masdar hem de isim olarak kullanılan hased kelimesi, başkasının sahip olduğu maddî veya mânevî imkânların kendisine intikal etmesi veya kıskanılan kişinin bu imkânlardan mahrum kalması yönündeki istek ve niyeti ifade eder.”²¹⁵ Hased insanda bir duygu olarak bulunmaktadır. Bu duygunun harekete dökülmesi hasedin neticesini oluşturmaktadır. İnsanlarda bulunan haset, insanların birbirini çekememelerinden ortaya çıkmaktadır. İnsanın kendisinde olmayan dünya nimetlerinin, karşı tarafta da bulunmamasını istemek hasidin niyetidir.²¹⁶ Hased eden insan kendine zarar verir. Kıskançlığın nasıl sorunlar doğurduğu *Çocuk Bahçesi* dergisinde bir hikâye üzerinden örneklendirerek aktarmıştır. Hikâye, bir arkeolog tarafından aktarılmaktadır. Mısır da arkeolog çalışması için bulunan bir görevli, inceleme yapmakta iken hikâye anlatan bir adama kulak kabartarak dinlemiştir. *Çocuk Bahçesi* dergisinde yer alan “Yerli Masalı”²¹⁷ başlıklı dergi yazısı özetle şu şekildedir. Zamanında Mısır tapınaklarından Luksor ibadethanesine yakın bir konakta zengin bir devlet adamı yaşamış. Civardaki evlerden birinde de yaşlı bir adam, kazancını taş yontarak kazanmaktaymış. Yaşlı adamın bahçesinde bir incir ağacı varmış. Bu incir ağacında incir oldukça iki incir ile ekmek yer karnını doyururmuş. İncir dönemi bitince de kuru ekmekle karnını doğurmaya kanaat edermiş. İncir döneminin bittiği kış mevsiminde ağaçta on tane incir yaratılmış. Bu incirler olgunlaşmış, dalından alınmazsa kendiliğinden kopacak hale gelmiş. Bu durumu gören yaşlı adam şükür içinde ağaca bakarak incirleri koparmadan, bu konuyu komşusuyla görüşmeye gitmiş. Komşusu, on inciri, on gün boyunca her gün bir devlet büyüğüne götürüp sunmasını tavsiye etmiş, on günün sonunda iyi de kötü de karşılığını bulur, demiştir. Yaşlı adam gün doğmadan evvel kalkıp, çini bir tabak içerisinde işlemeli tülbindin arasına koyduğu inciri, devlet büyüğünün konağına götürmüş. Yaşlı adam, incirlerin ilahi bir ikram olduğunu ve böylesine güzel yaratılmış olan incirlerin kendisine layık

²¹⁵ Mustafa Çağrı, “Haset” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim:10 Şubat 2022).

²¹⁶ Çağrı, “Haset”, 378-380.

²¹⁷ A. Ulvi, “Yerli Masalı” *Çocuk Bahçesi* (19 Mayıs 1321), 9.

olmadığını ifade etmiş. Devlet büyüğü yaşlı adamın bu adabını ve güzel ahlakını çok beğenmiş ve incirin tadına da bakmıştır. İncirin tadını beğenince mali işlerden sorumlu görevlisinden bu adama yüz altın verilmesini emretmiştir. Yaşlı adam kendisine verilen bu ücretle tüfek, saat, eşek almış, komşularına ziyafet vererek on beş türlü yemek hazırlatıp çeşitli şerbetler, limonatalar, tatlılar, meyveler hazırlattırmıştır. Ertesi gün ve diğer günler sırayla her gün yaşlı amca incirleri gidip sunmuştur. Her incir için verilen hediye bir öncekinden fazla olarak yaşlı amcaya verilmiştir. Yaşlı adamın hediyesinin gittikçe artması, idari ve mali işlerden sorumlu olan vekilharçı kışkırtmış ve endişelendirmiştir. Vekilharç, endişelerinden dolayı, yaşlı adamı zor bir duruma sokmak için hem yaşlı adama hem devlet büyüğüne yalan söylemiştir. Bu yalanlardan dolayı, devlet büyüğü bir daha bu yaşlı adamın huzuruna gelmesini istememiştir. Yaşlı adam her şeyden habersiz ertesi gün yine gelince, devlet büyüğü bir yazı yazıp altına da imzasını atarak adama uzatmış ve mükâfatını veznedardan almasını söylemiştir. Vekilharç, mükafatı kendisi almak istediği için yaşlı adama verilen imzalı kâğıdı alıp, veznedara gitmiştir. Vekilharç, oracıkta iki bekçi tarafından yakalanarak değnekle dövülmüş ve perişan bir hale düşmüştür. Ertesi gün incir sunumuyla gelen yaşlı adamı gören devlet adamı, şaşırmıştır. O sırada içeri giren veznedarlar elindeki metin ile gelerek vazifeyi yaptıklarını bildirmişlerdir. Devlet büyüğü ise vazife yapıldıysa bu yaşlı adam nasıl benim karşımda duruyor, metni size o getirecekti, deyince veznedarlar metni vekilharcın getirdiğini söylemişlerdir. Meseleyi anlamak için yaşlı adama sorular sorulmuş, yaşlı adam tüm olanları anlatmıştır. Vekilharç, yaşlı adama gösterilen teveccühü kıskanması ve verilen mükâfatı kendisinin almak istemesinden dolayı azledilerek, yaşlı adam vekilharç olarak tayin edilmiştir. Devlet büyüğü, böyle bir vekilharçtan kurtulduğu için şükretmiştir. Bu dergi metninde hem büyüklere hem de de çocuklara verilebilecek ahlaki bir davranıştan bahsedilmiştir. Haset eden insanın kendi başına ne büyük sıkıntılar açabileceği gösterilmiştir.²¹⁸ Aristo'ya göre, insan ahlak kurallarına uymadığı zaman, başkalarına zarar verebilir. Çünkü insanda akıl ve zekâ gibi iki kuvvetli silah vardır. Eğer insan ahlaki anlamda zihni ve akli yapısını ahlaklandırmazsa çok tehlikeli olup, bir hayvanın yapabileceğinden daha fazlasını yapabilir. Ahlak eğitimi toplumun bir arada kalması ve devletin siyasi varlığını devam

²¹⁸ Ulvi, “Yerli Masalı”, 9.

ettirmesi bakımından önem taşır.²¹⁹ İbn-i Miskeveyh'e göre, ise insan yapısı itibariyle değişmeye yatkın bir fitratta yaratılmıştır. Alınan eğitimler ahlaki anlamda kişinin değişmesini daha iyi bir insan olabilmesini mümkün kılar. Taş, top, vb. cisimler yukarıdan atıldığında yere düşer; ateş, buhar vb. cisimler ise yerden yukarı doğru hareket eder. Bunların değişmesi mümkün değildir, yönleri tersine çevrilemez. İnsan ise eğitimle ve öğretimle değişebilir. İnsanda değişemeyen bir şey yoktur, eğer istenirse her şey tersine döndürülebilir.²²⁰

Her çocuğun yeteneği, ilgi alanı ve ileride yapmak istediği iş farklılık göstermektedir. Çocuklar belli bir yaşa gelince sanatlardan kendine uygun olanını seçip, onunla ilgili eğitimler alıp, gerekli araç-gereç temin edildikten sonra işin inceliklerini öğrenmesi tavsiye edilmelidir. Öğrendiği bu sanatla ileride rızkını kazanacağı ve geçimini bu şekilde sağlayabileceği ona ifade edilmelidir. Çocuğun bu açıyla düşünüp ciddiyetle, bir sanatla uğraşması ve kendini geliştirebilmesi sağlanmalıdır.²²¹ *Çocuk Bahçesi* dergisinde “Çiftçilik”²²² başlığında çiftçiliğin öneminden ve içinde barındırdığı hususiyetler anlatılmıştır. Çiftçiliğin ne kadar bereketli ve zevkli bir iş olduğu ifade edilmiştir.

“Altın altın...
Hayır kardaş sen bu fikri değıştir,
Altın devri çoktan geçti, şimdi demir devridir.”²²³

...

Metnin başlangıcında altına karşı bir ikaz bulunmaktadır. Bu ikaz o dönemin toplumuna bir hitaptır. Altın üzerine bir meyil bulunmakta ve itibar gösterilmekte iken tarıma bu itibar gösterilmemektedir. Yapılan bu meylin yanlış olduğu izahı yapılmıştır. Esas itibarın tarım ve demire gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

...
“Şu gördüğün hakir şeyler: tohum, öküz, bel, orak! ...
Senin asıl okumaklığın bunlar ile olacak
Bunlar saçmış, bunlar saçar her ocağa bereket
Sen bunları şu dünyada her şeyden çok takdis et”²²⁴

...

Buradaki mana çocuklara verilebilecek bir anlam içermektedir. Tohum, öküz, bel ve orağın hakir görülmemesi gerektiği nasihat edilmektedir. Okumanın esas bunlar

²¹⁹ Barman, “İslam Tarihinde Aile Ahlakı”, 45.

²²⁰ Barman, “İslam Tarihinde Aile Ahlakı”, 47.

²²¹ Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 214.

²²² Rüsumat Emaneti Evrak Müdürü Mehmet Emin, “Çiftçilik” *Çocuk Bahçesi* (12 Mayıs 1321), 3.

²²³ Emin, “Çiftçilik”, 3.

²²⁴ Emin, “Çiftçilik”, 3.

üzerinde olacağı vurgusu yapılmıştır. Çiftçilik mesleğinin maddi yönü olduğu gibi manevi bir yönü de vardır. Burada esas olarak manevi kazanca vurgu yapılmıştır. Tarımda yapılan tüm işler manevi kazanç sağlamaktadır. Yapılan tüm ekme, dikme işlemleri ayrı ayrı sevap kazandıran hallerdir. Yapılan iş, el emeği ve alın teri dökülerek kazanılmaktadır. Karşılığının Allah tarafından beklenildiği bu vazife tefekkür ve mahsulü topladıktan sonra ise şükrü barındırmaktadır.

Bunların dışında tohum ve çekirdeklerin ekilmesiyle ortaya çıkan tüm yeşillikler kendi içerisinde bir mana barındırmaktadır. Bu manayı okumak esas meseledir. Her bir tohum ayrı ayrı dikilir. Dikilen tohumlar kendine verilen vazifeyi yüklenmiştir. Tohumların içerisinde bir hayat saklanmıştır. Görünürde kurutulmuş bir tohum olan çekirdekler, toprak, su ve güneşin yardımıyla toprağın içerisinde canlanır ve kendine yüklenmiş olan vazifeyi tamamlamak için büyümeye başlar. Zamanla güçlenir ve dallarına sebzeler, meyveler, takılır. Bu takılan meyveler, sebzeler ise İlahi ikramlardır. Aslında tohuma hayat veren, büyütüp bitki olmasını sağlayan, meyveyi ve sebzeyi veren Allah'tır. Toprağı şenlendiren, vatana bereket veren Allah'tır. Çiftçilik manevi bir kazançtır. “*Senin asıl okumaklığın bu şekilde olacak*” beyindeki okumak ifadesi bu şekilde yapılmalıdır. Kazanılacak olan sermaye hem dünyevi hem uhrevidir. Bu yüzden hakir ve hor görülmemesi tembih edilmiştir.

“...
Eğer biri elindeki sabanını isterse,
“Ağırınca iste altın, onu bırak at” derse,
Buna asla tama` etme, el uzatma sakın sen.
Çiftçi olmak büyük şeydir, ekin yurdu şenletir,
Saban aziz bir alettir, alın teri bir zevktir.
Sen bu zevki bulamazsın başka yolda gidişten!”²²⁵

...
Tarıma ve sabana karşılık ağırlığınca altın istenirse bile, altına el uzatılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Çiftçi olmanın, tarım ile ilgilenmenin mühim neticeleri vardır. Bu netice ve kazançlardan ötürü çiftçi olmak ve tarım ile uğraşmak büyük bir zevktir. Bu zevk ise başka bir işte bulunmamaktadır.

Çocukların ahlakı açısından *Çocuklara Mahsus Gazete* 'de, “Ahlaki Bir Hikâye”²²⁶ başlığı altında çocukların terbiye eğitimine katkı sunabilecek olan rızıktan bahsedilmiştir. Rızkı gönderen Allah'ın sebeplere ihtiyacı olmadığı, aciz bir kuşu, bir

²²⁵ Emin, “Çiftçilik”, 3.

²²⁶ Telgraf ve Posta Nezâreti Kontrol Kalemi Hulefâsından Muhammed Alî, “Ahlaki Bir Hikâye”, *Çocuklara Mahsus Gazete* (13 Kanunusani 1323), 7.

çaylak tarafından besleyebileceği, manevi bir terbiye örneği verilmiştir. Ziraatta çalışan bir adam bir süredir işe gelmemiştir. Sürekli işe gelen bu adamın neden gelmediğini öğrenmek isteyen işveren, çalışanını yanına çağırıp, neden işe gelmediğini kendisine sormuştur. Bu soruya karşılık adam şöyle cevap vermiştir. Çatısında bir âmâ kuku kuşu gördüğünü ve bu kuşu başka bir kuş türü olan çaylağın beslediğini söylemiştir. Kuku kuşu bir kuş olarak yemeği ayağına geliyorsa, Allah benim de yemeğimi gönderecektir. Bu yüzden tarlada çalışmaya lüzum görmediğini açıklamıştır. İşveren ise bu açıklamanın üzerine şöyle cevap vermiştir. Sen kendini iki gözü görmeyen, kendi ihtiyaçlarını karşılayamayacak bir kuş ile aynı kefeye koymuşsun. Böyle düşüneceğin yerde çalış ki kendine ve etrafındakilere faydan dokunsun.²²⁷ Bu hikâyede, kişi kendisini aciz bir kuş ile bağdaştırmıştır. Rızkını Allah'tan beklemek doğru bir davranıştır. Ancak çalıştıktan sonra rızkı Allah'tan beklemek esas olandır. Allah, insana çalışması için çeşitli kabiliyetler vermiştir. İnsan kendisinde bulunan bu kabiliyetleri kullanıp rızkını elde etmesi gerekmektedir. Çocuklara verilmek istenen ahlaki terbiye ise, Allah'ın aciz kullarının rızkına kefil olduğudur. Manevi terbiyeye örnek olan bu kıssa, çocuklara rızkınızın kesilmesinden korkmamaları gerektiği mesajı verilmektedir. Eğer bir gün aciz bir kul olursan Allah seni de bir çaylağın getirdiği rızıkla besleyebilir.²²⁸

2.3. Duyguların Terbiyesi

İnsanın sahip olduğu duygular onun eğilimini göstermektedir. İnsanda pek çok duygu bulunmakta ve bireyin psikolojik ve biyolojik evrilmelerin sonucu ortaya çıkmaktadır. Duygularımızın dışarıya yansımaları insanın fiil ve hareketlerinin sonucu oluşmaktadır. Yaşanılan psikolojik dürtüler için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Duyguların yoğun yaşandığı süreçte, mevcut yoğunluğu idare edemeyip verilen duygusal tepkiler yetersiz ahlaki gelişmeyle ilişkilendirilebilir. Duygularını kontrol edebilen kişi ahlaki olarak irade yeteneğini geliştirmiştir, diyebiliriz. İnsanın özünde korku, öfke ve bencillik duyguları hakimse, sevgi ve hissetme duygularının harekete geçmesini zorlaştırmaktadır. Öfke, bencillik ve korku duygularının yoğun olduğu bir

²²⁷ Muhammed Alî, "Ahlaki Bir Hikâye", 7.

²²⁸ Muhammed Alî, "Ahlaki Bir Hikâye", 7.

kişide karakter gelişimi, sağlıklı bir ahlak gelişimi, düşünme ve iradeyi kuvvetlendirme yeteneklerinin kolayca geliştirilmesi beklenemez²²⁹.

Çocukların birbirine küsme duygusuyla ilgili olarak *Çocuk Bahçesi*'nde yer alan "Saat Gugusu"²³⁰ isimli yazı da iki samimi arkadaşın aralarındaki inat, öfke duyguları ve karşılıklı anlayış işlenmiştir. Anlatılan hikâyeye şu şekilde özetlenebilir; birbirini çok seven iki arkadaş yatılı okula başlamışlardır. 5 yıldır arkadaşlıkları olan bu iki öğrenci, aralarında çok iyi anlaşılan, eğlenceli zamanlar geçirebilen, cömert, iyiliksever, her manada birbiriyle güzel vakit geçirebilmektedirler. On beş gündür yatılı yaz okulunda birlikte bulunan iki arkadaş, dersleri bittikten sonra biraz oynamaya karar verirler. Durmuş, akşam için izni olduğunu ve eve gideceğini söylemiş ve saatin 10:25 geçtiğini söyleyerek Fevzi'ye oyun oynayamayacağını ifade etmiştir. O an ki refleksle Fevzi de saatini cebinden çıkarır ve saatin 10:20 geçtiğini, onun saatinin bozuk olduğunu vurgulamıştır. Bu 5 dakikalık zaman farkı aralarında büyür ve inatla ikisi de birbirinin söylediğini kabul etmeyerek konuyu büyütmüşlerdir. Birbirlerine ettikleri hakaretlerle konu uzadıkça sinirler gerilmiş ve Fevzi küsüp oradan ayrılmıştır. Bir daha Dursun ile bir araya gelmemiş, beş yıllık arkadaşlık beş dakikalık bir mesele sebebiyle bitmiştir. Bu yaşanan olaydan sonra Fevzi, bir anda arkadaşının tüm iyi yönlerini unutmuş, arkadaşlığını bitirmiştir. Durmuş, Fevzi'nin âleminde bir anda farklı bir konuma düşmüş, iki arkadaş bir daha hiç görüşmemiştir. Fevzi bu olaydan biraz zaman geçtikten sonra Durmuş'a hala kızgın olsa da arkadaşının iyiliklerini düşünerek nasıl bir hata yaptığını anlamış, Durmuş'u bulup ondan af dilemek istemiştir. Fevzi, hatanın kendisinde olduğunu anlamış, Durmuş'un üzerine gidip onu öfkeliendirdiğini kabul etmiştir. Yaptığı hatayı telafi edip, değerli arkadaşını geri kazanmak istemiştir.²³¹ Bu hikâyede inat ve öfke duygusundan bahsedilmiştir. Bu duyguların tazyikiyle iki arkadaş, fevri davranışlarla hâkimiyetini kaybedip arkadaşlık ilişkilerini zedelemişler, güzel özelliklerini göremeyip, hayatlarından kolayca çıkarabilmişlerdir. Buradan çocuklara kazandırılması amaçlanan ahlaki ders ise, inat ve öfkeye başvurmadan, sakin bir hal ile kalabilmektir, eğer sakinlik korunamıyorsa mümkünse oradan ayrılmaktır. Hâlbuki insan güzel gören

²²⁹ Recep Kaymakcan – Hasan Meydan, "Ahlaki Karakter ve Eğitimi", *Değerler Eğitimi- II* ed. Recep Kaymakcan, Nuri Tınaz vd. (İstanbul: Dem Yayınları, 2012), 182.

²³⁰ Akıllı Fevzi, "Saat Gususu", *Çocuk Bahçesi* (24 Kanunusani 320), 4.

²³¹ Fevzi, "Saat Gususu", 4.

güzel düşünür, güzel düşünen hayatından lezzet alır düsturunca hayatını lezzetlendirmelidir. Bu ise ahlak ve terbiye eğitimiyle mümkün olabilir.²³²

Çocukluk döneminde korku, güven ve sevgi duygularının dengeli bir şekilde öğretilmesi gerekmektedir. Bu üç temel duyguyu çocukluk döneminde sağlıklı yönetebilmeyi öğrenen bir çocukta, ahlaki açıdan ve kişilik açısından problemsiz bir temel atılmış olur. Duygusal zekâ insanın karakter gelişimi açısından önem arz etmektedir. Kişinin sağlıklı düşünmesi için duygusal zekasını yönetebilme kabiliyetini geliştirmesi gerekmektedir. Duyguların yönetimi için beş ayrı farkındalık noktaları bulunmaktadır. Bunlar; kişinin kendini tanıması ve duygularının irade edebilmesi, karaktere zarar veren duyguların dengede tutulmasının sağlanması, duygularımızın esiri olmadan iradenin sağlıklı karar verebilmesi, karşımızdaki insanları anlayabilmek ve karşımızdaki insanlarla sağlıklı bir iletişim halinde olmaktır.²³³

Osmanlı toplumunda, anneler çocuklarını kokutmak için “cadılar seni kapar” cümlelerini kullanmışlardır. Bu söylemde ki maksat çocukları korkutup tek başlarına dışarı çıkmamalarını sağlamaktır. Evin dışında yalnız kaldıklarında başlarına bir iş gelebileceği endişesiyle çocuklara böyle bir korkutma yöntemi uyguladıkları metinlerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır. *Çocuk Bahçesi* dergisinde “Söyleniş”²³⁴ isimli, oldukça uzun olan hikâyeyi şöyle özetleyebiliriz. Yedi veya sekiz yaşındaki bir çocuğun, kunduraları gece dışarıda kalınca, cadılar tarafından çalınacağı endişesiyle çocuk korktuğu ve uyuyamadığı ifade edilmiştir. Çocuk annesinden habersiz kunduralarını odasına almak istemiş ancak her defasında yakalanmıştır. Çocuğun uyuklayamayacağını anlayan anne, kunduraları evin içine aldığını söyleyerek çocuğu sakinleştirmeye ve uyutmaya çalışmıştır. Hikayedeki çocuk, kendisi gibi kunduraları da küçük olduğu için onlarla duygusal bir bağ kurup onlara karşı acıma, şefkat ve merhamet duyguları beslemektedir. Bununla beraber cadıların kunduralarını kapıp onları kaçıracığını ve başlarına kötü şeyler gelebileceğini düşünmektedir. Bu düşünceye annenin söylemleri sebep olmuş olabilir. Annenin, küçük yavrusunu kaçırmaktan korumak ve evden uzaklaşmaması için söylediği “seni cadılar kapar” ifadesini, çocuk kendi dünyasında kunduralara bağlamıştır.²³⁵ Çocuklar küçükken

²³² Fevzi, “Saat Gususu”, 4.

²³³ Kaymakcan – Meydan, “Ahlaki Karakter”, 183-184.

²³⁴ A.Ulvi, “Söyleniş”, *Çocuk Bahçesi* (24 Mart 321) , 4.

²³⁵ Ulvi, “Söyleniş”, 4.

gördüğü ve duyduğu şeylere hemen alışırlar. Bu sebeple çocukta kötü bir alışkanlık oluşturabileceği düşünülen tüm davranış ve sözlerden uzak tutulmalıdır.²³⁶ Çocuğun verdiği duygusal tepkilerden, nasıl yetiştirildiğine dair ipuçları açığa çıkmaktadır. Anne, çocuğuna şefkatli olmayı, merhametli olmayı, öğretmiş ve çocuğun bu duyguları inkişaf etmiştir. Ayrıca soğukta kalan birine yardım etmek gerektiğini düşünüp karların altında gece soğuğunda kunduralarını bırakmak istememiştir. Burada çocuğun ihtiyaç sahiplerine, soğukta kalanlara yardım etmeyi bildiği ve bu bilginin çocuğa öğretildiğini anlayabiliyoruz. Ayrıca çocuğun muhtemelen başka bir kundurası olmadığı için kunduralarına sahip çıkma, eşyasını koruma bilincinde olduğunu da anlayabiliriz. Ailenin ekonomik durumuna bakınca ise orta halli bir ekonomik seviyeye sahip olabileceği belki ortanın biraz altı olabileceğini anlayabiliriz. Çünkü soğuk rüzgâr evin tahtaları arasından girip kendini hissettirdiğini ve evin rüzgâr ile sallandığı ifadeleri metinde yer almaktadır.

Küçük yaşta bulunan çocuklar, kabiliyetleri tam anlamıyla inkişaf etmediği ve vücutlarının henüz yetişkin bir insan kuvvetine ulaşmadığı için başkalarının yardımına ihtiyaç duymaktadırlar. Çocukların çevreden görüntüleri bu şekildedir. Ancak çocukların kendi içlerinde bulunan cesaret dinamizmi çok kuvvetlidir. Yaptığı işlerin tehlikeli ve hatta ölümcül sonuçlar doğuracağını bilmedikleri için mertçe davranışlar sergilemektedirler. *Çocuklara Mahsus Gazete* 'de, "Çocuklarda Hasaret"²³⁷ başlığında, Fransa'da yaşayan çocukların cesur davranışlarına örnek verilmiştir. Bu örnekler özetle şu şekildedir. Birinci örnek 7 yaşında bir kız çocuğu tarafından yapılmaktadır. İsmi Marie Becual olan, kız çocuğu arkadaşlarıyla beraber dere kenarında oynamaktadır. Dere kenarında oynamakta olan çocuklardan birinin ayağı kayarak derenin suyu ile birlikte sürüklenmeye başlamaktadır. Marie Becual, büyük bir cesaretle suya atlayarak arkadaşını yakalayıp kenara çekmeyi başarmıştır. Diğer örnek ise 10 yaşındaki bir çocuğun başından geçen bir olaydır. Paterisiye Rullas ismindeki çocuk, bahçedeki bir horozun büyük bir kartalın hücumuna uğradığını görmüştür. Saldırıya uğrayan horozu kurtarmak isteyen Rullas, kartalın üzerine giderek, elleri ile boğazını sıkmaya başlamıştır. Kartal, Rullas'ın elinden kurtulmaya

²³⁶ Kasım Barman, "İslam Tarihinde Aile Ahlâkı", 45.

²³⁷ *Çocuklara Mahsus Gazete*, "Çocuklarda Hasaret", (22 Teşrinisani 1323), 7.

çalışsa da kurtulamamış, kartal orada ölmüştür. Sonradan fark edilmiş ki, kartalın bir kanadından diğere kadar olan uzunluğu 1070 metredir.²³⁸

Çocukların cesur olabilmeleri için hayatın tüm yönlerinde aktif olmaları gerekmektedir. Hayatı yaşayarak öğrenen, yaşanmış deneyimler biriktirebilen bireyler cesur olabilir. Bunları yaparken de duyularını kullanarak aktif olması gerekmektedir. Düşerek, kalkarak, yaşayarak, sürünerek, araştırarak, maceralara atılarak öğrenme gerçekleşmektedir. Hayatın içinde aktif olan, kendi tercihleri olan çocuklar cesaret duyularını geliştirebilenlerdir.²³⁹

Bir çocuğa kazandırılmak istenen alışkanlıklardan bir başkası da soğukkanlı ve sakin bir karakter kazanmasıdır. “Bir Çocuğun Soğukkanlılığı”²⁴⁰ başlığında sakin ve soğukkanlı davranışa örnek verilerek değinilmiştir. İngiltere’de Nottingham şehrinde 13 yaşındaki iki arkadaş nehir kenarında balık avlamak için gitmiştir. Çocuklardan biri dengesini kaybederek ne olduğunu anlamadan nehre düşmüştür. Bu sırada diğer çocuk, çocuk olması hasebiyle korkup kaçması beklenirken, gayet sakin ve daha önce tecrübe ettiği bir olaymış gibi davranmıştır. Öncelikle nehre attıkları ağı toplar, akabinde nehre düşen arkadaşına başını suyun üzerinde tutmasını tembihler ve nehre atlayarak büyük bir maharetle arkadaşını kavrayarak karaya çıkarmıştır.

Bu örnekte İngiltere örneği verilmesi ve sakin bir millet olduğundan bahsedilmesi İngiltere’nin oturmuş ve yerleşmiş kültürleriyle alakalıdır. Yıllardır yıkılmayan ve hala kraliyet ile yönetilen İngiltere, yıllar önce kurulmuş ve bu kurulu düzen üzerinde büyüyen bir millet olmuşlardır. Yıllardır aynı yönetim şekli ve aynı kültürle var oldukları için eski gelenek şimdi dahi canlılığını koruyor ve var olan kültürel yapı da mevcut düzende kendini koruyabilmektedir. Yıllardır herhangi bir ülkenin işgaline uğramamış ve kendi egemenliğini korumuş olan İngiltere hem devlet hem de toplum olarak kökleşmiş bir yapıya sahiptir. Bu durum ise onların karakter ve kimliklerine dahi yerleşmiştir. Yıllardır bozulmayan bir yönetim şekli olması, var olan sistem üzerinde güvende olmak, mevcut durumun gelecek kaygısı oluşturmaması, ülkenin vatandaşlarına imkânları fazlasıyla sunabilmiş olması ve gelişmiş ülke

²³⁸ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Çocuklarda Hasaret”, 7.

²³⁹ Aybüke Yıldırım, “6 Yaş Okul Öncesi Çocuklarına Yönelik Cesaret Temelli Değerler Eğitimi Uygulamalarının Etkililiği” (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 30.

²⁴⁰ *Çocuk Bahçesi*, “Bir Çocuğun Soğukkanlılığı” (19 Mayıs 1321), 2.

potansiyelinde bulunması gibi sebepler topluma ve insan karakterine sakin bir yapı kazandırmaktadır. Soğukkanlı olmak olaylar gerçekleşirken doğru olanı yapmak, heyecan ve panik hali oluşturmaktan mevcut durumu iyi idare edebilmeyi sağlamaktadır. Soğukkanlı ve sakin kalabilmek durum yönetimi daha sağlıklı yürütebilmemize vesile olarak doğru adımları uygulamaya olanak sağlamaktadır. Burada çocuklara kazandırılmak istenen alışkanlık ise herhangi tehlikeli bir duruma düştüğümüz takdirde, gösterdiğimiz tepkiler ve uyguladığımız yöntemler hayat kurtarıcı olacaktır. Karakterimizin sakin ve olaylara karşı aşırı tepki göstermeyecek bir şekilde geliştirmeli ve bu yönde kendimizi yönlendirmeli, tercih edilmesi gereken bir karakter olarak kendimizi o yönde geliştirmeliyiz.

Soğukkanlı olmasını çevresinin kendisine kattığı bir değer olarak kazanan çocuk örneğinden sonra soğukkanlılığını koruyamamış bir babanın fevri bir hareketle bir köpeği öldürmesiyle alakalı olarak Osmanlı çocuk dergilerinde verilen örnek özetle şöyledir; Çevre faktörünün çocuklar üzerinde nasıl etkili olduğu iki metni karşılaştırdığımızda daha net anlaşılacaktır. Bu masal 7 yaşındaki bir çocuğun diliyle aktarılmaktadır. 7 yaşındaki küçük çocuk kardeşleriyle birlikte karagöz ortaoyununu izlemeye gidemediği için annesine pek sinirli ve ağlamaklıdır. Annesi ise havanın bozuk olduğu gerekçesiyle onu gönderememiştir. Çocuğu ağlamaklı halden kurtarmak için de bir masal anlatmıştır. Bu masal “Köpek mi, Yılan mı?”²⁴¹ başlığı altında işlenmiştir. Uzun yıllar çocuğu olmamış zengin bir tüccarın 10 yıl üzerine çocuğu olmaktadır. Henüz küçük olan bu çocuk beşiğinde bakıcıları ve sütannesi tarafından sallanıp, dikkat edilirken bir anda odadan ayrılırlar. Beşikte olan bebek odada tek kalmıştır. Tam da bu sırada dışarda bulunan bir yılan bir delikten içeri girip bebeğe saldırmak için başını kaldırmıştır. O sırada odada evin köpeği bulunmaktadır. Köpek, yılanın saldırı pozisyonunda olduğunu anlamış ve yılanı saldırmıştır. Neticede yılan ölmüş, yerler kan içerisinde kalmıştır. O boğuşma esnasında bebek de beşiğinden düşmüştür. Bakıcılar odaya gelip de odayı kanlar içinde görüp, bebeği de göremeyince köpeğin bebeği parçaladığını düşünmüşlerdir. Çünkü köpek kanlar içerisindeydi. Eve gelen baba, çok sevdiği köpeğinin evladını parçaladığını düşünmüş ve onu tüfeğiyle öldürmüştür. Tüfeğin sesiyle irkilen bebek ağlamaya başlamış ve o zaman anlamışlar ki köpek, bebeği kurtarmış. Köpeği öldüren baba hiçbir şeyin görüldüğü gibi

²⁴¹ Ali Nejat, “Köpek mi, Yılan mı?”, *Çocuk Bahçesi* (27 Mayıs 1321), 11.

olmadığını anlayıp, çok üzölmüştür. Olayı anlamadan fevri davranıp, bir anda köpeği öldürdüğü için pişman olduğunu anlayınca çok üzölüp yaptıklarına pişman olmuştur.²⁴²

Masalda köpek, bebeği kurtararak doğru yapmıştır. Ancak köpek öldürölerek geri dönüşü olmayan bir hata yapılmıştır. Masalın kahramanı köpektir, ancak masalın haksızlığa uğrayanı da köpektir. Annesi de tıpkı bu masaldaki gibi evladını korumak için oyuna gitmesine izin vermemiştir. Ona zarar gelebilecek tehlikelerden korumak maksadıyla yaptığını bu masal ile çocuğuna dolaydı olarak anlatmak istemiştir. Hikâyede seçtiği kahraman ise köpektir. Köpek karakterini kahraman olarak anlatması ise çocuğun yaşı küçük olduğu için dikkatini çekmek amaç edinilmiştir. Çocuğun, masaldaki köpek karakterinin doğru yaptığını anlaması, annesinin de doğru yaptığını çıkarımına ulaştıracaktır. Çocuklara verilmek istenen ahlaki terbiye ise, yapılan davranışlar yanlış gibi görünse de hakikatte doğru olma ihtimalleri bulunmaktadır. Bu sebeple insanları yargılarken dikkatli düşünölmalıdır. Fevri davranışlar ve düşünölmeden yapılan haksızlıklara sebebiyet vermemek için ahlak ve terbiye eğitimine önem verilmelidir. Yapılan yanlışlar başkalarının hayatlarına zarar verebilir.

2.4. Kız Çocuklarının Terbiyesi

Osmanlı toplumunda kız çocukları eğitim konusunda erkeklerden farklı tutulduğu için kızların eğitimiyle ilgili hususi bir başlık oluşturulmuştur. Osmanlı toplumunda terbiye ve edep, çocuklara verilecek tüm eğitimler için kullanılan ortak kelimedir. Terbiyenin Osmanlı ailelerindeki anlamı, çocukların topluma uyum sağlayacak, güzel ahlakla yetiştirilmesidir. 19. yüzyıldan önce devletin, çocuk eğitimiyle ilgili herhangi bir çalışması veya bununla ilgili herhangi bir devlet politikası yoktu. Çocuğun tüm eğitim hayatını takip eden, yönlendiren anne idi. Osmanlı Devleti'nde, çocuk eğitiminin esası dini eğitim ve ona destek veren ahlaki eğitimidir.²⁴³ 19. yüzyıl öncesinde kız çocuklarının aldığı eğitim Sıbyan mektebi ve kadın mektebinden ibaretti. Mektep bittikten sonra özel ders alma imkânları yoksa kızların eğitimi için başka alternatif eğitim faaliyeti bulunmamaktaydı. Bu sebeple kızlara, gelecekte iyi bir ev hanımı olması için evin içindeki işler öğretilirdi. Kızlar, sıbyan

²⁴² Nejat, "Köpek mi, Yılan mı?", 11.

²⁴³ Yahya Araz, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), 100.*

mektebinde okuma yazmayı ve dini ilimleri öğrenirlerdi. Evde olmaya başladıkları dönemlerde iyi bir “ev reisesi” olmaları için aileleri tarafından yetiştirirlerdi. Sıbyan mektebinden sonra, herhangi bir yerde eğitim alamayan kız çocukları için ilk defa 1858 yılında, Sultan Ahmet’te kız rüştiyeleri açıldı. Kızların sıbyan mektebinden sonra eğitimlerine rüştiyelerde devam edilecekti. Kız çocuklarının rüştiyelere gönderilmesi için teşvik edilmesi maksadıyla ilanlar yayınlanmıştır. Bu ilanlarda çocukların okumasının faydalarından ve çocukların rüştiyelere gönderilmesinin zaruretleri dile getirilmiştir. Anne – babanın çocuğuna ilim öğretmeleri sorumluluğunu hatırlatan ilanlarla, çocukların rüştiyelere gönderilmesi teşvik edilmiştir.²⁴⁴ Kız çocukları: 1869 yılında rüştiye programlarında kız çocuklarının ev işlerini öğrenmelerini amaçlayan tedbir-i menzil dersi eklenmiştir. Bu dersin içeriği kızları ev reisesi olarak yetiştirmeyi amaçlamaktadır. 1913 yılında güncellenen müfredat programına idâre-i beytiye ve dikiş dersi eklenmiştir. İdâre-i beytiye ile kızlara aşçılık dersi verilirken daha sonra kızlar için belirlenen müfredat programına ev işlerinin öğretilmesi esas alınan iktisâd-ı beytî de eklenmiştir.²⁴⁵

Osmanlı toplumunda, süreli yayınlarda da vurgulandığı gibi, kızların mahremiyetine önem verildiği için genellikle evde eğitim almaları sağlanırdı. Bu konu genellikle orta ve üst düzey aileleri için geçerli olmaktadır. Dergilerde genellikle varlıklı aileler örnek verildiği için maddi durumu olmayan ailelerin kızlarını nasıl eğittikleri ile ilgili bir bilgi bulunmamakla birlikte ailelerin başvurduğu yöntem icar-ı sağır veya besleme dediğimiz yöntem olmuştur. Bununla ilgili örnek metinlere yer verildiği görülmektedir.

Osmanlı toplumunda, kız çocuklarına erkek çocuklarından daha duygusal ve hassas yaklaşıldı. Kız ve erkek çocuklarına farklı davranılmasındaki temel belirleyici ise cinsiyetleridir. Kız ve erkek çocuklarının aile ve toplum içindeki statülerin farklı olması da yine belirleyici olan bir sebeptir. Erkek çocukları büyüdükçe onlara olan saygı ve dokunulmazlık da büyüyordu. Kızlar ise evde annelerine yardım ettiği için toplumun içinde çok bulunmazlardı. Osmanlı toplumunda kız çocukları evde annelerinin gözetimi altında bulundurulurdu. Ev işleriyle ilgili tecrübe etmesi

²⁴⁴ Fatma Tunç Yaşar, “Geç Dönem Osmanlı Kız Mekteplerinde Fennî Ev İdaresi Eğitimi: Müfredat ve Ders Kitapları”, *Türkiyat Mecmuası*, 29/2(2019). 595-596.

²⁴⁵ Tunç, “Kız Mekteplerinde Fennî Ev İdaresi Eğitimi”, 598.

sağlanırdı. Kız çocukları gelecek hayata bu şekilde alıştırılırdı Kız ve erkek çocuklar altı yaşına kadar beraber oynayabilirlerdi. Ama altı yaşından sonra kendi hemcinsleriyle oynamaları istenirdi. Oyun oynamak istedikleri zaman da kız çocukları evin bahçesinde oynamasına müsaade edilir, sokağa çıkmasına izin verilmezdi.²⁴⁶

Günümüzde olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da bir çocuğun yetiştirilmesindeki en büyük vazifenin annelere ait olduğu düşünülürdü. Bu bağlamda annenin çocuğuna karşı olan vazifelerini *Çocuk Bahçesi* dergisinden takip edebiliriz. Dergideki “Kızlarımızı Düşünelim”²⁴⁷ başlığı altında bu vazifeler özet olarak şöyle ifade edilmiştir: Kızların yetişmesiyle ilgili en önemli vazife, annelerin kendilerini geliştirmiş olmalarıdır. Bir çocuğun dünyaya gelişi anne rahminden geçtiği gibi bir çocuğun ilk terbiyesi de evvela anne tarafından verilmektedir. Anne ilim ve irfan noktasında kendini geliştirmiş olmalıdır ki çocuğunun ufkunu kendi fikirleri ve ilmiyle geliştirebilsin. Anne çoğunlukla çocukla ilgilenen kişi olduğu için ilk terbiyesini de anneden almaktadır. Mekteplerde verilen terbiye anne terbiyesi gibi olmamaktadır. Annenin kendini yetiştirmiş olması yalnız evladına değil, çevresindeki insanlara da yararı bulunmaktadır. Çocuk ilk terbiyesini ailede almaktadır. Aile toplumun küçük bir örneğidir. Ailede huzur, muhabbet ve rahatlığı muhafaza edecek olan da annedir. Gelecek toplumdaki çocukların ilim ve terbiyesini sağlayan yine anne olacaktır. Dolayısıyla geleceği düşünerek hareket etmeli çocuklara iyi bir terbiye verilmelidir.²⁴⁸

Kız çocuklarının eğitimi Osmanlı toplumunda önemsenen bir husustur. Bununla birlikte, kız çocuklarının mahremiyet eğitimi açısından mektebe göndermek yerine evde özel hocalar tarafından eğitilmeleri tercih edilmektedir. Kızların, evde annenin gözetiminde olup dikiş, nakış ve diğer ev işlerinde tecrübe sahibi olması, istenen bir terbiye metodudur. Kız çocuklarının duyguları anne ve baba tarafından yönlendirilmezse, çocuklar bu konuda kendilerine farklı ilgi alanları oluşturmaya müsaittir. Kız çocuklarının kendilerine duygusal bir alan açması konusu *Çocuk Bahçesi* dergisinde bir örnek ile izah edilmiştir. Dergide kız çocuklarının roman okumasıyla alakalı eleştirel bir yazı kaleme alınmıştır. Bu metinde hususi olarak kız çocuklarının duygusal olarak tahrip edildiği üzerinde durulmuştur. Bu durum kız

²⁴⁶ E. Nihal Ahioğlu, “Çocuk Yetiştirme Açısından Türkiye’de Çocukluğun Tarihi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 31/31 (2012), 47.

²⁴⁷ A.R.N., “Kızlarımızı Düşünelim”, *Çocuk Bahçesi* (16 Haziran 1321), 8.

²⁴⁸ A.R.N., “Kızlarımızı Düşünelim”, 8.

çocuklarının sadece bu gününü değil gelecek hayatlarını dahi maddi ve manevi olarak olumsuz etkilediği değerlendirilmektedir. “Kızlarımız Niçin Kitap Okumasınlar”²⁴⁹ isimli bu dergi yazısı özetle şunları ifade etmektedir: Kız çocukları edebi ve fennî kitaplarla meşgul olmaları gerekirken ahlaklarını bozacak kitaplar okumaları onların ahlaki gelişimi açısından doğru değildir. Romanların içeriği aşk, entrika ve abartılı hayat hikâyeleri üzerine kuruludur. Bu içerik genç kızları etkilemekte ve üzüntüye sevk etmektedir. Hatta bundan dolayı, ağlayan, bayılan ve sinir hastalıkları oluşan gençler bulunmaktadır. Okudukları romanlar gözleri önünde gerçekleşiyor gibi duygusal tepkilere neden olmaktadır. 10 yaşında roman okumaya başlayan bir kız çocuğu yaşadığı duygu yoğunluğundan dolayı 20 yaşında sinir hastası olduğu görülmüştür. Kızların roman okuma alışkanlıkları evlendiklerinde ve hatta çocuk sahibi olduklarında bile devam etmektedir. Roman okuma alışkanlığı öyle seviyelere varmıştır ki, çocuk acıktığında onun ihtiyacını erteleyecek kadar tesir edebilmektedir. Çocuk annesinden bir şey istediğinde çocuğa kızıp, çocuğun beklentilerini karşılamayacak seviyeler de görülmüştür. Kızlar, kendilerini bu derece üzen romanları okumamalıdır. Anne ve babalar, kız çocuklarının odalarına çekilip ağladığı ve üzüntü içinde kaldığı zaman, anne ve baba bu duruma müdahale etmelidir. Kız çocuklarının gelecekteki aile saadetlerini kurabilmeleri için ruhen, aklen ve hayalen çok fazla üzüntü içinde kalmamaları gerekmektedir. Bu üzüntü haddinden fazla olursa bazı rahatsızlıklar ortaya çıkabilmektedir.²⁵⁰

Çocuk Bahçesi dergisinde küçük çocukların kitap okumaması gerektiği üzerine kaleme alınan bir diğer yazı ise “Çocuklar Ne Okusunlar?”²⁵¹ başlığını taşımaktadır. Burada çocukların küçük yaşlardan itibaren hikâye okumaya alıştırdıklarından söz edilerek okudukları hikâyelerde birçok kelimenin anlamını bilmedikleri için okuduklarını anlayamadıkları eleştirisi yapılmaktadır. Küçük bir çocuğun zihnini hikâyelerle doldurmak onu hayattan soğutmak ve soyutlamaktan başka bir şey değildir, denilmektedir. Bir çocuk, hikâye kitabını veya romanı okumaya başladığında aklında orada okuduğu kurgular ve fikirler cereyan ettiğinden; yaşına uygun olmayan bu durumun çocuğa zarar vermekten başka bir işe yaramadığı ifade edilmektedir. Bu

²⁴⁹ M. Şefkat, “Muhasebe”, *Çocuk Bahçesi* (4 Ağustos 1321), 6.

²⁵⁰ Şefkat, “Muhasebe”, 6.

²⁵¹ Huriye, “Çocuklar Ne Okusunlar”, *Çocuk Bahçesi* (25 Ağustos 1321), 9.

durumda çocuğun ne yapması gerektiği şöyle anlatılıyor: Küçük bir çocuğun yapması gereken vazife etrafını izlemek, etrafında olanları görmek, hayvanlar, kuşlar, çiçekler, böcekler hakkında malumat sahibi olmaktır. Kedilere dokunmak, küçük çakıl taşlarının birbirlerine değdiklerinde çıkardıkları sesi işitmek, rüzgârın, yağmur damlalarının ve deniz dalgalarının sesini işitmek, çamura, kuma dokunmak ve dahası... Çocuk bunları düşünmeli bunlarla ilgili merakı uyanmalı, kâinatı tanımalıdır. Soracağı sorular ile ufku açılmalıdır. Eğer çocuk hikâye veya roman okumak istiyorsa ve merakı varsa anne ve baba okuyup, hikâyeyi çocuğa onlar anlatmalıdır.²⁵²

Yukarıda sözünü ettiğimiz yazılar, Tusî'nin “çocuğun manevi âlemini bozacak şiirlere veya hikâyelere yönelmesi halinde, yaptığı okuma ve ezberlere övgüler yapılmamalıdır”, düşüncesi ile paralellik taşımaktadır.²⁵³ Bazı romanların kız çocuklarının ahlakını ve gelişimini etkilediği ileri sürülürken burada en önemli faktörün anne babaların ilgisizliği olduğu düşünülmektedir. Çocukların okuyacaklarının seçimi ve okuduklarının takip edilmesi anne babaların vazifeleri olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Dergilerde çocuklara nasıl rol model olunması gerektiğine dair fikirler de yer almaktadır. Bu konunun önemi ise *Çocuk Bahçesi* dergisinde şöyle izah edilmiştir: Bir kız çocuğuna yaptığı hatadan dolayı yapılan uyarılar sakince izah edilirse, çocuk yaptığı hatayı anlayacaktır. Anne ve babanın bu noktada sergilediği tutum ve davranışlar çocuğa örnek olacaktır. Yaptığı hatayı öfkelenerek ve rencide edici ifadeler kullanarak anlatmaya çalışır ve ikazımız bu derece sert olursa, çocuğa örnek olacak davranışlar bu cinsten olacaktır. Böyle yetişen bir çocuk büyüdüğünde de bu davranışları istemsizce uygulayacaktır. Bunların dışında anne ve baba arasındaki iletişimin de önem arz ettiği vurgulanmıştır. Ebeveynlerin ilişkisi çocuklar tarafından gözlemlendiği için onların tutum ve davranışları ile nasihatleri örnek teşkil etmektedir. Örneğin, anne tüm gün gezmelerde ise kızından oturup kitap okumasını istese de istediği şey hükümsüz olacağına, çocuklarına verdikleri nasihatlerin kendileri tarafından uygulanmaması durumunda çocuğun bundan olumsuz etkileneceğine değinilmektedir.²⁵⁴

²⁵² Huriye, “Çocuklar Ne Okusunlar”, 9.

²⁵³ Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 208.

²⁵⁴ Hoca Ali, “Terbiye”, *Çocuk Bahçesi* (29 Eylül 1321), 8.

Çocuk Bahçesi dergisinde rol model olmanın önemini anlatan bir diğer yazı olan “Süt Kardeşim”²⁵⁵ isimli metinde ise kız çocuğu süt kardeşini bir namaz örtüsü ile karşılamaktadır. On iki yaşındaki kız çocuğu kendi iradesiyle tercih ettiği bu davranış şeklini ailesinden ve hususi olarak annesinden görerek hayatına geçirmiştir. Bir karşılama ahlakı olarak annesinden gördüğü usulü uygulamıştır. Bu karşılamada oldukça utandığını da dile getiren küçük kız erkek süt kardeşini karşıladığında haya ettiğini de ifade etmiştir.²⁵⁶

Dergilerde anlatılmak istenen bir başka husus ise terbiyenin her koşulda mümkün olabileceği konusudur. Muhakkak her şeyin bir yöntemi ve çözümü bulunmaktadır. Çocukların terbiyesi içinde birçok yöntem, teknik, usul ve eğitimler mevcuttur. Anne babanın vazifesi ise çocuğunu hangi şartta olursa olsun bırakmamak ve eğitimi için başvurulacak yöntemleri denemektir. *Çocuk Bahçesi* dergisinde bununla ilgili verilen örnek çocuğu için bir şey yapmak istemeyenler, bir çözümün olduğunu düşünmeyenler ve ne yaparsa yapsın çocuğun düzelemeyeceğine inananlar için ders niteliğindedir. *Çocuk Bahçesi* dergisinde verilen bir örnekte kör, sağır ve dilsiz bir kız çocuğun eğitiminden bahsedilmiştir. Böyle bir çocuğa eğitim vermenin ne kadar zor ve müşkül olduğu ancak istenilirse böyle bir çocuğun dahi eğitilebileceği, imkânsız diye bir şeyin olmadığı, anne ve babalara örnek oluşturduğu, ifade edilmektedir. “Leyl-i Daimî Sukut-ı Ebedi İçinde”²⁵⁷ isimli yazıda Lora isimli bir kız çocuğundan bahsedilmiştir. İki yaşında kızıl hastalığından dolayı kör, sağır ve dilsiz olan Lora, etrafıyla iletişim kuramadığı ve hiçbir şeyi anlamlandıramadığı için oldukça saldırgan ve hırçın davranmaktadır. Ailesi Lora ile iletişime geçememekte ve ne yapılması gerektiğini bilmemektedirler. Bu kız çocuğu annesi tarafından büyütülürken, bir uzmanın eğitiminden geçmesi için özel bir eğitime gönderilmiştir. Uzman eğitimci, küçük kızı eğitmek için evde kullanılan araç gereçlerin üzerine kabartmalı harflerle isimlerini yazarak yapıştırmıştır. Kaşık, bıçak, tabak... vs gibi malzemelerin üzerinde yazılan kabartmalı harfleri inceledikçe kabartmalı alfabeyi öğrenmiştir. İnceledikçe ve dokundukça araç gereçlerin isimlerini ve amaçlarını öğrenmiştir. Bir süre sonra eşyaları tanıyan ve hangi amaca hizmet ettiğini öğrenen

²⁵⁵ A. Ulvi, “Söyleniş”, *Çocuk Bahçesi* (9 Haziran 1321), 6.

²⁵⁶ Ulvi, “Söyleniş”, 6.

²⁵⁷ A. Medhi, “Muhasebe”, *Çocuk Bahçesi*, (9 Haziran 1321), 9.

Lora, artık kabartmalı alfabeyi kullanmayı bırakıp, eliyle dokunarak eşyaları tanıyabilmektedir.²⁵⁸ Zamanla bütün eşyalara hâkim olan Lora, annesiyle tanıştırılmış ve bir süre sonra annesini de tanıması sağlanmıştır.²⁵⁹ Kız çocuklarının eğitimi, terbiye ve ahlak gelişimi açısından da değerlendirilebilecek olan bu yazı, önemli hususları barındırmaktadır. Annesi tarafından büyütülen Lora, iki yaşında hayattan tamamen kopuk bir yaşama girmiştir. Çocuk, küçük yaşında bu hastalığa yakalandığı için annesinden eğitim alamamış ve mahrum kalmıştır. Bu mahrumiyetin neticesi ise çocukta saldırgan ve hırçınca davranışlar ortaya çıkmıştır. Çocuğun sergilediği bu hareketler insanın eğitim, terbiye ve ahlaka ne kadar muhtaç olduğunu göstermektedir. Çocuk, kaşığı, masayı, duvarı, tabağı, kıyafetlerini, kısaca etrafındaki her şeyi tanımak ve anlamlı hale getirmek istemektedir. Bunu yapamadığında ise fitrata ne kadar ters düştüğü bu örnekte açıkça izah edilmiştir. Eğitim hayatının başlaması, etrafındaki eşyaları ve kişileri anlamlandırması kız çocuğunu sakinleştirmiştir. İşte tam da bu durum terbiyenin önemini ve hayattaki olumlu karşılığını göstermektedir.

Çocuğun terbiye ve ahlakındaki eksikliklerin temel nedeni anne ve babanın kabahatleri olarak değerlendirilmektedir. Bunun dışında çocuklarından ötürü şikâyet eden anne ve babalar da kabahatli bulunmaktadır. Çünkü çocuklarını kendi eksik ve hatalı yönleriyle yetiştirmiş, gereğince ilgilenmemiş, cahilce yetiştirilen çocuklar olarak var olmaktadır. Ancak anne ve baba bunun hiçbir zaman farkına varmamakta ve yaptığı hataları telafi etmek gibi bir çabaya girmemektedirler. Anne babalar çocuklarına öğüt ve nasihatlerde bulunarak, çocuklarının daha iyi davranışlar sergilemelerini istemektedirler. Ancak yaptıkları bu nasihatleri kendileri yerine getirmemekte ve çocuklara örnek teşkil edememektedirler. Bu iki durum arasındaki zıtlık sebebiyle çocuklarda istenilen davranışlar gelişmemektedir. Çocuklar doğru davranışları anne ve babalarından ve büyüklerinden öğrenmektedirler. Çocuk, anne ve babanın yaptığını taklit ederek doğru davranışı gösterdiğini düşünmektedir. Bu durum böyle devam ettikçe çocuğun yaptığı taklitler davranışa dönüşmektedir. Büyükler, çocuklarının kendilerinden daha iyi olmalarını isterler, bunun için öncelikli olarak çocuklara doğru örnek olmayı bilmek gerekmektedir. Yapılan her davranışın çocuklar tarafından gözlemlendiğini bilerek hareket edilmelidir. Bu hususlar çocuk terbiyesi

²⁵⁸ A. Medhi, “Muhasebe”, *Çocuk Bahçesi* (16 Haziran 1321), 7.

²⁵⁹ A. Mehdi, “Muhasebe”, *Çocuk Bahçesi* (7 Temmuz 1321), 7.

için önemli değerlerdir. Hatta çocuklar büyüyüp ebeveyn olduklarında gördükleri değerleri kendi çocuklarına da yansıtacaklardır.²⁶⁰

2.5. Çocuklara Hayvan Sevgisi Kazandırma

Adnan Yeşil'e göre, Osmanlı toplumunda her evin baktığı tavuğu, horozu, ineği bulunmaktaydı. Aileler hayvanlarından et, süt, yumurta, yağ, peynir elde etmekteydi. Aileler hayvanların bakımını sağlar, onlarla çok ilgilenir, temizler, tarar, severdi. Çocuklar bu yapılanları hep izlemekteydi. Büyüklerini örnek aldıkları için onlarda hayvanlara yaklaşmak, dokunmak istemekteydi. Osmanlı toplumunda çocuğun hayvanlara olan sevgisi böyle pekişmekteydi. Hayvanları seven bir kişinin bir başkasının canına kast edemeyeceği düşünülürdü. Çocukların hayvan sevgisini pekiştirmek için onlara bir hayvanın bakımını ve sorumluluğunu verirlerdi. Nasıl ki annesi-babası hayvanlarının başına gidiyor, çocuk da kendi hayvanına bakmaya giderdi. Babası annesi çocuğa vazifelerini yapabildi mi diye sorardı. Bu önemli bir eğitimdi. Çocuğu, hayatı boyunca vazifeli olmak düşüncesi yerleştirilerek sorumluluk bilinci geliştirilmekteydi.²⁶¹

Çocuk Bahçesi dergisinde Çocukların terbiye ve ahlak eğitimi açısından, keşfedilmeye değer olan karıncalar alemi hakkında çocuklara bilgi verilmiştir. Çocukların hayatın içinde gözlemleyebileceği karıncalar hakkındaki bilgiler önem arz etmektedir. Karıncalar hakkında bilgi edinen çocuk karıncaları incelerken öğrendiği bilgileri dikkate alarak incelemelerini yapmaktadır. Öğrendiği bilgileri tatbik edebilen çocuğun ufku genişler ve öğrenme daha etkili olur. Karıncaların bazıları yapraklarla beslenirken etçil karıncalar da bulunmaktadır. Bu açıdan karıncalar kendi aralarında farklılık göstermektedirler. Ayrıca karıncalar, hayvanlar alemi içindeki besin zincirinde bulunmaktadır. Bu besin zincirinde karıncalar, örümceklerin yiyeceğidirler. Karıncalar olmazsa örümcekler diğer böcek türlerine yönelecektir ve böceklerle beslenen diğer canlılar için besin sorunu oluşturacaktır. Osmanlı çocuk dergilerinden *Çocuk Bahçesi* dergisinde bulunan “Karıncalar Alemi”²⁶², çocukları haberdar olmadıkları bir alem hakkında bilgilendirmektedir. Bu bilgiler çocuklar için

²⁶⁰ Ali, “Terbiye”, 8.

²⁶¹ Yeşil, *Anadolu'da Çocuk*, 189.

²⁶² Eyüb Sabri, “Mebahis-i İlmiye”, *Çocuk Bahçesi* (9 Haziran 1321), 4.

heyecan uyandıracaktır. Ayrıca karıncaların ne büyük vazifeleri olduğunu görecektir. Bilgiler bir çocuğun anlayabileceği şekilde izah edilmiştir. Dergide verilen bilgiler şöyledir. Karıncalar ayaklarımızın altında çalışmaktadırlar. Karıncaların yuvaları çeşit çeşittir. Kimisi ağaca gövdesine yuva yaparken, kimisi toprağa, kimisi ise dalların ve samanların altında vesaire... Yuvalar çeşitli büyüklüktedir. Karıncaların evleri 20 ile 40 kata kadar çıkabilmektedir. Yuvalarını birbirlerinin üzerine yapıp kat kat oluşturabilmektedirler. Bu yuvalar oldukça profesyonel bir mimarilerdir. Her bir katta yatak odası, yemek odası, salon ve mağaza bulunmaktadır. Katlar birbirine muntazam şekilde bağlanmıştır. Katlara gelen yollar çeşitli geçitlerle birleştirilmiştir. Karıncaların yuvalardan daha büyük toplanma alanları da vardır. Bu büyük toplanma alanlarını köy, kasaba ve şehir gibi tabir edebiliriz. Bu alanlarda bulunan karınca sayısı 5 bin ile 100 bin arasında olduğu bilinmektedir. Karıncalar, şehir, kasaba ve köy arasında giderken dinlenecekleri durak yerleri de bulunmaktadır. Genç karıncalar kendilerini tehlikeye atacak işlere girmezler. Kendilerinden büyük işlere girip ot ve saman taşımazlar. Derileri çok yumuşak olduğu için bu tehlikeli bir iştir. Tehlikeli işleri derisi sertleşen karıncalar yapmaktadır.

Bu bilgiler hem ebeveynlere hem de çocuklara hayvanların bilinmeyen dünyası hakkında bilgi vermektedir. Dergilerden okunan bu metinler evde konuşulup ailece üzerinde değerlendirmelerin yapılabileceği eğitsel bir faaliyettir. Bu noktada terbiye konusunun da kapsamına girmekte ve çocuk için öğrenme faaliyetinin gerçekleşmesine zemin hazırlamaktadır. Karıncaların yiyecek deposu oluşturmak için yeryüzünden topladıkları minik kıvrımlar ile diğer yiyecekleri sırtlanıp taşımaları yeryüzü temizliğine bir örnektir. Karıncalar depolarını oluştururken aynı zamanda insanlığa örnek olacak temizlik vazifesini de yerine getirmiş olmaktadır. Konu çocuklara karıncaların görünmeyen ve bilinmeyen yaşantısıyla ilgili bilgi vermektedir. Bilgiler akademik olmayıp terbiye eğitime katkı sağlayacak ölçüde verilmiştir.

Karıncalar aleminden başka dergilerde çocuklara anlatılan ve onlara örnek olabilecek diğer bir alem ise keçilerdir. Keçiler et ve sütleri ile bir şifa kaynağıdır. Faydaları saymakla bitmeyecek olan keçiler, Osmanlı çocuk dergilerinde şöyle konu edinilmiştir. Fransa'da yaşayan Şeber ailesinden Ander Şerber, midesiyle ilgili rahatsızlığından ötürü doktora gitmiştir. Doktor, kendisine taze keçi sütü içmesini

önermiştir. Şeber ailesi, bir keçi satın almış ve keçinin bakımını yapan Madam Şeber yapmıştır. Bir gün Madam Şeber, işleri için evden ayrılması gerekmiştir. Hasta olan ve her sabah taze keçi sütü içmeye alışmış olan Ander Şeber, süt sağmak için keçinin yanına gitmiştir. Ancak keçi korktuğu için kendisini sağdırmak istememiştir. Ander Şeber keçiye sağmak için her yolu denese de başarılı olamamıştır. Keçiye nasıl sağabileceğini düşünürken, aklına Madam Şeber'in kıyafetlerini giymek gelmiştir. Madam Şeber'in kıyafetleri ile keçinin yanına giden Ander Şeber, sütü kolaylıkla sağmıştır. Madam Şeber'in kıyafetlerini giydiği için keçi korkmamış ve sütünün sağılmasına müsaade etmiştir.²⁶³ *Çocuklara Mahsus Gazete* 'de yer alan "Kadın Kıyafette Bir Mevkıf Memuru" isimli dergi yazısında keçi ile Madam Şeber arasındaki güvenli bağlanmayı görmekteyiz. Keçi, akli olmamasına rağmen, kendi fitri özellikleri ile Madam Şeber'in kendisine zarar vermeyeceğini öğrenmiştir. Bayan Şeber ile keçi arasında güven ilişkisi, yaşantıya bağlı birikimlerden oluşmuştur. Bayan Şeber, keçinin bakımıyla ilgilenir, yem ihtiyaçlarını karşılar, gerektiğinde yıkar, gerektiğinde bulunduğu yerin temizliğini yapmaktadır. Bunları yapan ve keçiye sevgiyle yaklaşp sütünü sağan Bayan Şeber, keçiye zarar vermeyeceğini ve ona sevgiyle yaklaşacağı mesajını, davranışsal yolla keçiye iletmiştir. Bayan Şeber'in evde olmadığı günler Ander Şeber, keçi sütünü sağmaya gittiğinde keçi buna izin vermemiş ve kendisini sağdırmamıştır. Keçinin buradaki davranışı, kendisine zarar gelebileceği içgüdüleriyle savunma mekanizması çalışmaya başlamıştır. Herhangi bir tehlike olabileceği içgüdüsü keçinin böyle davranmasına neden olmuştur.²⁶⁴ Buradaki örnek, bebekler ile anne baba ilişkisine örnek olabilecek cinstendir. Bebekler yeni doğduklarında tıpkı keçiler gibi konuşamamakta ve anlamamaktadırlar. Yeni doğan bebekler de içgüdüsel davranmaktadırlar. Bebekler de kendilerini emniyette hissetmek için güvenli bağlanmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Bu güvenli bağlanma ise ilk önce anne ile olmakta devamında bu güven bağına baba da dahil olmaktadır. Çocuk büyüdükçe güvenli bağlanma da güçlenmektedir. Başkalarının kucağına giden çocuk ağlamaya başlar, kendini güvende hissetmediği için anne veya babasını istemektedir. Tıpkı keçi örneğinde keçinin sütünü sağdırmaması gibi bebek de kendine dokundurtmaz, bebekler lisan-i hal ile ağlamaya başlamaktadırlar. Keçi kendisini sağdırmamak için

²⁶³ *Çocuklara Mahsus Gazete*, "Kadın Kıyafette Bir Mevkıf Memuru" (22 Teşrinisani 1323), 6.

²⁶⁴ *Çocuklara Mahsus Gazete*, "Kadın Kıyafette Bir Mevkıf Memuru", 6.

bacaklarıyla tekme atar, bebekler ise tekme atacak kadar kasları gelişmediği için ağlamaya başlamaktadırlar. Her canlı kendi program ve yaratılışına göre tepki vermektedir. Şefkat duygusu hayvanlarda da insanlarda bulunmaktadır. Fitri olarak anneye daha fazla verilen şefkat, hayvanların kendi evlatlarını belli bir döneme kadar koruyup kollayıp, yeme ihtiyacını karşılamakla olmaktadır. Hayvanların yavruları anneleri tarafından hayata alıştırılır, kabiliyetleri nispetinde kısa süre içinde gelişme göstermektedirler.

Keçilerin davranış ve duygusal olarak bebeklerle nasıl benzerlik gösterdiği ve onların da kendi duygu dünyalarının bulunduğunu ifade ettikten sonra, hayvanların şifa kaynağı dışında insanlara yararlı olan bir başka özelliği üzerinde duracağımız metinler de bulunmaktadır. Hayvanlar, insanları yabancılardan koruyup gözetebilir. Yabancılara karşı bizim alacağımız tedbirlerden daha iyisini yapabilmektedirler. Hayvanların sezgileri ve koku duyuları çok keskindir. Bu özellik onların en ufak bir tehlikeyi fark etmelerini sağlamaktadır. Bu özellik *Çocuk Bahçesi* dergisinde bir köpek örneği ile şöyle işlenmiştir. Osmanlı toplumunda yaşayan çocuklara köpeklerin sadık bir koruyucu olduğu bilinci dergi yazılarında çocuklara verilmektedir. Hayvanların insanlara zarar veremeyeceği, tam tersi insan hayatı için faydalı ve sevimli canlılar oldukları, verilmek istenen mesajlardandır. Bir köpeğin sorumluluğunu üstlenmek, sahiplenmek çocuklara ahlak ve terbiye gelişimi açısından azımsanamayacak faydaları bulunmaktadır. *Çocuk Bahçesi* dergisinde, “*Cesur Bekçi*”²⁶⁵ isimli yazı hayvanların insan hayatına kattıkları değerden bahsetmektedir. Yazı küçük bir çocuğun diliyle aktarılmıştır. Küçük bir çocuk, okul notları iyi olduğu için yaz tatilinde halasına gönderilerek ödüllendirilmiştir. Notları iyi olan çocuğun ödüllendirilmesi pekiştireçtir. Tekrarlanmasını istenilen doğru davranışlar ödül ile mükafatlandırılmıştır. Halasının yanına gönderilen küçük çocuk tatilde yaşadığı olayları kendi izlenimleriyle anlatmıştır. Tatilde eve üç hırsızın girmeye çalışması ve bir köpeğin onlara engel olması hadisesi, çocukların hayvanlara karşı olan sevgisini arttırmıştır. Hayvanlara olan ilgi alanları genişlemiştir. Köpeklerin, hırsızları kaçırması ve evde olan kişilerin bu sayede güvende kalmış olmaları ilgilerini çekmiştir. Bir köpeğin ne kadar cesur olduğunu görmüşler ve bakımını üstlenmek için onunla ilgilenmek istemişlerdir.²⁶⁶

²⁶⁵ Mekteb-i Feyziye Mezunlarından Akıllı Fevzi, “Cesur Bekçi”, *Çocuk Bahçesi* (10 Şubat 320), 5.

²⁶⁶ Fevzi, “Cesur Bekçi”, 5.

Köpekler hassas duylara sahiptirler. Koku alma duyları çok kuvvetlidir. Bu özellikleri sayesinde insanların müdahale edemedikleri zamanlarda köpekler, hayat kurtarıcı bir pozisyonda olabilmektedir. Bu konuya *Çocuklara Rehber* dergisinde “Ahlak”²⁶⁷ isimli metinde bahsedilmiştir. Mandıraya sahip olan bir adam hayvanlarını otlatmak için açık alanlara çıkmıştır. Bir anda sisin yoğunlaşmasıyla her şey bir anda görünmez olmuştur. Evladı yanında olan baba, evladını da sisin arasında kaybetmiştir. Görüş mesafesi çok az olduğu için hiçbir şey göremeyen baba beklemeyi tercih etmiştir. Bir gece geçer ertesi gün, köpeğinin bir yarım ekmeği alıp uzaklaştığını görmüştür. Bir gün daha geçer ve köpek yine bir ekmek alarak uzaklaşır. Bu durumdan şüphelenen baba, köpeği takip etmeye başlar. Takip etmesinin neticesi köpeğin iki taş arasından dar bir geçitten girip aşağıya doğru indiğini fark eder. Baba da bir yolunu bulup evladına ulaşınca köpeğin, evladının yanı başında olduğunu ve onu koruduğunu belli eder bir duruş sergilemektedir. Köpeklerin sadakat duyları diğer hayvanlara nazaran daha fazladır. Bu durum köpeklerin sahiplerine olan yakınlığını arttırıp, onları koruma güdüsü oluşturmaktadır.²⁶⁸ Köpeklerin ne kadar sadakatli olduklarını anlatan bir başka ahlaki hikâyeye ise “Sadakat” isimli dergi metninde işlenmiştir. Hikâyeye Paris ve Londra arasında geçmektedir. Bir ayakkabı boyacısı ile köpeğini anlatan hikâyede, köpeğin marifetlerini fark eden İngiliz bir adamın köpeği satın alarak onu sahiplenmek istemiştir. Köpeğini vermek istemeyen boyacı, İngiliz adamın teklif ettiği ücrete kayıtsız kalamamış ve köpeğini satmıştır. Ancak köpek, hiçbir zaman yeni sahibine marifetlerini göstermemiş, daima kaçmak için fırsat kovalamıştır. Fırsatını bulduğu ilk anda firar eden köpek eski sahibini bulup, kavuşmuştur. Hikâyede köpeklerin insanlar için ne kadar sevimli, sadakatli, vefakâr oldukları üzerinde durulmuştur. İnsanların hayatlarını kolaylaştıracak, değer katacak, kabiliyetleri nispetinde her türlü yardımı yapabilecekleri üzerinde durulmuştur.²⁶⁹

Hayvanlarda insanlar gibi canlıdırlar. Yemek, içmek gibi ihtiyaçları bulunmaktadır. İslam toplumunun değerlerine göre, hayvanlar aç bırakılarak onlara eziyet edilemez.²⁷⁰ Hayvanat aleminin izin verilen ölçüler dışında öldürülmesi doğru

²⁶⁷ *Çocuklara Rehber*, “Ahlak”, (21 Teşrinievvel 1315), 1.

²⁶⁸ “Ahlak”, 1.

²⁶⁹ *Çocuklara Rehber*, “Sadakat” (10 Şubat 1315), 3.

²⁷⁰ Tuba Aktepe, “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Çevre Duyarlılığı” (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 96.

değildir. Hayvanlarda da korku, üzüntü, acı, endişe, özlem gibi duyguları barındırmaktadırlar.²⁷¹ Osmanlı çocuk dergilerinde canlı hayvanların telef edilmesiyle ilgili olarak yaşanmış bir olay örnek verilmiştir. Bu örnekte hayvanların toplum hayatı için ne derece önem taşıdığı sonuçlarıyla birlikte açıklanmaktadır. Jameika da gerçekleşen bu olay şöyle gelişmektedir; tarım alanlarında bulunan şeker kamışlarının zarar gördüğü fark edilince çare aramaya başlamışlardır. Çareyi farelerin imha edilmesinde bulanlar bunun için fare ve yılanlardan beslenen büyüklüğü kedi kadar olan hayvanlar getirtmişlerdir. Hindistan'dan getirilen bu hayvanlar farelerden beslendiği için civarda hiç fare kalmamıştır. Ancak sayıları da az olmayan bu hayvanlar yiyecek bir şey bulamamışlardır. Bu durumda aç kalan hayvanlar kümes hayvanlarına saldırmış ve tüm kümes hayvanları ile yumurtalarını mahvetmişlerdir. Farelerden kurtulan Jamaika halkı şimdi de bu hayvanlardan kurtulmanın çaresini aramışlardır.²⁷²

Jamaika'da gerçekleşen olayda farelerin telef edilmesinden bahsedilerek içine düşülen yeni bir sorundan bahsedilmektedir. Farelerin doğal dengede bir yeri bulunmaktadır. Fare toprağın içine girerek toprakta tüneller kazar, bu toprağın havalandırılmasına ortam hazırlamaktadır. Ayrıca fareler civardaki börtü böceklerle beslenerek etraftaki haşerelerin çoğalmasına engel olmaktadır. Bir de farelerden beslenen kediler, yılanlar ve yırtıcı kuşlar vardır ki bu da farelerin başka hayvanların besin zincirine girdiğini bizlere göstermektedir. Doğadaki herhangi bir canlıyı telef etmek mevcut dengenin bozulması anlamına gelmektedir. Bu durum ise yeni sonuçlar doğurmaktadır. Burada çocuklara kazandırılmak istenen alışkanlık ise hayvanların öldürülmemesi gerektiğidir. Hayvanların vazifeli olduklarını bilmeleri gerekmektedir. Küçük veya büyük her canlının ekosistemde bir görev ve sorumluluğu bulunmaktadır. Herhangi bir tür bu döngüden çıkarılırsa doğal denge bozulup çeşitli sıkıntılara neden olmaktadır. Ayrıca insanlarca ortadan kaldırılan farelerin, telef edilmesinden sonra mevcut düzenin ne kadar bozulduğu anlaşılmıştır. Burada çocuklara verilmek istenen bir başka mesaj ise herhangi bir hayvan türünün ortadan kaldırılması diğer alanlara da zarar vermektedir. Bu bilgi çocuklara verilerek, bu tür karşılaşılabilecekleri durumlarda başvuracakları yöntem hayvanları öldürmek olmadığı güzelce ifade edilmiştir. Bu

²⁷¹ Aktepe, "Çevre Duyarlılığı", 102.

²⁷² *Çocuk Bahçesi*, "Dereden Tepeden-Tuhaf Bir İlaç" (19 Mayıs 1321), 2.

yazıyı anne ve babalar okuyup küçük çocuklarını bilgilendirebileceği gibi, okumayı bilen yaştaki bir çocuk da bu yazıyı okuyup, hayvanların küçük bile olsa öldürülmemesi gerektiği çıkarımına ulaşacaktır.

İnsan yapıp ettiklerinden dolayı sorumlu tutulmaktadır. Sorumlu olması tüm hatalarının karşılığında cezalandırılmasını gerektirmektedir. İnsanın bir hayvana zarar vermesi, öldürmesi kabul görülebilecek bir durum değildir. Bu durumun hoş karşılanacak bir tarafı bulunmamaktadır. İslami hükümlere göre, insanın yemeyeceği bir hayvanı öldürmesi uygun görülmemektedir. Hayvanlara lüzumsuzca zarar veren ve öldüren kişi, bu sorumluluğun cezasını ahirette verecektir.²⁷³ Dünyada hayvanlar çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Giyim, aksesuar, ilaç sanayisi, hayvan ticareti gibi alanlarda hayvanlardan yararlanılmaktadır. *Çocuk Bahçesi* dergisinde, “Örf ve Adet”²⁷⁴ başlığı altında, Amerika’da garip sanatlar anlatılmıştır. Canlı ve cansız fare toplayıcıları, otellerde kaybolan eşyaların sahiplerine ulaştırılması, portakal ve limon kabuğu toplayıcıları, kedi toplayıcıları vardır. Aralarında en dikkat çeken ise kedilerin toplanmasıdır. Bir vakte kadar yetiştirilen kediler öldürülüp tırnak ve derileri satılarak para kazanılıyor. Geçimini bu meslekle sağlayan kişiler kedi çiftlikleri kurup, kedi yetiştirip deri ve tırnaklarını satmaktadır. Bir başka meslek de yılan besleyip, yılanı belli bir olgunluğa eriştikten sonra öldürüp, elde ettiği yağı eczanelere, derisini de şapkalarda kullanmak üzere satmaktadır. Bir başka meslek ise arı zehri toplamaktır, arı zehrinde çeşitli hastalıkların şifası gizlenmiştir.²⁷⁵ Çocuk dergisinde verilen bu bilgi Osmanlı toplum yaşayışına hitap eden bir bilgi değildir. Başka toplumlarda bu işlerin normal karşılandığı ve ticari bir iş olarak icra edildiği genel kültür bilgisi olarak aktarılacak istenmiştir, diyebiliriz.

Zira, hayvanların yaşama hakkı Allah tarafından onlara verilmişken, insanoğlu hayvanların hayatına son veremez. “Merhamet etmeyene merhamet edilmez” düsturuna göre insan yaptığıının karşılığını alacaktır. Hayvanlar, sadece yemek için kesilebilir. Bunun dahi kuralları bulunmaktadır. Hayvanı incitmeden ve işkenceye varacak şekle getirmeden hızlı bir şekilde kesilmesi uygun görülmüştür. Harici uygulamalar uygun görülmemektedir.²⁷⁶

²⁷³ Aktepe, “Çevre Duyarlılığı”, 82.

²⁷⁴ A. M, “Örf ve Adat”, *Çocuk Bahçesi*, (2 Haziran 1321), 11.

²⁷⁵ M, “Örf ve Adat”, 11.

²⁷⁶ Aktepe, “Çevre Duyarlılığı”, 96.

2.6. Fenni Terbiye

Hayat mücadelesinde güçlü durabilmek için yöntemimiz; fikrimizin ve bedenimizin emniyetini sağlamaktır. Özellikle de çocukların, sağlıklarının muhafazası gelecek için çok ehemmiyetli bir husustur. Tembelliğin verdiği neticelerden dolayı çocuk sağlığı konusu önemsenmemektedir. Gençler, genellikle zayıf, kuvvetsiz yetişiyor, görme yetileri dahi zayıf, yaşlarına göre yetersiz kalmaktadır. Bazen bu durum mektebi ve eğitimi bırakmayı göze alacak seviyelere kadar gelmektedir. Çocukların akıl ve vücut sağlıklarından sorumlu olan anne ve babadır. Anne ve baba çocuğun geleceğini düşünmeli, kendilerine düşen vazifeyi en iyi şekilde yerine getirmelidirler. Çocuğun akıl ve vücut sağlığı üzerinde olması gereken ehemmiyet gösterilmemektedir. Ebeveynler çocuklarından başka her şeye önem verirken sanki çocukları çok önemli değilmiş gibi, onlar üzerinde dikkatle durulmamakta, ilgilenilememektedir. Evlerde bulunan kitaplar genellikle ziraat ve veterinerlik alanında kitaplar bulunmaktadır. Ancak bu kitaplıkta çocukların terbiyesine ve çocuk sağlığına dair kitaplar pek mevcut değildir. Mutlu olmanın yolu sağlıklı olup, tüm hayat mücadelesine karşı dayanıklı kalabilmekle mümkün olmaktadır. Sağlam kafa(akıl-fikir) ve sağlam vücut her millette bulunması gereken iki önemli bir husustur. Bu iki unsur kişileri ve milletleri bulundukları yerden en yükseğe çıkarabilecektir. Bedenin sıhhatli olması hayatın her alanında lazım olan bir durumdur. Ticarete, sanatta, ziraat de, askerlikte, eğitim de gibi hayatın tüm kısımlarında önemli bir rolü bulunmaktadır. Sanayideki rekabetin bu kadar açık yaşandığı bir zamanda ağır şartlarda çalışmak için sağlam kafa ve sağlam vücuda sahip olmakla olabilecektir. Sanayi ile beraber ilerleyen ilim ve fen bilimleri ile genişleyen bilgi ve birikimlerin hızına sağla bir akılla yetişilebilir, bunun için de yine kuvvetli bir vücuda ihtiyaç bulunmaktadır. Hayatta çekilen sıkıntıların yanında hızlı ilerleyen sanayi, ilmi ve fenni ilimleri de kavrayabilecek evlatlar yetiştirilmelidir. Bu yoğun yaşamın ağır şartlarını kaldırabilecek akıl ve vücutta çocuklar yetiştirilmelidir. Ralph Waldo Emerson’a göre; “Hayevan-ı kâmil olmak şerait-i evveliye-i hayattan olduğu gibi mesudiyyet-i milliye’nin akdem-i levazımından biri de yine efradın bünye’ce sıhhat ve selamete mazhariyetidir.”²⁷⁷

²⁷⁷ A. Galib, “Muhabis-i İlmiyye” *Çocuk Bahçesi* (4 Ağustos 1321), 9.

Fenni terbiye ile ilgili olarak *Çocuk Bahçesi* dergisinde “Kimya”²⁷⁸ isimli dergi yazısında, bu dersin zorluğundan bahsedilmiştir. Bu zorluktan kasıt ifadelerin çok uzun ve ezberlenmesi zor kelimeler olmasıdır. Mesela kimya da su “hamz-ı evvel müvellidü'l-ma” demektir. Başka bir örneğini de kimyanın tanımını yaparak vermektedir. “İlm-i kimya, eşyanın gerek ahval-i tabiiyyesinde ve gerek terkibatında zuhura gelen tahavvülat-ı daimededen ve ecsamın yek-diğeriyle olan imtizacat ve irtibatatından bahs eder.” *Çocuk Bahçesi* dergisinde bulunan bu metni bir kimya uzmanı yazmıştır. Kimyayı birçok noktadan anlamlandıramadığı konuların varlığından dert yanan uzman, “ecsam-ı basıta” ile ilgili kimya konusu olan elementlere sıra gelince kimyanın bu kısmının daha anlaşılır olduğunu ifade etmektedir. En küçük bir çocuk bile altın ve gümüşün ne olduğuna dair bir fikri vardır. Altın ve gümüşten bahsederken, sevimli madenler olduğunu vurguluyor. Su, tuz gibi maddeler günlük hayatta devamlı kullanılmaktadır. Devamlı kullanılan maddelerin kimya ilmiyle telaffuz edilmesi ne kadar isabetsiz ve günlük hayatı zorlaştırıcı bir hale getirir. Setlicin, una, kireç tozuna ve toz şekere benzer. Eğer setlicin mahiyeti bilinirse su ile karıştırıldığında şekerli su ve gazozu benzer. Burada anlatılmak istenen kimya ilminin mahiyetidir. Kimya ilmi, madde ve maddenin içeriği ile ilgilenir. Setliç, görünüm olarak beyazdır ve un, şeker, kireç tozuna benzerken, mahiyeti itibarıyla diğerlerinden farklılık göstermektedir.²⁷⁹

Kimya uzmanı, burada günlük dilde kullanılan ifadeler ile kimyaya ait terimlerin aynı olmaması gerektiği üzerinde durmuştur. Muhtemelen eğitim verdiği kurumda kullanılan günlük kelimeler kimya terimleri üzerinde sağlanmaktadır. Bu noktanın yanlış olduğuna dair değerlendirmesini yapmıştır. Bu durum bizlere o günkü eğitim dilinde terimlerin önemli olduğunu göstermektedir. Derse ait terimlerin gün içerisinde kullanılmasıyla, kimyaya ait terimlerin kolay ezberlenmesi sağlanabilmiştir. Kullanım açısından günlük konuşma rutinini zorlaştırırken, sosyal öğrenme kuramı ile yaparak ve yaşayarak öğrenme kuramına uygunluğu açısından ahlak ve terbiye eğitimine katkı sağlayan bir yöntem olduğu söylenebilir.

Fenni ilimlerde kimyanın yanı sıra dergilerde başka ilimlere de yer verilmiştir. Bu ilimlerin bir diğeri de yine fenni terbiye başlığı altında değerlendirebileceğimiz

²⁷⁸ *Çocuk Bahçesi*, “Kimya” (12 Mayıs 1321), 5-7.

²⁷⁹ *Çocuk Bahçesi* “Kimya”, 5-7.

havada bulunan gazlardan bahsedilmiştir. *Çocuk Bahçesi* dergisinde “Muhasebe-i Sıhhiye”²⁸⁰ başlığında ele alınan havadaki gazlar konusu özetle şöyledir; Nefes alabilmek için havada bulunan belirli ölçülerde oksijen, karbondioksit ve azot miktarlarından bahsedilmiştir. Eğer havada bulunan bu değerler değişirse vücuda bazı rahatsızlıklar verecektir. Örneğin çok yükseklere çıkıldıkça oksijen seviyesi ve basınç azaldığı için metabolizma değişir ve nefes alma sıklığı ve kalp atışı artar, yorgunluk hali oluşur. Deniz seviyesine indikçe oksijen miktarı artmaya başlar.

Burada çocuklara havadaki oksijenin yükseğe çıkıldıkça azaldığı bilgisi verilmiştir. Eğer bu hususa dikkat edilmeyip, balon ile gökyüzünde dolaşmak istenirse vücut oksijenin bir anda değişmesinden ötürü tepki verecektir. Deniz seviyesinden yükseklerle ve deniz seviyesinden alçaklara inildikçe oksijen değerleri azalmaktadır. Bu metinden çocuklara verebileceğimiz bir başka mesaj ise havadaki oksijen, azot ve gazların insanın yaşayabileceği oran ve ölçülerde yaratılmış olmasıdır. Hassas ölçülerde olan bu değerlerin değişmesi insan sağlığını tehlikeye sokacaktır. Hatta ölümüne dahi sebep olacaktır.²⁸¹

Vücudun en temel ihtiyacı olan ve basit bir yapı olduğu zannedilen havanın terkibinden bahsedilmiş, belli ölçülerle yerleştirilen oksijen azot ve diğer gazların bu ölçülerinin önemi anlatılmıştır. Çeşitli yüksekliklerde bu havadaki değişimlerin insan üzerine etkileri anlatılarak havadaki bu oranların önemi de örneklendirilmiştir. Ayrıca ilerideki yaşantılarında muhtemel maruz olacakları hava değişimlerinin de etkileri bu vesileyle öğretilmiştir. Çocuk eğitimi günlük davranış modellerinden insan ilişkilerine kadar tezimizde işlenen birçok konunun yanı sıra günlük yaşantıyı yakından ilgilendiren tıbbi ve fenni bilgilerin de aktarılmasını içermektedir. Bu, çocukların hem görünenin arkasındaki sırları anlamasında hem de tedbirli davranmasında önemli rol oynar.

Havadaki gazların miktarı ile ilgili bilgi veren çocuk dergileri, konu bütünlüğü açısından gazlara konu olabilecek bir başka hususa dikkat çekerek tuzlu sularda bulunan gazlarla ilgili bilgi verilmiştir. Bilgilerin dergi tarafından düzenlenip bir arada toplanması, fenni terbiye açısından oldukça faydalı görülmektedir. Bilgiler genel olarak öğretici amaçlı olup, çocukların yararlanabileceği bir materyaldir. *Çocuklara*

²⁸⁰ Müntesibin-i Tıb’dan İbrahim Zati, “Makale-i Sıhhiye”, *Çocuk Bahçesi*, (26 Mayıs 1321), 8.

²⁸¹ İbrahim Zati, “Makale-i Sıhhiye”, 8.

Mahsus Gazete de “Fenni Seyahatname”²⁸² başlığında özet olarak şu şekilde işlenmiştir; Denizin tuzlu sudan oluştuğunu herkes bilmektedir. Ancak tuzlu suyun çeşitleri bulunmaktadır. Denizde bulunan tuzlu suyun özelliği hangi maddeleri içinde barındırmaktadır. Tatlı su içerisinde “müvellidü’l-mâ” (hidrojen) ve “müvellidü’l-humûza” (oksijen) bulunduğu bilinmektedir. Deniz suyunda da hidrojen ve oksijen bulunmakla birlikte başka çeşitli gazları da içerisinde barındırmaktadır. “Klor mâiyet sod (klor sodyum), manganez, demir, kireç, kükürt, bakır, çakmak taşı, potas, flor, iyot, brom, amonyak, gümüş ” bu gazlardandır.²⁸³ Bunun yanısıra iç denizlerin ve açık denizlerin etki ve tahribatı birbirinden çok farklıdır. İç denizlerde yüksek dalgalar çok görülmezken açık denizler için aynı şeyi söyleyemeyiz. İç denizlerde seyir halinde olan bir gemi seyahatini daha güvende geçirirken, açık denizlerdeki bir gemi seyahati oldukça müşkül şartlarda yapılmaktadır. Açık deniz seyahatleri, devasa su kütlelerini barındırdığı için dalga boyları bir gemiye zarar verecek boyutlara ulaşabilmektedir. Bununla ilgili çocuklara detaylı malumat veren Osmanlı çocuk dergilerinden *Çocuk Bahçesi* dergisinde bilgi verilmiştir. “Muhasebe-i İlmiye”²⁸⁴ başlığı altında çocuklara meraklarını giderecek bilgiler verilmiş olup, çocukların bu konuyla ilgili bilgilenmesi sağlanmıştır. Bu başlık altında yüksek dalgaların ulaştığı boyutlar ve sonuçlarıyla alakalı bilgi verilmiştir. Bu yazı da çocuklara kazandırılmak istenen ilmi terbiyedir. Denizin küçük dalgaları ile okyanusun dehşetli dalgaları kıyas edilemez. Atlas okyanusunda dalgalar, rüzgârın da etkisiyle 3-4 metre ve hatta 9-12 metreye kadar yükselebilir. Ümit Burnu’ndaki açık denizlerde ise 15-18 metreye kadar yükselmektedir. Hatta bir kaptanın bildirmesine göre 33 metreye kadar uzanan okyanus dalgalarına denk gelip, gemisinin beraber bir vadiye oturduğunu aktarmıştır. 1887 yılında 25 Temmuz’da dev dalgalar New-York’a giden, 8.000 tonluk Omirya isminde bir posta vapurunu tamamen suyun kapladığını ve hatta vapurun ortadaki direğini aşıp 20 metre yüksekliğindeki fener ışığını söndürmüştür. Vapur kaptanı ise bu hadise de geminin 5 metre kadar deniz sularına gömülüp tekrar çıktığını söylemiştir. Bu dalgaların hızı 165 km hıza ulaşabilmekteydi. Bir de dip dalgaları vardır ki, deniz yatağındaki gidip-gelme hareketleriyle oluşan suyun med-cezir

²⁸² Faik Sabri, “Fenni Seyahatname”, *Çocuklara Mahsus Gazete* (22 Teşrinisani 1317), 3.

²⁸³ Sabri, “Fenni Seyahatname”, 3.

²⁸⁴ Havace Ali, “Muhasebe-i İlmiye”, *Çocuk Bahçesi* (26 Mayıs 1321), 6

hareketlerine dip dalgaları denir. 1883 yılı nisan ayında denizin sakin olduğu, deniz yüzeyinin dümdüz olduğu bir gün de seyir halinde olan Akila vapurunun dip dalgalarının etkisiyle direkleri, armaları ve yelkenleri yırtılmıştır. Dip dalgaları 50 metre yüksekliğe ve 303 milyon kilogram ağırlığına kadar etkisi vardır. Bu dalgalar çakıl taşlarını, istiridyeleri, deniz hayvanlarının vücutlarını sahile atmaktadır. Bu dip dalgaları sahil kenarındaki kayaları de şekillendirmekte, aşındırmakta ve kesmektedir. Bu dalgalar 300 kilo ağırlığındaki taşları 100 metre ileriye taşıyabilmektedirler.²⁸⁵ Büyük dalgaların etkileri ve sonuçlarından bahsedildikten sonra 1883 senesinin ağustos ayında “Sond” adalarında meydana gelen kuvvetli dalgalarla ilgili bilgi verilmiştir. Yazının devamında 1903 senesinin aralık ayında Venedik açıklarında meydana gelen sert dalgaların 40.000 kişinin canını aldığı ifade edilmiştir. Aynı dönemde Adriyatik Denizi’nde ki sert dalgalarından bahsedilmiştir. Bu dalgalar fırtına ve rüzgârın etkisiyle şehrin meydanları zarar vermiştir.²⁸⁶

Deniz suyunun özellikleri ve okyanus ve deniz dalgaların etkisinin anlatıldığı bu yazılarda çocuklara yerkürenin 4 de üçünü kaplayan bu su kütlelerinin ardındaki sırlardan bahsedilmiştir. Medeniyetin gelişiminde çok önemli yeri olan okyanus ve deniz taşımacılığının görünenin aksine birçok zorluklarla beraber geliştiği gösterilmiştir. Bu kadar zor bir maceranın gerçekleşmesi mi gerekiyor diye sorgulayan çocuk neden bu zorluklara katlanıldığını da idrak etmiş olacaktır. Öte yandan yeryüzü hayatının büyük bölümünü barındıran deniz ve okyanus yaşantısının sırlarına da perde aralanmış olacak ve çocuğun merak duygusuna kamçılanmış olacaktır. Belki de hayatında bir deniz yolculuğu yapmayacak olsa bile zihin dünyasına görmese ve bilmese de azametli yerlerin varlığı yerleşecek ve hayal dünyası da gelişecektir.

Dergide verilen bir başka fenni bilgi güneş ile ilgilidir. Bilgiler oldukça detaylı olup, ansiklopedik bilgiler sunmaktadır. “Şems”²⁸⁷ isimli yazıda Güneş’ten bahsedilmektedir. Burada bilimsel açıklamalar bulunmaktadır. İzahlar o dönemde çocukların anlayabileceği, merak uyandıracak bir üslupta yazılmıştır. Yazı öncelikle farkında olunmuşlarda başlamaktadır. Güneşi siz gökyüzündeki maviliğin içerisinde bulunup, oradan mı ışık saçtığını düşünüyorsunuz? sorusuyla çocukların ilgisini

²⁸⁵ Ali, “Muhasebe-i İlmiye”, 6

²⁸⁶ Havace Ali, “Muhasebe-i İlmiye”, *Çocuk Bahçesi* (2 Haziran 1321), 8.

²⁸⁷ Kemaleddin, “Şems”, *Çocuk Bahçesi* (12 Mayıs 1321), 7-8.

çekmekte ve odaklanmalarını sağlamaktadır. Devamında ise çocuklara cevap hemen verilmektedir. Hayır. Güneş, dünyadan 137.500.000 km uzaklıkta bulunmaktadır.

Buradan çocuklara hemen yeni bir soru geliyor. Peki, bu kadar uzakta olan Güneşin büyüklüğü ne kadar, Dünyamızı bu kadar uzak mesafeden nasıl ışıklandırıp nasıl ısıtıyor? Dergide cevap hemen veriliyor. Güneş, dünyamızdan 1.280.000 kat büyüktür, çapı 108.5 kattır. Devamında güneşin etrafında bulunan küçük büyüklü gezegenlerden bahsedilip, toplamda 313 gezegenin bulunduğu bahsedilmiştir. Dünyanın, güneşin etrafındaki dönüşünü kaç günde tamamladığı bilgisi verilmiştir. Son olarak Güneşin üzerinde lekelerin bulunduğu ve bu lekeleri Jan Faberiskos ile Galileo tarafından bulunduğu bilgisi verilmiştir.²⁸⁸ Yeryüzünde bulunan büyük dağlar Dünya'nın yuvarlak yapısına zarar vermediği gibi, Güneş'in yüzeyinde bulunan çeşitli lekeler de Güneş'in ışığına ve parlaklığına engel olmamaktadır. Güneşin yüzeyindeki lekeler teleskopla bakılmadığı takdirde görülmemektedir. Giordano Bruno, güneşin doğudan doğup, batıya gittiğini ve oradan sonra kaybolup tekrar doğudan meydana çıktığına şahit olduğunu ifade etmiştir. Bu gözlemde güneşin 25,5 günde dönüşünü tamamladığı belirlenmiştir. Bu hareketten başka güneşin başka bir hareketi daha vardır. Bu hareketi ise uzayda gök cisimleriyle birlikte sağlamaktadır. Bu hareket fevkalade bir hızda olup, astronomi bilginlerince iki asırdır kabul edilen bir bilgidir.²⁸⁹

Mevcut bilgiler fenni bilgiler olmakla birlikte çocuğun bilgi gelişimine katkısı olacak ve öğrenme ihtiyacının karşılayacaktır. Çocuğa bu bilgilerin verilmesini ebeveynlerin sağladığı göz önüne alındığında dergiler çok önemli bir vazife üstlenmiştir. Bu dergilerin bulunduğu dönemde güncel ve süreli yayınlar aracılığıyla anne ve babalar buradaki bilgileri çocuklarına aktararak, onların kültürel gelişimine destek olmaktadır. Kültürel ve fenni eğitimler doğrudan terbiye ve ahlak eğitimi destekleyen unsurlardır. Bu açıdan bakıldığında dergiler, anne ve babalar için çocuklara yararlı olmak adına yönlendirici unsur olduğunu söyleyebiliriz.

²⁸⁸ Kemaleddin, "Şems", 7-8.

²⁸⁹ Kemaleddin, "Şems", *Çocuk Bahçesi*, (19 Mayıs 1321), 6.

2.7. Terbiyede Ödül ve Ceza Yöntemleri

Osmanlı Devleti'nde aileler, çocuklarını vazifelerine teşvik için ödül ve ceza yöntemlerini uygulardı. Başarılı olduğunda bu dile getirilir, çocuk tebrik edilir ve onu memnun edecek ifadeler kullanılırdı. Yapması gereken bir ezberi veya başka bir vazifeyi tamamladığında ödül, yapmadığında ise ceza verilebilirdi.²⁹⁰ E. Nihal Ahioğlu'na göre, dönemin en çok kullanılan cezaları dayak ve korkutmaydı. Dayağın çocuğun eğitiminde kullanılması, disiplini sağlamak ve terbiyeli olması açısından uygun görülüyordu. Dayak genellikle babalar tarafından atılmaktaydı. Çocuğun disiplinini sağlamak için dayak dışında kullanılan diğer bir yöntem ise korkutmaydı. Olağanüstü olaylar anlatılarak çocuk korkutulurdu. Çocuk, bazen bekçiye veya dilenciye verilmekle korkutulurdu.²⁹¹ İncelediğimiz dergilerin genellikle toplumun orta ve üst tabakasına hitap ettiğini belirtmiştik. Bundan dolayı dergilerdeki yazılarda, çocukların eğitimlerine önem veren, onlara özel eğitim aldırان ailelerden bahsedilmektedir. Bu aileler ise ceza yöntemi olarak dayaktan ziyade yasaklama ve korkutma yöntemi kullanılmıştır.

Çocuk Bahçesi dergisinde “Mektep ve Çocuklar”²⁹² başlığı altında dayak konusuna şu şekilde değinilmiştir: Çocuklar, henüz eğitim hayatı başlamadan çocuk akıllarıyla ezilmekte ve ruhen incinmektedirler. Hâlbuki aileler, gelecekte çocuklarını gurur kaynağı olarak görmek isterlerken, ilk gurur kırıcı davranışı kendileri göstermektedirler. Küçükken gururlarını kırdıkları kendi çocuklarının, gelecekte kendilerini gururlandırmalarını, çocuklarından ötürü şan ve şeref sahibi olmak istemektedirler. Bu noktada yapılan en bilinen gurur kırıcı davranış ise dayaktır. Meşhur “kızılıcık” sopası tabiri de dayak üzerine klasikleşmiştir. Maalesef savunmasız ve minicik bedenlere sahip çocuklar, en ufak hata ve kusurlarından dolayı dövülmektedir. Peki, çocuklar bir hata yaptıklarında başvurduğumuz yöntem neden dayak olmaktadır. Sinirlenerek masum çocuklara atılan tokatlar, çocuğun hatasını anlaması için bir çözüm değildir. Tokat atan kişi yalnız kendi sinirini boşaltır, atılan tokadın çocuğa öğrettiği bir şey yoktur. Dayağın, bir terbiye aracı olduğunu düşünenler, terbiyenin gerçek manasını bilmeyenlerdir. Halbuki çocukların

²⁹⁰ Küre, “Çocuklara Mahsus Gazete”, 47.

²⁹¹ Ahioğlu, “Türkiye’de Çocukluğun Tarihi”, 45.

²⁹² A. Naci, “Mektep ve Çocuklar”, *Çocuk Bahçesi* (27 Teşrin-i Evvel 1321), 1.

kabiliyetleri gelişmeye açık bulunmaktadır. Tokada başvurmak yerine makul bir anlatım ile çocuğa yaptığı yanlışların izahı yapılmalıdır. Çocuklar hata yaptığı zamanlarda sinirlerimize hâkim olup itidalli davranmayı öğrenmemiz gerekmektedir. Çocuğun yaptığı yanlış karşısında şefkatle yaklaşarak, anlayabileceği açıklamayı yapıp çocuktaki doğru davranışın inkişaf etmesini beklemek gerekmektedir. Bu sebeple baba ve anne olmak özveri istemektedir. Çocuklarımız, ruh sahibidirler ve ruhlarının manevi olarak doyurulmasına ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu ihtiyaçların giderilip çocuğun gelişimi takip edilmelidir. Onların zihinlerinde yeni ufuklar açmak, onları nezhir bir ahlaka ulaştırmak anne-babanın en önemli vazifesidir.²⁹³ Bu yazıda, çocukların terbiyesinde dayağın tasvip edilmediği ve terkedilmesi gereken bir davranış olduğu açıkça vurgulanmıştır.

Çocuklar bazen ısrarla bir şey istemektedirler. İstedikleri şeyi elde edene kadar her türlü yönteme başvurmaktadırlar. Anne ve babayı yıldırarak amaçlarına ulaşmaya gayret etmektedirler. Böyle bir durumda anne ve baba çocuğa karşı tepkisiz kalmalıdır. Amacına ulaşmak isteyen çocuğun gözyaşlarına ve sesini yükseltmesine aldırış edilmemelidir. Çünkü ağlayarak annesini ve babasını alt etmeyi öğrenen çocuk, büyüdüğünde başka insanları farklı yöntemlerle alt etmek isteyecektir. Alt etmek için kullanacağı yöntemler ise çocukken ağladığı gibi masum kalmayacak, yalana, çirkin sözlere, bencilliğe başvurmak olacaktır.²⁹⁴ Tam da bu konuyla ilgili olarak *Çocuk Bahçesi*’nde “Hesab Pusulası”²⁹⁵ isabetli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinde bir çocuğun duygu durumundan bahsedilerek bunun karşısında edindiği terbiye konu alınmıştır. Bu hikâyede yedi yaşındaki bir kız çocuğunun iç âleminde annesine karşı oluşan tepkisinden bahsedilmektedir. Annesi, hava yağmurlu olduğu için dışarıya çıkarken kızını yanına almamıştır. Bu nedenle annesine sinirlenmiş olan kız üzgün halini yazıya dökmüş ve ne kadar da gitmeye hevesli olduğunu ama annesinin müsaade etmediğini ifade etmiştir. Annesi, yağmur yağdığı için ve kızının çamurlaşmış su birikintilerine basmasından endişelendiği için yanına almamıştır. Daha önce kızını yanına aldığında çamurlaşmış su birikintisine bastığı için yine aynı şeyin

²⁹³ A. Naci, “Mektep ve Çocuklar”, 1.

²⁹⁴ İsmail Doğan, *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011), 480.

²⁹⁵ A. Ulvi, “Hesab Pusulası”, *Çocuk Bahçesi* (16 Haziran 1321), 4.

olmasını istememektedir. Kızı bu duruma kendi hal diliyle tepki göstererek ağlamaya başlamıştır. Kızını ikna etmek isteyen anne, dönüşte ona kukla alacağını vadetmiştir.

Bu metinde aktarıldığına göre iki şekilde terbiye yöntemi kullanılmıştır. Kız daha önce yağmurlu bir havada çamura basmıştır, annesi için hatalı bir davranış olan bu durum yağmurlu bir havada dışarı çıkarılmayarak cezalandırılmıştır. Diğer yöntem ise ödüldür. Kız çocuk, olanlar karşısında annesine ağlayarak tepki vermiştir. Bu ağlayışı dindirmek isteyen anne, ödül ile kızını sakinleştirmiştir. Birbirine bağlı olan bu iki durumun ilkinde çocuk neden cezalandırıldığının farkındadır. Yağmurlu bir havada çamurlu suya bastığı için başka bir yağmurlu havada dışarı çıkarılmamıştır. Yaptığı davranışın bir hanımefendiye yakışmayacağı bilinci çocukta küçük yaşta oluşturulmaya başlanmıştır. Metinde verilen ifadelerden anlaşıldığına göre bu cezalandırma yönteminde çocuğa incitici, kırıcı bir söz söylenmemiş, onur kırıcı ifadelere başvurulmamıştır. İkinci terbiye yöntemi ise ödüldür. Ağlamaya başlayan çocuğa, duygusal olarak incinmemesi için ona kukla alınacağı söylenmiş ve ödüllendirme yapılarak değerli ve kıymetli olduğu bilinci çocuğa verilmiştir.²⁹⁶

Çocuklara Mahsus Gazete 'de yer alan bir başka örnek de cezanın çocuklar üzerindeki etkisinden bahsetmektedir. Gayet açık ve anlaşılır olan bu örnek metinde çocuğun yaramazlığından ötürü aldığı cezanın tesirinden bahsedilmiştir. Bu ceza çocuğun bir daha yaramazlık yapmamasına vesile olmuştur. Çocuğun inatçı davranışları ve annesinin bu duruma karşı aldığı tedbirlere yer verilmiştir. “İnatçı Josephine”²⁹⁷ isimli metnin içeriği özetle şu şekildedir: Maddi durumu iyi olan bir ailede yetişmiş olan Josephine, özel hocalarla eğitilmiştir. Josephine oldukça inatçı ve yaramaz bir kızdır. Bir gün annesi, Josephine’i çok ses çıkardığı için uyarmıştır. Bu uyarıya aldırış etmeyen Josephine yine inatçı davranışlar sergilemiştir. Annesi, küçük kızın bu inadının devam etmesi durumunda onu cezalandıracağı ikazında bulunmuş, kızı ise aldırış etmemiştir. Çünkü daha önce inatçılık yaptığında da defalarca cezalandıracağını söylemiş ancak cezalandırmamıştır. Bu duruma çok sinirlenen annesi inatçı kızını kolundan tutup çatı katında karanlık bir odaya kilitlemiştir. Josephine, karanlıkta farelerin kendisine süründüğünü hissetmiş ve korkup, ağlamıştır. Annesi bir daha inatçılık ve yaramazlık yapmayacağı şartıyla onu bulunduğu yerden

²⁹⁶ Ulvi, “Hesab Pusulası”, 4

²⁹⁷ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “İnatçı Jozefin” (24 Teşrinisani 1321), 575.

çıkarmıştır. O günden sonra Josephine, bir daha inatçılık yapmamıştır. İnatçılık etmek istediği zaman karanlık odada kilitli kaldığı aklına gelmiş, yapacaklarından vazgeçmiştir. *Çocuklara Mahsus Gazete* de yer alan bu hikâyede; inatçılık huyu olan Josephine 'e karşı, annesi defalarca tedbir almaya çalışmış ancak kızının, annesini dikkate almadığı görülmektedir. İnatçılığın, ahlak ve terbiye eğitimi açısından çocuğa zarar verdiği anlaşılnca terbiye ve ahlak eğitimi açısından ceza yöntemine başvurulduğu görülmektedir. Josephine'in karanlık bir odada, farelerle birlikte kilitli kalmasından sonra her şey bir anda değişmiştir. Bu ceza Josephine oldukça korkutmuş ve inatçılık huyundan vazgeçmesi için caydırıcı bir ceza olmuştur.²⁹⁸

Çocuk Bahçesi dergisi'nde "Söyleniş"²⁹⁹ isimli yazıda, üç veya dört yaşında olan bir çocuğun gizlice mutfağa girmesi, bal küpünü alıp eli ve daha sonra kolunu da küpe sokarak bal yemeye çalışması ile sonrasında gelişen olaylarla birlikte annenin, çocuğunu küpün içine dalmış bir şekilde bulması hadisesi anlatılmaktadır. Burada anne çocuğunu terbiye etmek için bir ceza yöntemi uygulamaktadır. Çocuk, balı çok seven bir çocuk olduğu için annesi, evladına ceza olarak, uzun bir süre bal yememe yasağı vermiştir ve bu ceza ona çok ağır gelmiştir. Hikâyenin sonunda çocuğun ağzından bu ceza ile aç gözlülüğünü terbiye ettiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla küçük yaşta bu duygusunun terbiye edildiğini görüyoruz. Bu durum çocuk için bir ceza gibi görünse de terbiye ve ahlak eğitimi açısından bir ödül olarak değerlendirilmiştir.

Yukarıdaki hikâye akla Tusi'nin, "Ahlâk-ı Nâsırî" adlı eserinde yer alan çocukların yeme içme alışkanlıklarıyla ilgili uygulaması gereken ölçü ve yöntem ile ilgili ifadelerini getirmiştir. Şöyle ki: Yiyecek ve içeceklerde aşırıya kaçmadan makul ölçülerde alışkanlık kazandırılmalıdır. Yiyeceklerdeki iştahlı hal ve nefsin yemek yeme isteği çok ise yemeğe düşkünlüğü telkin ve eğitimlerle kontrol altına alınıp karakterinde davranışa dönüşmemesini sağlamak gereklidir.³⁰⁰

Osmanlı toplumunda yaşayan çocuklar, her iyiliğin ve her fenalığın karşılığının verileceğini bilmektedirler. Çocuklar iyi yaptığında mükafat alacaklarını, kötülük yapınca cezalandırılacağını bilmektedirler. Bu bilgi Allah'ın kullarını bu şekilde karşılık verdiğinin bir numunesi olarak çocuklara aktarılmaktadır. Dünyada yapılan

²⁹⁸ "İnatçı Jozefin", 575.

²⁹⁹ Merhum Fuad Efendi, "Söyleniş", *Çocuk Bahçesi* (14 Nisan 321), 5.

³⁰⁰ Tusi, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 208.

kötülüğün ve iyiliğin karşılığı ahirette mükafat ve ceza olarak verileceği gibi, bunun numunesi olarak terbiye eğitimlerinde de bu metot uygulanmaktadır.³⁰¹ Bu konu *Çocuklara Rehber* dergisinde “İzinsizlik”³⁰² başlığı altında şöyle izah edilmiştir: Mekteplerde, usule uygun davranmayıp, vazifelerini yerine getirmeyen öğrencilere, muallimler tarafından izinsizlik cezası verilmektedir. Bu cezayı alan öğrenci, itiraz etmeden cezasına razı olmaktadır. Cuma günü evlerine giden öğrencilerden izinsizlik cezası bulunanlar, ertesi günü mektepte geçirmektedirler. Çocuğun önceden aldığı bir aferin varsa, aferinlerini burada kullanıp cezasını hafifletebilmektedir. Öğrenciler çeşitli zorluklarla aldıkları bu aferinleri, okul öğrencilerinin mükafatlandırıldığı gün için biriktirmektedirler. Ödül almak ümidiyle biriktirdikleri bu aferinleri, cezasını hafifletmek için vermek, öğrenciler için oldukça zor bir karar olmaktadır. Ceza alan öğrenci mektepte bulunurken diğer öğrenciler gezer, eğlenir, aileleriyle hoş vakit geçirerek günlerini verimli geçirmektedirler. Ahlakı iyi olan bir öğrenci böyle bir ceza alırsa, kendisi yaptığı hatadan dolayı oldukça üzülür ve bir daha tekrarlanmaması için elinden geleni yapmaktadır. Ailesine ve arkadaşlarına karşı mahcup olur ve vicdanen kendi kendisine yaptığıının hoş olmadığı bilincine ulaşmaktadır.³⁰³ Çocuklar izinsizlik cezası ile kendilerine düşen çıkarımı yapabildiği için ahlak ve terbiye gelişimi açısından faydalı olduğunu metindeki ifadelerden görmekteyiz. İzinsizlik cezası, tembel çocukların çalışmasına vesile olurken, çalışkanları ise bir daha bu hataya düşmemek için tedbirli davranmaya sevk etmektedir. Çalışkan öğrencilerin izinsizlik cezası aldıklarında oldukça utandıkları ve bu duyguyu tekrar yaşamamak için tedbirli davrandıkları ifade edilmiştir. Dergiye konu olan bu durum şöyle açıklanabilir; Çocuklara verilen cezalarla, onlara utanma duygusunun kazandırılması hedeflenmektedir. Utanma duygusunun verdiği sorumluluk bilinci ile çocuk tekrar utanmak istemeyeceği için cezadan olabildiğince kendini koruyacaktır. Bu durum çocuğu hata yapmaktan alıkoyacak olan duygudur. Ödülde ise çocuğun “haysiyet ve saygı duygusundan” yararlanılmaktadır. Çocuk yaptığı işten ötürü onurlandırılmalıdır. Duygusal olarak yaptığı işten dolayı övgü alan çocuk kendisine saygı duyulduğunun farkına varmaktadır. Kendisine lezzet veren bu duyguyu tekrar yaşamak isteyen çocuk,

³⁰¹ Memâkıl, “İzinsizlik”, *Çocuklara Rehber* (2 Temmuz 1314), 5.

³⁰² Memâkıl, “İzinsizlik”, 5.

³⁰³ Memâkıl, “İzinsizlik”, 5.

hayatta yararlı işler yapmayı isteyecektir. Ödülde ve cezada çocuğun duygularından yararlanılarak ilerlenmesi, çocuğun kendi iç denetimini sağlamasına olanak sağlamaktadır. Çocuklar bu yöntemle ceza ve ödül algısını daha iyi öğrenebilmektedir. Çocuklar doğru ve yanlışlarından ötürü ceza ve ödül almakla birlikte, yaptıkları işlerin doğruluğu ve yanlışlığı onlarla konuşulmalıdır. Çocuk hatasının nedenini veya takdir edilmenin nedenini bilemeyebilir, bunların büyükler tarafından kendilerine güzel bir dille ifade edilmesi gerekmektedir. Böyle bir muamele, çocukların karakter olarak daha güzel yetişmesine olanak sağlamaktadır.³⁰⁴

Günlük yaşamın içerisinde bulunan çocuk eğitimi Osmanlı toplumunda önemsenen bir olgudur. Özellikle maddi durumu iyi olan aileler bu konuda daha titiz davranmaktadırlar. *Çocuk Bahçesi* dergisinde, ödül ile birlikte ailede çocuğa gösterilen sevgi ve ilginin çocuk üzerindeki olumlu etkileri aktarılmıştır. Anne ve babanın çocuğuna gösterdiği ilginin ne kadar kıymetli olduğu vurgulanmış ve bunun bir ödül kadar çocukta sevinç oluşturduğu betimlemelerle ifade edilmiştir. Bu durum çocuğun kendisi tarafından “Madalyam”³⁰⁵ başlığı altında aktarılmıştır. 8 yaşında olan Cemal, mektepten aldığı madalyasını gümüş para olarak tarif edip madalyasına hayran olduğunu da satırlarına eklemiştir. Madalyasını kırmızılı beyazlı kurdelesıyla boynuna asıp, kıyafetinin içine saklar, okula giderken yanından ayırmazdı. Bu madalya onun küçük kalbine büyük sevinçler yaşatıp, aile fertlerinin takdirini toplamasına vesile olmuştur. Cemal’in, mutluluğunu ailesi ile paylaşması ve ailesinin küçük çocuğun duygularına önem vermesi, Cemal’i oldukça memnun etmiştir. Cemal’in bu memnuniyeti duygusal olarak Cemal’i beslemiştir. Cemal ailesinden gerçek olan sevgiyi görüp tatbik ettiği için küçük yaşta samimiyetsiz muhabbetlerin farkına varabilecek kadar, ahlak ve terbiye gelişimini sağlamıştır. Bu durum onun, duygusal olarak tedbirli ve dikkatli davranmasına ortam hazırlamıştır. Etrafında olan insanların kendisine hayretle baktığını hisseden Cemal, bu tebessümlü bakışların, hoş iltifatların kendisini gururlandırdığını, göğsünün kabardığını ve sevinçten yüzünün kendi yaşında mümkün olmayacak bir ciddiyet aldığını, ifadelerinde dile getirmiştir. Terbiye ve ahlak eğitimi açısından kötü örnek olabilecek söz ve davranışlara karşı Cemal, okula

³⁰⁴ Doğan, *Eğitim Sosyolojisi*, 480.

³⁰⁵ Celal, “Madalyam”, *Çocuk Bahçesi* (12 Mayıs 1321), 10-12.

lalasıyla gider, lalasıyla beraber dönerdi. Lalası arkada Cemal ise önde yürürdü. Yürürken Cemal'in gözleri ara ara madalyasına ilişirdi.³⁰⁶

Cemal'in bir lalası olduğu ifadelerinden ailesinin ahlak terbiyesine önem verdiğini anlayabiliriz. Osmanlı toplumunda durumu iyi olan aileler, çocuklarının ahlak ve terbiye eğitiminin sağlanması için ücreti mukabilinde lala tutarlardı. Lala okulda, sokakta, evde çocuğun bulunduğu her ortamda bulunur, çocuğun konuşmalarında yanında olurdu. Çocuk, aykırı bir konuşma ve yanlış bir davranış gösterirse lala, çocuğu uyarır ve gerekli tedbirleri alırdı. Çocuk terbiyesi açısından lalanın önemli olmasıyla alakalı örnekleri "Madalyam"³⁰⁷ başlığında net bir şekilde görmekteyiz.³⁰⁸

Mektepte çalışan öğrencilerin parlak ciltli kitaplarla mükâfatlandırıldığı bir gün Cemal, kitaplar elinde ciddi ve izzetli bir şekilde eve dönerken yolda bir adam ve çocuğu Cemal'in madalyasını görmüştür. Hikâyenin devamında ise adam madalya alamayan oğlunu azarlamış ve azarlanan çocuğunun utanma duygusuna kapıldığı görülmektedir.³⁰⁹

Aile fertlerinin fizyolojik ihtiyaçları olduğu gibi duygusal ihtiyaçları da vardır. Fizyolojik ihtiyaçların başında yeme, içme, barınma gelmekle birlikte duygusal ihtiyaçların başında ise ilgi ve alaka gelmektedir. İlgiden kastedilen sevgiyi gösterebilmektir. İlgi ve sevgiyle yetişen çocukların daha sağlıklı ve mutlu olduğu bilinmektedir. Bu sebeple çocukların duygusal ihtiyaçlarının ebeveynler tarafından karşılanması gerekir. Osmanlı toplumunda bu hususa dikkat edilmiştir. Çocuklar anne ve babaları tarafından sevilip öpülmüşlerdir. Çocukların bu konudaki ihtiyaçları karşılanmıştır. Dönemin dergilerinde bu konuyla ilgili bilgilerin ve örnek metinlerin olduğunu görmekteyiz.³¹⁰ Osmanlı toplumunda, kalabalık aile yapısı görülmektedir. Çekirdek aile olan anne-baba ve çocuklar dışında babaanne, dede, hala, amca, dayı, teyze gibi geniş aile üyeleriyle bir evde kalınmaktaydı. Kalabalık bir ailede yetişen çocuk ise sürekli ilgi odağında bulunduğu için terbiye eğitimi sadece anne babaya ait

³⁰⁶ Celal, "Madalyam", 10-12.

³⁰⁷ Celal, "Madalyam", 10-12.

³⁰⁸ Celal, "Madalyam", 10-12.

³⁰⁹ Celal, "Madalyam", 10-12.

³¹⁰ Küre, "Çocuklara Mahsus Gazete", 41.

olmayıp tüm bu geniş aile fertlerine düşmekteydi. Ama birinci derecede sorumluluk yine anne ve babaya aitti.³¹¹

Bununla birlikte, Osmanlı toplumunda, anne genellikle çocuğa ağır bir söylemde bulunmayıp, gerektiğinde sadece cezalandırıp konuyu uzatmamaya özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Rencide edici ve tahrip edici söylemler ve tartaklanmalara başvurulmadığı görülmektedir. Çocuklar, yaptıkları yaramazlık cinsinden cezalandırıldıkları görülmektedir.

³¹¹ Ahioğlu, “Türkiye’de Çocukluğun Tarihi”, 45.

3. OYUN

3.1. Oyunun Tanımı ve Kavramsal Çerçeve

Çocuğun eğlenerek dahil olduğu, eğlenirken öğrendiği amacı ve kuralı olan veya olmayan sınırları ve kapsamı değişebilen oyun çocuk eğitimi açısından büyük bir öneme sahiptir. İncelediğimiz dergilerdeki oyun tanımlarına oldukça geniş yer verilmiştir. Ancak öncelikli olarak, oyunun kelime anlamı ve kavram anlamı ile birlikte eğitim alanında çalışmalarıyla öne çıkan düşünürlerin de oyun tanımına yer vermek gerekir. Türk Dil Kurumuna göre, kelime anlamı olarak oyun, “yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence” anlamına gelmektedir.³¹² Kavram olarak ise “oyun, çocuğun kendisini ifade etmesidir.”³¹³ Saracho ve Spodek’e göre çocuklar sorumlulukları olmadığı için günlük enerjilerini oyun ile atmaktadırlar. Gross ise oyunun, çocukta kabiliyet geliştirici etkisinden bahsederek, bu sayede ileride pek çok işin altından kalkabileceğini ifade etmiştir. Sigmund Freud ise oyunun duygusal ve psikolojik sıkıntılarda kurtarıcı bir etkisi olduğunu ve psikolojiyi olumlu yönde etkilediğini ifade etmektedir. Erik Ericson’a göre ise oyun, bir yaşına kadar beş duyu organının gelişmesine katkı sağlamakla birlikte elleriyle nesneleri tutarak oyun oynaması el ve vücut kaslarının gelişmesine yardımcı olmaktadır. Casby’ e göre kaliteli ve öğrenmeye teşvik eden oyun üç yaş itibarıyla başlamaktadır. Üç yaşındaki bir çocuk oyunda nasıl bir amaca ulaşmak istediğini bilebilir. Piaget’e göre oyun, aklın gelişimi için önemli bir faaliyettir. Vygotsky’e göre oyun, bilişsel faaliyetleri planlama noktasında çocuğu geliştirmektedir.³¹⁴

³¹²TDK’ye göre, Oyunun tanımlarından birkaç tanesi şöyledir: Bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma; Teniste, tavlada tarafların birinin belli sayı kazanmasıyla elde edilen sonuç; Seslendirilmek veya sahnede oynamak için hazırlanmış eser, temsil, piyes; Müzik eşliğinde yapılan hareketlerin bütünü. (Türk Dil Kurumu, “Oyun” (Erişim:10 Şubat 2023).

³¹³ Kavram olarak oyunun birden fazla tanımı mevcuttur. Bunlar: Oyun sonucu düşünülmeden yapılan harekettir; Oyun çocuğa hiç kimsenin öğretemeyeceği konuları kendi deneyimleri ile öğrenmesi yöntemidir; Oyun çocuğun işidir; Oyun bir uyumdur; Oyun hayal ile gerçek arasında bir köprüdür; Oyun sosyal bir kuruluştur; Oyun, çocuğun iç dünyasını yansıtan bir aynadır; Oyun, çocuğun kişiliğinin gelişimini sağlayan en ideal bir ortamdır; Oyun, çocuğu yetişkin yaşamına hazırlayan son derece önemli bir araçtır; Oyun, çocuğun sosyal ve âhlaki değerleri öğrendiği bir arenadır. Sinan Koçyiğit vd., “Çocuğun Eğitim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun” Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi 16 (2007), 326.

³¹⁴ Sinan Ayan-Uğur A. Memiş, “Erken Çocukluk Döneminde Oyun”, *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi* 14/2 (2012), 144.

1898-1908 yılları arasını içeren çalışmamızda çocuk oyunlarına doğrudan örnek olabilecek literatür bulunmamakla birlikte, incelediğimiz dergilerde oyunun tanımına ve çocuk için oyunun önemine değinilerek oynanan oyunlardan örnekler de verilmiştir. *Çocuk Bahçesi*’nde ise oyun şöyle tanımlanmıştır: “Münteşir bir fikre nazaran oyun; yorgunluğu izale kuvve-i maddiye ve maneviye-i bedeni tedmin ve telakki demektir.” Ayrıca İngiliz filozof Herbert Spencer’ın “oyun bedende biriken öfke ve fazla kuvvetin sarf edilmesi için ortaya çıkmıştır” tanımına da yer verilmiştir. Yazıda yer verilen diğer bir görüş Jean Poul’e aittir, ona göre kaydedilen maddi ve manevi kuvvet istirahat, uyku ve gıda ile toplanabildiği gibi oyun için de aynı şey söylenebilir. Yani, beden ile yapılan oyunlarda zihin dinlenir, istirahat eder. Bedendeki fazla kuvvet, oyuna sevk eder. Oyun, zihin kuvvetinin tükendiği noktada, kuvvetin yeniden toplanmasına yardımcı olur. Çocukların hayatına bakılacak olunursa oyun, fazla kuvvetin vücuttan atılması ve öfkelenmeye karşı sakinleştirici unsur olarak kullanılmaktadır. Mektep faaliyetleri insanın ruh kuvvetini de yormaktadır. Mektepte işlediği derslerle zihni yorulan çocukların fiziksel kuvvetleri tükenmemiş olmaktadır. Bedendeki fazla kuvvet, koşmak, atlamak ve taşımak gibi bedensel faaliyetlerle vücuttan atılmaktadır.³¹⁵ Öte yandan oyun çocuklar için kuvvetli bir motivasyon kaynağıdır. Örneğin, çocuklar aile gezilerinde yoruldukları anda yürümek istemezler ancak bir oyun ortaya çıkarılınca yorgun bacakları çabucak hareketlenebilir. Hasta olan çocuklar dahi oyuna denk geldiklerinde güçleri yettiği oranda oyuna dahil olabilirler.³¹⁶

Çocuk Bahçesi dergisinde oyun ile ilgili yapılan açıklamalarda hayvanlar alemi üzerinden örnekler verilip, insanoğlu için de aynı durumun söz konusu olduğu vurgulanmıştır. Şöyle ki; hayvanların vücudunda iki sebeple kuvvet bulunur. Birincisi, kendi ihtiyaçlarını, gıdalarını temin için bir kuvvet verilir. Bu kuvvet ile avlanma faaliyetlerini yerine getirip fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Bunun dışında verilen fazla kuvvet ise oyuna sevk ettirmektedir.³¹⁷ Hayvanat âleminden kedi yavrusu yerde bir şey gördüğünde onu bir av zanneder ve yakalamaya çalışır. Esasında kedi yavrusu yeni doğduğunda avlanmak gibi bir zorunluluğu bulunmayıp annesi

³¹⁵ *Çocuk Bahçesi*, “Çocuk Oyunları” (5 Mayıs 1321) 7-8

³¹⁶ *Çocuk Bahçesi*, “Çocuk Oyunları” (19 Mayıs 1321), 7.

³¹⁷ *Çocuk Bahçesi*, “Çocuk Oyunları” (12 Mayıs 1321) 8-9.

tarafından beslenmektedir. Ancak fitratındaki özelliği bunu gerektirmektedir. Bu sebeple vücuttaki fazla kuvvet, yavruyu oyuna sevk etmektedir. Bu ise gelecek hayata bir hazırlıktır. Köpek yavrusu ise uzun süre kapalı bir yerde kalmışsa dışarıya çıkarıldığında zıplamaya başlar. Meydana gelen bu faaliyetler oyundur. Kediler ve köpekler kendi büyüklerinden ne görüyorlarsa, yavruları da onları taklit cihetinden oyun kurar ve bu oyunla kendi vücutlarını ve kaslarını geliştirirler.³¹⁸ İnsanda da iki şekilde kuvvet bulunmaktadır. Bu kuvvetlerden biri yemek, giyinmek, barınmak, evin ihtiyaçlarını ve temizliğini sağlamak gibi işlerde sarf edilir ki buna çalışmak denir. Zaruri ihtiyaçlar karşılandıktan sonra insanda da hala bir kuvvet bulunur. Bu kuvvet de sarf edilmeye muhtaçtır. Vücutta kalan fazla kuvveti sarf etmek için yapılan faaliyetler oyunu oluşturur. Hiçbir menfaat ve karşılık beklemeksizin harcanan kuvvet oyunun esasıdır. Bir çocuk için vazifeleri dışında arta kalan enerji bizatihi oyuna sarf edilirken ebeveynin buradaki rolü çocuklarına oyun arkadaşı olmaktır.³¹⁹

Hanımlara Mahsus Gazete'de "Riyâzât-ı Bedeniyye ile Çocukların Terbiyesinin Münasebeti" başlıklı yazıda çocukların gün içerisindeki ihtiyaçları üzerinde durulmuştur. Çocukların günlük temel ihtiyaçları yemek ve oyun olduğu belirtilmiş ve bu iki temel ihtiyaç üzerindeki açıklamalara ve Herbert Spencer'in fikirlerine yer verilmiştir. Nasıl ki hayvanlar acıttıklarında yemek ihtiyaçlarını hemen karşılarlar ve doydukları an yemeğe rağbet etmezler, çocukların yemek ihtiyaçları da acıttıkları her an sağlanmalıdır. Bu düzen belli saat aralıklarına göre ayarlanmamalı, iki veya üç saatte beslemek gibi bir düzen oluşturulmamalıdır. Saate göre beslenmek sağlık açısından uygun olmadığı gibi ömrün de kısılacağı ifade edilmiştir. Bir diğer temel etken olan oyun ile ilgili yine Herbert Sepencer'in eserlerinden misaller verilmiştir. Çocukların temel ihtiyaçlarından biri olan oyun, çocuğun bedenini terbiye ettiği gibi sağlığını korumaya ve zekasını geliştirmeye katkı sağlamaktadır. Bir diğer düşünür olan Frabil'e göre çocuklara oyun alanları oluşturulmalıdır. Büyükler nasıl ki el arabası, kürek, çapa ve diğer aletleri kullanarak işlerini yapıyorlarsa, çocuklara da aynı imkanlar sağlanmalıdır. Frabil bu açıklama ile çocukların ne ile oyun oynayabileceği üzerinde durarak oyun tercih ve önerilerini bildirmiştir. Frabil'e göre çocuklarında bir oyun bahçesi olmalı, çevresinden gördüklerini faaliyete

³¹⁸ *Çocuk Bahçesi*, "Çocuk Oyunları" (26 Mayıs 1321), 8.

³¹⁹ *Çocuk Bahçesi*, "Çocuk Oyunları" (12 Mayıs 1321) 8-9.

geçirebileceği bir alan oluşturulmalıdır.³²⁰ Dergide bununla ilgili verilen örnek şu şekildedir: Almanya’da çocuklar için hazırlanmış olan çocuk bahçelerinde çocuklar kendi kabiliyetlerini geliştirmekte dikkatlerini çeken bitki ve hayvanları yakından incelemektedirler. Bu bahçede çeşitli kazma, kürek, el arabası ve daha bir sürü kullanım eşyası bulunmaktadır. Bu eşyalar çocukların kullanabileceği ebatlarda olup gün içinde kullanılan ev içi ve dışı tüm araç ve gereçleri içinde barındırmaktadır. Bunun dışında ekip biçme işi için toprak ve yakından inceleyebilmek açısından bitki çeşitliliği bulundurulmaktadır. Almanya’da ki çocuk bahçeleri örneğinden sonra, okuyuculara bazı tavsiyelerde bulunulmuştur; bu uygulama için oyun bahçesi mevcut değilse, imkanlar dahilinde çocuklar bitki ve hayvanları tanımalı, gün içinde kullanılan eşyaları kullanmasına izin verilmelidir. Oyun alanında serbest bırakılan bazı çocuklar fazla gürültü veya yaramazlık yapmaktadır. Böyle bir durum büyükler tarafından engellenmemeli, güzel bir hale tebdil edilerek davranışın düzeltilmesi sağlanmalıdır. Yaramaz bir çocuğun elini ayağını bağlayarak onu susturmaya çalışmak oldukça yanlış bir yaklaşımdır. Yapılması gereken çocuğun içindeki bu enerjiyi güzel bir lisanla aşırılığa kullanmasını engelleyip kabiliyetlerini geliştirmeye yardımcı olmaktır. Aynı zamanda bu onun gayretini ve hayatını coşkulu yaşamasını teşvik edecektir.³²¹ Oyun oynarken çevrede bulunan herhangi bir taş, sahildeki kumlar, bir ağacın dalı, hayvanlar veya bir çiçek gibi tabiata ait varlıklar ile bilgi verilip çocuğun bilişsel yetilerinin gelişmesini sağlamak da terbiye eğitimine dahildir. Ebeveyn veya eğitimle sorumlu olan büyükler bu küçük şeylerdeki büyük hikmetleri anlatarak çocuğun tefekkür ufkunu genişletebilir. Küçük yaşta tefekkür etmeyi öğrenen çocuğun geleceği ümit vaat edecektir. Almanya’da açılan çocuk bahçeleri bunları amaçlamaktadır. Öte yandan, çocuklara eğitim vermek için hayvanat bahçesi, müze veya donanımlı bir okula ihtiyaç bulunmamaktadır. Bunlar olmadan da çevremizdekilerle çocuğun ufkunu genişletebilir, düşüncesini derinleştirebiliriz. Kâinatın yeryüzü sayfasında çocuklar

³²⁰ Ayşe Sıdika, “Riyâzât-ı Bedeniyye ile Çocukların Terbiyesinin Münasebeti” *Hanımlara Mahsus Gazete* (23 Cumaziyelevvel 1317), 3.; Ayşe Sıdika, “Riyâzât-ı Bedeniyye ile Çocukların Terbiyesinin Münasebeti” *Hanımlara Mahsus Gazete* (30 Cumaziyelevvel 1317), 4.; Aybala Arı, *Hanımlara Mahsus Gazete* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2004), 94-95.

³²¹ Ayşe Sıdika, “Riyâzât-ı Bedeniyye ile Çocukların Terbiyesinin Münasebeti” *Hanımlara Mahsus Gazete* (7 Cumaziyelahir 1317), 3.; Arı, “*Hanımlara Mahsus Gazete*”, 96.

fiili olarak hayvanlara, çiçeklere, taş ve toprağa ve ulaşabilecekleri her şeyi içinde yaşayarak görebilir, dokunabilir.³²²

Oyun, yalnız vücuttaki fazla kuvvetin sarfı için değildir. Dergi, Spencer'ın oyun hakkındaki fikirlerine yer vermiştir. Spencer'a göre vücutta biriken fazla kuvvetten ötürü meydana gelen oyun, gerçek ve ciddi olayların taklididir. Çocukların ciddi bir iş icra etmeleri mümkün olmadığı için oyun ile meşgul olduklarında ciddi olayları taklit ederler. Oyun, çocuğun mesaisidir ve ciddi meşguliyetlerle benzerlik gösterirler. Bir başka görüşe göre çocuklar ciddi faaliyetleri anlayamayacak kadar küçük yaşta oyuna başlıyorlar. Demek ki onlar büyüklerin idrak edemeyecekleri kadar küçük bir yaşta ciddi faaliyetleri oynamaya başlıyorlar. O halde oyun, çocukları ilerideki hayata alıştırmak için bir idman, geleceğe hazırlanma süreci ve hayatın mukaddimesidir.³²³ Bu noktada anne ve babaların çocukların yanında dikkatli davranmaları önemli bir husustur. Bu konuyla ilişkili olarak *Çocuklara Mahsus Gazete* 'de "Küçük Nezihe"³²⁴ başlıklı dergi yazısında şöyle bir hikâye geçmektedir: Çok akıllı olan Nezihe, oyun oynamayı çok sevmektedir. Bebekleriyle oynarken onlara elifbayı öğretir ve en sevdiği oyuncak bebeğine nasihatlerde bulunur. Mesela, "Kızım okumak iyidir. Şimdi çalışmazsanız sonra cahil kalırsınız. Hem sözlerimi dinlemeyecek olursan sana bir daha çikolata vermem." cümleleri Nezihe'nin nasihatlerinden bir örnektir. Bu metinde Nezihe'nin, annesini çok iyi gözlemlemiş olduğu ve öğrendiklerini oyun yoluyla tatbik ettiği görülmektedir. Annesinin davranış ve nasihatlerini kendi oyuncak bebekleri üzerinde uygulayan Nezihe'nin, annesinden aldığı terbiyenin ne kadar kıymetli olduğu anlaşılmaktadır. Terbiye ve ahlak noktasında çocuk üzerinde en tesirli olan kişi ise annedir.³²⁵

Çocuklar, bedensel ve zihinsel özelliklerini birlikte kullanabilmektedirler. Bu faaliyetler çocuğun kendi duygularını keşfetmesinin yanı sıra, bedeninin gücünü ve kabiliyetlerinin keşfine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla oyun için bedensel ve

³²² Ayşe Sıdika, "Riyâzat-ı Bedeniyye ile Çocukların Terbiyesinin Münasebeti", *Hanımlara Mahsus Gazete* (15 Cemâziyelâhir 1317), 3.

³²³ *Çocuk Bahçesi*, "Çocuk Oyunları" (19 Mayıs 1321), 7.

³²⁴ *Çocuklara Mahsus Gazete*, "Küçük Nezihe" (1 Kânunuevvel 1321), 574.

³²⁵ *Çocuklara Mahsus Gazete*, "Küçük Nezihe", 574.

zihinsel bir keşiftir diyebiliriz.³²⁶ Bununla ilgili olarak *Çocuk Bahçesi* dergisinde “Bisiklet” başlıklı metin konuya bir örnekle açıklık getirmektedir: Bisiklet, kullanışı itibarıyla çocuğu terbiye edici bir vasıttır. Bisiklet kullananlar, arabaların gittiği bir yolda kaldırımıyla arabalar arasındaki mesafeyi koruyarak gitmeleri gerekmektedir. Direksiyonu kullanırken aynı anda pedal çevirmek gerekli ve bisikletin hızını ayarlamalıdır. Aynı zamanda sağından ve solundan gelen vasıtalarla karşı kendini korumalı, gerekirse tedbir amaçlı durup yola öyle devam edilmelidir. Bisikleti idare eden kişi bisikletle bütünleşmekte ve aslında kendini korumuş ve idare etmiş olmaktadır. Bisiklet çocukların sürebileceği boylarda, yerden kaldırılabilecekleri hafifliktedir. Dolayısıyla bir çocuk bisiklet kullanırken tüm kuvvelerini kullanabilmektedir. Pedal çevirmesi, direksiyonu ve fren sistemini beraber kullanması, önünde çıkan engellere karşı yönünü değiştirmesi, aynı anda sağ ve soluna dikkat etmesi, karşısına herhangi bir tehlike çıkma ihtimaline karşı hız sınırını koruyabilmesi ve aniden durması gerekebileceği bilinci gibi komprime olaylar bu yolla öğrenilmektedir. Tüm bu etmenler ahlak ve beden terbiyelerini geliştirmektedir. Dergide, Emile Zola, bisikletin öğretici güzelliklerinden “Paris” ünvanlı bir romanında şöyle bahsetmiştir:

“Eğer bir kızım olursa, diyor, tarık-i hayatta kendini idare etmeyi öğrenmesi için daha on yaşına girer girmez bir bisiklet üzerine bindireceğim... Hele bir defa yol üzerine salıverilsin de bakınız: çakıl taşlarını görüp sakınmak, önüne bir köşe çıktığı zaman vaktiyle ve iyi bir tarafından makinesini döndürmek için ister istemez gözlerini açacak. Hızla gelen arabayı, vukuuna ramak kalan tehlikeyi görünce vücudunun bir parçasını kurban etmemek için kuvvetli ve hesapkar bir el darbesiyle (giden)i idare edecek... Demek ki bisikletle iradet, tayin-i hareket ve müdafaa-i nefis üzerine daimi dersler, talimler yapılıyor!..

“Bu halde çakıllardan sakınanlar, yollarda kuvvet ve zamanıyla dönenler, çevrilenler, hayat-ı ictimaiyye ve hissiyede mevani ve müşkilata galebe etmeyi, vazih, namuskar ve kavi bir zeka ile işlerini en iyi cihetinden tutmayı da öğrenmiş olacaklardır. Zaten bütün terbiye bunda: <Bilmek ve İstemek> dedir.”

Bisiklet kullanmak insandaki kuvveti arttırır, yorgun olan vücuda zindelik kazandırır ve cesareti arttırır. Cesaretin artması insanın öfke haline etki ederek adalet kavramının gelişmesine katkı sağlar. Adalet kavramının gelişmesi tüm kuvvelerin intizamda ve eşit bir dengede kalmasını sağlamaktadır.³²⁷

³²⁶ Fatma Zeynep Akçay, “Öğretmen ve Ailelerin Oyunaça İlişkin Metaforları ile Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Oyuncak ile İlgili Algılarının İncelenmesi” (Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 11.

³²⁷ A. Medhi, “Bisiklet”, *Çocuk Bahçesi*, (22 Eylül 321), 3.

Çocuk Bahçesi dergisinde diğer bir başlık olan “Terbiye-i Etfale Dair” yazıda oyun ile ilgili bilgiler verilmiştir. Terbiye ve ahlak eğitimi açısından kıymetli olan bu bilgilerden kısaca şöyle bahsedebiliriz. Beden hareketleri tıpkı ekmek ve su gibi vücudun bir ihtiyacı ve gıdasıdır. Ruh ilmi ile ilgilenen âlimler, beden yapıları hareketlerin ruh için de ne kadar yararlı olduğunu ve bir ihtiyaç olduğunu göstermişlerdir. Ruh ilmine göre, çocuğun terbiye eğitiminin başladığı en verimli dönem beş ile yedi yaş arasındır. Çocuk bu yaşlarda mektebe başlatılarak manevi olarak kendini geliştirmesi sağlanmalıdır. Manevi meşguliyetler çocuğun zekâsını genişletip açmakta ve kavrama yeteneği geliştirirken aynı zamanda beden gelişmesine de zemin hazırlamaktadır. İki türlü beden hareketi bulunmaktadır. Birincisi, çocuğun kendi isteği ve kendi tercihi sonucu istediği oyunu oynamasıdır. İkincisi ise, eğitmen tarafından çocuklara yaptırılan jimnastik ve vücut hareketleridir.³²⁸ Ders ve eğitim amacıyla verilen jimnastik eğitimleri oyun değildir. Çocuk onu yapması gerektiği için yapmaktadır. Bu sebeple bu eğitim şekli çocuğun istidatlarının gelişmesine ve inkişaf etmesine oyunda olduğu kadar katkıda bulunmaz.³²⁹ Çocukların derslerden sonra oynadıkları oyunlar birinci gruba girmektedir. Dersten çıkan çocuk, oyun oynayarak zihnini rahatlatmaktadır. Genel olarak çocukların seçtikleri oyunlar koşturmalı ve yüksek sesle bağırmalı oyunlar olmaktadır. Büyükler, çocukların kendi istedikleri oyunu oynamalarına izin vermeli, onları rahatlatan bu vücut hareketlerine karşı gelmemelidirler. Oyunun içinde, çocukların kendini korumaya yönelik gayretleri bulunmaktadır. Yakalanmamak, yenilmemek, zor olan hedefe ulaşmaya çalışmak ve fazla puan almaya çalışmak gibi... Bu neticeler çocukların gelecekte daha güçlü, cesur ve girişimci olmalarına zemin hazırlayan unsurlardır. Bu sebeple çocukların oyun konusunda engellenmemesi önemli bir gerekliliktir. Ancak bazı oyunlar çocuklar için tehlikeli olup sonu yaralanma ile bitebileceğinden ebeveynlerin dikkatli olmaları gerekir.³³⁰

Diğer yandan çocuklar oyun oynarken kendini kaybeder söylemleri, tavırları ve konuşmalarıyla karakterlerini ve zafiyetlerini gösterirler. İyi gözlem yapabilen

³²⁸ Mehmet Kazım, “Terbiye-i Etfale Dair”, *Çocuk Bahçesi* (10 Teşrin-i Sani 1321), 12.

³²⁹ Mehmet Kazım, “Terbiye-i Etfale Dair”, *Çocuk Bahçesi* (1 Kanun-u Evvel 1321), 11.

³³⁰ Mehmet Kazım, “Terbiye-i Etfale Dair”, *Çocuk Bahçesi* (10 Teşrin-i Sani 1321), 12.

büyükler, çocukların oyun zamanında yaptıkları hataları düzeltmeli ve doğru ahlaki davranış onlara vermelidir.³³¹

3.2. Çocuk Oyunları

İncelediğimiz dergilerden *Çocuk Bahçesi*, *Çocuklara Rehber ve Çocuklara Mahsus Gazete*’ de oyunun tanımını, önemini yazan yazılar yer almakla birlikte Osmanlı’da oynanan oyunlar hakkında yeterli bilgiye yer verilmemiştir. *Hanımlara Mahsus Gazetede* ise, Yunanistan ve Fransa’da ki oyunlardan bahsedilerek detaylı bilgiler verilmiştir. Verilen bilgiye göre oyunların bir amacı bulunmaktadır. Yunanistan’da oynanan ve boks maçına benzeyen bu oyunlar güreş ve yumruk kavgası olarak görülür ve askeri bir ihtiyaç durumunda kişilerin kendilerini geliştirmiş olmaları beklenmektedir. Atinalılar da çocuk yaşlardan itibaren jimnastiğe yönlendirilmekte, vücutları küçük yaştan itibaren kıvraklığa alıştırlmaktadır. Gençlerden bir savaş anında hazır olunuş beklenmekte, bir saldırıya karşı tedbiri öğretecek düzeyde oyunlar oynanması sağlanmaktaydı.³³² Yunanistan’ da oynanan diğer oyunlar, sürat yarışı, mızrak, jimnastiktir.³³³ Fransa’da çocuk oyunlarının bedeni kuvvetlendirmek amacıyla olduğu ifade edilmektedir. Oyunlardan beklenen fayda çocukların bedenlerinin savaşa hazır hale getirmek, atik ve kıvrak olmalarını sağlamak, dış mekânda hızlı hareket etmeyi mümkün kılmaktır. Vücutta bu özelliklerin sağlanması için jimnastik eğitimleri verildiği ve oyun içeriklerinin de bu istikamette olduğu ifade edilmektedir.³³⁴

İncelediğimiz dergilerde yayınlanan oyunlar genellikle akıl oyunları ve sayısal mantık üzerindedir. Dergilerde bulunan oyun örneklerinden bir tanesi şu şekildedir: Bir mektebin bahçesinde teneffüste oyun oynayan küçük çocukları izleyen muallimleri tarafından kaleme alınmıştır. Muallimin gözlemlerine göre, oyun şu şekilde gelişmektedir. Çocuklar sıra ile dizilip 1, 2 diye saymaktadırlar. Önce bir kişi “Bir diyerek başlamakta ve yanındaki “İki, diğeri “Üç” diye devam etmektedir. Yedinci kişi “Yedi” diyeceği yerde öksürmesi gerekmektedir. Eğer şaşırır ve “ “Yedi” derse ceza almaktadır. Devamında oyun “sekiz, dokuz” sayıları ile devam etmektedir ve “On

³³¹ Mehmet Kazım, “Terbiye-i Etfale Dair”, *Çocuk Bağçesi*, 10 Teşrin-i Sani 1321 (1905), 12.

³³² E. Rasime, “Terbiye-i Cismâniyye”, *Hanımlara Mahsus Gazete* (14 Zilkade 1317) 4-5.

³³³ E. Rasime, “Terbiye-i Cismâniyye”, *Hanımlara Mahsus Gazete* (27 Zilkade 1317), 2.

³³⁴ E. Rasime, “Terbiye-i Cismâniyye” *Hanımlara Mahsus Gazete* (11 Muharrem 1318), 2-3.

dört” sayısına sıra gelince yine öksürülmesi gerekmektedir. Bu sayma işlemi böyle devam etmekte ve yedi numarasının katları geldikçe sırası gelen öksürmektedir. “Yedi, on dört, yirmi bir, yirmi sekiz...” gibi yedi sayısının katları bilinir ama daha ileriye gidildikçe sayıları bilmek zorlaşmaktadır. Bunun için ”Yedi” sayısının katlarını bilecek dikkatli kişiler olması gerekmektedir. Sırası gelen öksürmesi gerekiyorken öksürmeyi unutursa kendisine kakhaha ile gülünmektedir. Devamında elindeki baştan beri tutmaları gereken cisim alınıyor ve kalanlar sayma işlemine devam etmektedir. Bu oyunun ismi sayı oyunudur ve yedi kişiden az kişi ile oynanamamaktadır. Bu oyun, matematiksel zekanın gelişmesine katkı sağlayarak aynı zamanda fenni terbiye ve beden terbiyesini kapsamaktadır. Çocuklar, bu oyun ile düşünme becerilerini geliştirerek oyunun içinde öğrenme faaliyetini gerçekleştirmektedirler. Farkında olmadan öğrenme çocukların eğlenerek yaptığı bir davranıştır ve en kolay öğrenme şeklidir. Aynı zamanda çocuktaki dikkat kabiliyetini de geliştirmektedir. Yedi ve yedinin katlarını takip etmek ve oyunu kurallarına göre oynamak için çocuğun konsantrasyonunu sağlaması gerekmekte ve çocukları doğru cevap için düşünmeye sevk etmektedir.³³⁵

Çocuğa bir şey öğretmeye çalışılırken, kullanılan yöntem çok önemlidir. Çocuklar en kolay öğrenmeyi oyun içinde sağlamaktadırlar. Çocuk, oyunun içinde aktif olarak bulunur ve cevaplarını en hızlı şekilde vermek ister. Severek içinde bulunduğu bu durum çocuğun kabiliyeti, düşünme hızı, ilgi alanları hakkında bilgi vermektedir. Çocukların hangi alanda daha akıllıca cevaplar verdiği onların yetenekleri hakkında ebeveynlere bilgi vermektedir.³³⁶

Osmanlı toplumunda ramazan ayının çocuk oyunları açısından özel bir yeri vardır, zira iftardan sonra evin küçükleri ve erkekler arasında geçen eğlenceler bulunmaktadır. Büyükler ve küçüklerin bir arada olduğu bu gecelerde, çocuklar büyüklerine soru sorarak eğlenmektedirler. Çocukların sordukları sorular karşısında büyüklerin cevabı bulamaması halinde küçüklerin eğlendiği, güldüğü, kaliteli zaman geçirdiği bir ramazan gecesine dönüşmektedir. Oyunlardan bir tanesi şu şekildedir: Herkes oturur, çocuklardan Refet, eline üç kibrit alıp bunlarla üçgen oluşturur. Refet, orada oturanlardan biri olan Vecdet’ten, bu kibritlerden birini çekip diğer iki kibritten

³³⁵ Emin, “Çocuk Oyunları”, *Çocuklara Mahsus Gazete* (27 Teşrinievvel 1321), 535.

³³⁶ Doğan, “*Eğitim Sosyolojisi*”, 480.

yeni bir üçgen oluşturmamasını istemiştir. Ancak Vecdet, üçgen yapamadı ve imkânsız olduğunu düşündü. Refet ise Vecdet'in üçgen yapamadığını görünce nasıl yapılacağını kendisi gösterdi. İki kibriti ayrılan diğer kibrit ile birleştirerek yeni bir üçgen oluşturmuştur.³³⁷

Ramazan eğlencelerinde oynanan bir başka oyun ise akıl oyunlarıdır. Bir ramazan akşamı iftardan sonra çocuklar ve büyüklerin bir arada olduğu bir ortamda Numan isminde bir çocuk şöyle bir soru sormaktadır: Bir adam aç karnına kaç tane yumurta yiyebilir? Bu soru orada bulunan büyükler için çok kolay görünmüş ve gülüşmeler olmuştur. Cevaplar üç, dört gibi rakamlarla gelmeye başlamıştır ancak bu cevaplar doğru değildir. Durum böyle olunca orada bulunan büyükler yumurtanın içindeki protein ve kalori miktarını hesaplayarak cevap vermişlerdir. Hesaplayarak verdikleri cevap da doğru değildir. Birçok cevap ve hesaptan sonra Numan cevabın bir adet yumurta olduğunu açıklamıştır. Sorunun mantığına ise şöyle açıklık getirmiştir. Bir adam bir yumurta yedikten sonra artık aç değildir. Bir adamın aç karnına yiyebileceği yumurta miktarı bir adet olduğu için artık aç olduğu söylenemez. Bir yumurtadan sonraki yenilebilecek yumurtaların hesabı bu sorunun dahiline girmemektedir.³³⁸

Ramazan gecelerinde büyükler ile küçüklerin bir arada bulunduğu ortamlarda sorulara cevap bulmak eğlenceli, eğitici unsurlardandır. Cevaba ulaşmak için uygulanan her çaba çocuğun kabiliyetlerinin inkişafına zemin hazırlayıp ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Sayısal akıl ve mantık yürütme oyunu için soru şu şekilde sorulmuştur: Dört adet '5' rakamı nasıl yazılırsa sonuç olarak 6,5 rakamına ulaşılır? Bu soru orada bulunan büyükler ve çocuklara oldukça zor gelmiştir. Çeşitli yöntemler deneyip sorunun cevabına ulaşmaya çalışmışlardır. Cevap bulunamayınca bir çikolata karşılığında Numan cevabı bir kâğıt üzerinde işlem yaparak göstermiştir.³³⁹

$$5 + \frac{5}{5} + 5.0 = 6.5$$

Bir başka ramazan gecesinde çocuklar ve büyüklerin toplandığı bir ortamda Numan isminde bir çocuk şöyle bir soru sorar: 5 parmağı olduğu halde derisi ve kemiği olmayan şey nedir? Orada bulunan büyükler cevabı bir saat düşündüler. Numan'a bu

³³⁷ Celal, "Ramazan Eğlenceleri", *Çocuklara Mahsus Gazete* (27 Teşrinievvel 1321), 3.

³³⁸ *Çocuklara Mahsus Gazete*, "Çocuk Oyunları" (3 Teşrinisani 1321), 2.

³³⁹ *Çocuklara Mahsus Gazete*, "Çocuk Oyunları" (24 Teşrinisani 1321), 569.

şey canlı mı, cansız mı? Yenir mi yenmez mi? diye sorarak ip ucu almaya çalıştılar. Sonunda cevabı bulamamışlar ve cevabının eldiven olduğu öğrenilmiştir.³⁴⁰

Osmanlı çocuk dergilerinde yer alan bir başka oyun ise *Çocuklara Mahsus Gazetede* yer alan Şamdan oyunudur. Bu oyun çocukların parmak kasları ve hayal dünyasını geliştirebilecek bir oyundur. Şamdan oyunu yeni fikirler, yeni keşifler yapmaya elverişlidir. Evde sert mukavvalara veya karton gibi malzemelere bir resim çizilip oyun için hazırlık yapılmaktadır Çizilen resim bir insan, hayvan, eşya veya herhangi bir şey olabilir. Bu çizilen resmin girintileri ve oyuntuları kesici bir aletle çıkartılır. Meydana çıkan malzeme duvara doğru tutulur, mukavvanın arkasına ve biraz üstüne gelecek şekilde lamba veya şamdan tutulursa, duvarda çok güzel bir gölge şekli çıkacaktır.³⁴¹ Bu oyun malzeme açısından bulunabilirliği kolay olduğu için her evde oynanabilecek bir oyundur. Yapılış açısından çocukların kabiliyetlerini geliştirecek olan bu oyun aile arasında da eğlenceli bir akşam oyunu olacak alternatiflerdendir.

Bu şekilde Osmanlı eğitim kitaplarında çocukların zihin geliştirici oyunlar oynamaları tavsiye edilmektedir. Çocukların iyi bir ahlakla yetişmesi için evde oynamaları tercih edilir ve öğütlenirdi. Evin dışında akranları ile oynayan çocuğun gördüğü çocukları örnek alması olası bir durumdur. Akranların birbirini etkilemesi kolay olduğu için Osmanlı ailelerinde, terbiye eğitimi açısından evde oynayan çocukların daha terbiyeli ve ahlaklı olacağı kanaati bulunmaktaydı.³⁴²

Çocuk oyunları deyince akla oyuncaklar da gelmektedir ancak incelediğimiz dergilerde oyuncığa dair bilgilere rastlamadığımızı belirtmek isteriz. Oyuncak ile ilgili malumatlara açıklık getirmenin gerekliliğini düşünerek burada oyuncak hakkında biraz bilgi vermenin yerinde olacağını düşündük. Oyuncak ile ilgili araştırmalarımızda ikinci el kaynaklarda arkeolojik dönemden itibaren oyuncığın varlığının söz konusu olduğu bilindiği aktarılmaktadır. Arkeolojik kazılarda duvarlarda oyuncak ile ilgili görsellerin bulunduğu ve bulunan oyuncakların üzerinde yapım aşamasında parmak izlerinin kalmış olduğu ifade edilmektedir.³⁴³ Osmanlı toplumunda ise oynanan kırk adet oyuncak olduğu bilinmektedir. Bu sayı anılardan elde edilen bilgiler toparlanarak

³⁴⁰ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Çocuk Oyunları” (7 Kânunuevvel 1321), 592.

³⁴¹ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Şamdan Oyunu” (10 Temmuz 1324), 7.

³⁴² Araz, *Çocuk Olmak*, 136.

³⁴³ Bekir Onur, *Oyuncaklı Dünya (Ankara: İmge Kitapevi, 2010)*, 231-232.

belirlenmiştir. En fazla oynanan oyuncaklar “*topaç, bilya, bebek, uçurtma, top*”³⁴⁴ olduğu bilinmekle birlikte diğer oyuncaklar şöyle sıralanmıştır: “*Tahtadan yapılmış çemberler, firdöndüler, kayıklar, kayıklar, kartondan yapılmış renkli gölge oyun tasvirleri, taş bebekler, kırmızı tüylü koyun kuzu, kırmızı yeşil boyalarla renklendirilmiş için oyulmuş sandallar, boyalı aynalar, iki-üç şerefeli minareler, tahta kılıçlar, kamış tüfekler, davullar, tepler, düdüklü fırıldaklar, çekirgeler, hacıyatmazlar, toprak testiler ve bardaklar*” çocukların oynadığı oyuncaklar arasında değerlendirilmektedir.³⁴⁵

3.3. Sorular, Bilmeceler, Bulmacalar

Türk Dil Kurumu’na göre bilmece “Bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyun”dur.³⁴⁶ Bilmeceler çocuklar için bir eğlence unsuru olmakla birlikte zihni düşünmeye sevk eder. Sorulan bilmecelerin cevaplarını bulmak, eğlendirici bir unsur olmakla birlikte cevabı bulmak için çocukların zihinlerinde ürettikleri fikirler çocuk terbiyesi açısından kıymetlidir.³⁴⁷ Bilmece iki veya daha fazla kişinin katılımıyla oynanan bir oyundur. Bir kişi soruyu sorar, diğerleri ise sorunun cevabını bulmaya çalışır. Sorunun cevabını bilen kişi bilmece sorma hakkını elde ederek yeni soruyu sorar. Bilmecenin cevabı bulunamazsa cevabı bulmayı kolaylaştırmak için ip uçları istenir. Bu ip uçları cevabı buldurmaya yardımcı olamazsa soruyu soran kişi ile diğerleri arasında bir anlaşma yapılır. Anlaşmaya göre cevabı bilemeyenler, bunun karşılığında bir şey vermelidirler. Oyun bu şekilde sona erer.³⁴⁸

İncelediğimiz çocuk dergilerinde oyunlardan ve oyuncaklardan daha çok eğitici soru ve bilmeceler yer almaktadır. Dolayısıyla bizim burada üzerinde duracağımız konu soru ve bilmeceler olacaktır. Dergilerdeki soruların sorulduğu sayfada, derginin mevcut adresine gönderilmesi için cevapların yazılacağı bir kısım

³⁴⁴ E. Nihal Ahioğlu, “Türkiye’de Oyun ve Oyuncak Kültürü “Süreklilik mi Süreksizlik mi?””, *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, 14/55 (Temmuz, 2008), 68-69.

³⁴⁵ Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900* (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998), 84-85.

³⁴⁶ TDK’ye göre bilmecenin bir diğer anlamı “Bilinmeyen şey, muamma”dır. (Türk Dil Kurumu, 20 Mart 2023).

³⁴⁷ Abdülhakim Altuntop, *Halk Bilmeceleri* (PDF: 2015),4.

³⁴⁸ Altuntop, *Halk Bilmeceleri*, 7.

oluşturulmuştur. Bu sayede soruların cevaplarını dergiye iletmek isteyenler cevapları bu kısma yazdıktan sonra ilgili bölümü kesip dergiye gönderebilmektedirler. Sorulara doğru cevap veren çocuklar ve birincilerin isimleri dergide ilan edilmektedir. Kazananlar için ödüller genellikle sabit olmayıp değişkenlik göstermektedir. Hediyelerin içerisinde seyahatname, roman, çeşitli kitaplar ve dergi abonelikleri yer almaktadır. Soruları sıkıca takip eden ve cevaplarını doğru şekilde ileten çocuklara, üst üste başarılı olmaları durumunda, tebrik belgesi, bir cilt kitap ve saat hediyeleri verilmektedir. Bu durum uzun süre doğru cevaplar veren başarılı öğrenciler için uygulanmaktadır. Dergilerde yayınlanan sorulardan bir kısmı aşağıda verilmiştir.

Soru: “ Ne kadar hoş kokulu bir çiçeğim
Bana yok benzeyecek hiç, tekim
Biterim saksıda gâhî yerde
Fârisî’dir benim ismim hem de
Seviyor pek beni köylü adam
Beledî de seviyor mu bilmem.”³⁴⁹

Cevap: “Merzencuş”³⁵⁰

Soru: “Hangi hayvanın başı altındır?”³⁵¹

Cevap: “Zürafa”³⁵²

Soru: “Bir malik cisminin nihayetine bir harf ilave olunursa bir hayvan ismi vücuda gelir?”³⁵³

Cevap: “Hind, Hindi”³⁵⁴

Soru: “Bir ağaç isminin ikinci harfî “tı” olunursa hurûf-ı mütebâkîyeden çocukların en birinci gıdâsı vücuda gelir?”³⁵⁵

Cevap: “Söğüd, Süd” (Süt)³⁵⁶

Soru: “Hangi adedin makusu yine aynı adeddir?”

Cevap: “Kırk”

Doğru cevap verenlerde iki kişiye birer tane çeyrek Osmanlı lirası verilecektir. Diğerleri verdikleri doğru cevaplardan ötürü takdir edileceklerdir. Dergi bilmecelerine

³⁴⁹ *Çocuklara Rehber*, “Bilmece”(16 Eylül 1315), 10.

³⁵⁰ *Çocuklara Rehber*, “Bilmece- (24)üncü Nüşamızıdaki Bilmecemizin Cevabı” (23 Eylül 1315), 9

³⁵¹ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Bilmece” (11 Teşrinievvel 1317), 8.

³⁵² *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Bilmece Hali” (18 Teşrinievvel 1317), 8.

³⁵³ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Bilmece” (18 Teşrinisani 1317), 8.

³⁵⁴ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Bilmece Hali” (25 Teşrinievvel 1317), 8

³⁵⁵ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Bilmece” (25 Teşrinievvel 1317), 8.

³⁵⁶ *Çocuklara Mahsus Gazete*, “Bilmece Hali” (8 Teşrinisani 1317), 8.

doğru verenlerden on iki defa takdir kazananlar tebrik belgesi (zıkr-i cemîl) verilecektir. On iki adet tebrik belgesi alanlar bir cilt kitap ile, beş defa kitap hediyesi alanlar cep saati ile ödüllendirileceklerdir.

Soru: Bilmecemiz latif bir şeydir ve ismi beş harflidir, baştan iki harf atılırsa diğerleri iki türlü okunur ki biri asıl bilmecedan ibarettir, diğeri de hevaic-i zaruriye-i beşeriyedendir. İkinci türlü okunduğu halde dahi bazı insanların cesamet-i cismaniyeleri ifade olunur.³⁵⁷

Cevap: Yasemin.³⁵⁸ Bu cevabı Cemile Hanım bilmiştir. Üç aylık abonelik hediye edilmiştir.

Soru: Bir avcı dağlarda vadilerde dolaşıp av aramaktaymış. Fakat onu gören kuşlar ile sair hayvanat hep gizlenmişler. Bu hali gören avcı bir seda izhar etmiş. Kuşları, hayvanları hep meydana çıkarmış, nedir? Biliniz! Doğru cevabı bilenlere üç aylık abonelik verilecektir. Cevaplar, bir sonraki salıya kadar ulaştırılması istenmiştir.³⁵⁹

Cevap: “Şıkar” Gazeteye gönderilen cevaplarda doğru cevap bulunmadığı için vaat edilen hediye kimseye verilmemiştir.³⁶⁰

Soru: “Bilmecemiz dört harfli olup insanlarla beraber seyreder. Eğer son harfinin biaynihi münasip bir mahaline ilave olunacak olursa o zaman devreder.”³⁶¹

Cevap: “Terlik- Terlikler”.³⁶²

Soru: “Bilmecemizin beşte üçü bir zamirdir. İkisi de arz ile sema arasındadır. Lakin kendisinin taneleri ekser ya küçüktür, nadiren bulunan iri tanelerini hanımlar ve hanım kızlar daha ziyade severler. Doğru cevabı bilene üç aylık gazete aboneliği verilecektir.”³⁶³

Cevap: “İnci”³⁶⁴

Soru: “Bilmecem iki harfli bir tuzaktır. Buna bir harf daha ilave edilirse unvan-ı zikirden biri olur. Bir harf daha zamm olunursa her bahçede bulunan latif bir şey

³⁵⁷ Hanımlara Mahsus Gazete, “Bilmece” (12 Rebiyülahir 1315), 8.

³⁵⁸ Hanımlara Mahsus Gazete, “Bilmece Hali” (19 Rebiyülahir 1315), 8.

³⁵⁹ Hanımlara Mahsus Gazete, “Bilmece” (29 Rebiyülahir 1315), 8.

³⁶⁰ Hanımlara Mahsus Gazete, “Bilmece Hali” 4 Cemaziyelahir 1315) 8.

³⁶¹ Hanımlara Mahsus Gazete, “Bilmece” (6 Şaban 1315), 8.

³⁶² Hanımlara Mahsus Gazete, “Bilmece Hali” (20 Şaban 1315), 8.

³⁶³ Hanımlara Mahsus Gazete, “Bilmece” (19 Şevval 1316), 4.

³⁶⁴ Hanımlara Mahsus Gazete, “Bilmece Hali” (26 Şevval 1316), 4

vücuda gelir.”³⁶⁵

Cevap: “Ağ-Ağa-Ağaç”. Doğru cevabı bilene üç aylık abonelik verilmiştir.³⁶⁶

Soru: “Saf olduğu şüpheli olan bir suyu içmezden evvel niçin kaynatmak lazımdır?”³⁶⁷ Bu soru kimya dalı ile ilgili olup doğru cevabı verene seyahatname hediye edilecektir.

Cevap: “Galeyan etmekte olan suyun derece-i harareti dâhilinde mevcut olan mikropları itlaf eder. Eğer bu su kapatılmaksızın içilirse havi olduğu mikroplar humma-yı, kolera gibi birçok hastalıklara sebep olabilir.”³⁶⁸

Soru: “Bir çocuğa (2) frank verip bir düzine yumurta almasını söylemişler yumurtacıda düzinesi iki franka yumurta kalmamış ancak tanesi (15) santimle (20) santim olanlardan var imiş çocuk iki frankıyla birden yine yumurta alabilmek için her kısımdan kaç tane almalıdır?”³⁶⁹ Bu soru hesap etme ile ilgili olup doğru cevabı verene seyahatname hediye edilecektir.

Cevap: “Çocuk 15 santimlikten 8 ve 20 santimlikten 4 tane almalıdır.”³⁷⁰

$$8 \times 0,15 = 1,20$$

$$\frac{4}{12} \times 1,20 = \frac{0,8}{2,00}$$

Soru: Kışın ağzımızla üfleyerek elimizi ısıttığımız halde aynı fiili fincandaki sıcak kahveyi soğutmak için icra ediyoruz. bu mütenakız(zıtlık) neyden ileri geliyor?³⁷¹

Cevap: Nefesimiz bürudete maruz olan elimizi ısıtırız. Bir elin üzerinden ciğerlerimizde ısınmış olan havayı geçiriyor havayı soğunması ise yalnız ondan daha az sıcak olduğu için değil belki fincan üzerinden bir cereyan ibkaa ederek haricen soğuk tabakat-ı havaisini ona temas ettirdiğindendir.³⁷²

³⁶⁵ Hanımlara Mahsus Gazete “Bilmece”, (23 Cemaziyelahir 1317), 5.

³⁶⁶ Hanımlara Mahsus Gazete, “Bilmece Halî” (21 Cemaziyelahir 1316), 5.

³⁶⁷ Çocuk Bahçesi, “Suallerimiz” (12 Mayıs 1321), 15.

³⁶⁸ Çocuk Bahçesi, “Suallerimizin Cevapları” (19 Mayıs 1321), 16.

³⁶⁹ Çocuk Bahçesi, “Suallerimiz” (12 Mayıs 1321), 15.

³⁷⁰ Çocuk Bahçesi, “Suallerimizin Cevapları” (19 Mayıs 1321), 16.

³⁷¹ Çocuk Bahçesi “Suallerimiz” (24 Şubat 1320), 15.

³⁷² Çocuk Bahçesi, “Suallerimizin Cevapları” (3 Mart 1321), 16.

Soru: Resim edilen yer, muhit, dairenin merkezini – açıklığını tebdil etmemek şartıyla o muhitten gittikçe küçük muhidleriniz daireler resm etmek için ne yaparsınız?³⁷³

Cevap: Resmettiğim merkezin muhitini kaybetmemek şartıyla perkâr sivri ucu altına mukavva parçaları darbeyle bu ucu merkezi noktası üzerinden yükseldikçe resm edeceğim daireler aynı merkez ve aynı nisfî kadarıyla çizilmiş iken yekdiğerinden küçük olur.³⁷⁴

Soru: Güneş ve ateşe gösterilen bir kağıd parçası ne kadar eğrilir?³⁷⁵

Cevap: Kağıdın hararete maruz olan veçhi kuruyup inkiyaz etmekle sathı azalarak mukar olur. Sathı mukabil ise muhaddeb olacağından kağıd eğrilmiş bulunur.³⁷⁶

Soru: Üsküdardan Karaağaca (Rumeli) uğramaksızın nasıl gidilebilir?³⁷⁷

Cevap: Karaağaca Rumelinin adalar denizi sahilindeki kara ağaç olmaz da, Asya-yı Osmaniyyede Hamidabad sancağına mülhık kara ağaç kısıbesi olursa oraya üsküdardan rumeliye uğramaksızın gitmek mümkün olur.³⁷⁸

Soru: Biri 5, diğeri 3 elmaya malik iki mektepli, elmalarını yiyecekleri sırada yanlarına bir misafir gelmesiyle elmaları üçü beyn-inde mütesaviyen taksim edip yemişler. Misafir kalkıp giderken 8 metelik bırakmış. Birinci 5 metelik alır, 3'ünü diğeri vermiş. İkinci buna razı olmayıp : bana 4 metelik ver, ben de sana bir elma parası vereyim. Böylece elmalarımızın adedi müsavi olduğu gibi parayı da müsaveten taksim etmiş oluruz demiş. Birinci: Bu taksimi bir başkasının re'yine bırakmak daha iyi olur diyerek birini aramaya çıkmışlar. Acaba size müracaat etseler nasıl taksim ederiniz?³⁷⁹

Cevap: Elmalar üçe refik beyninde mütesaviyen taksim edebilmek için sekiz elmanın her biri üç kısıma ayrılarak mecmu yirmi dört parça olmuş ve her refike sekizer parça isabet etmiştir. İkinci üç elmayı yani 9 parçaya malik olduğundan yediği sekiz parçadan baki bir parçayı misafire terk etmiş olur. Misafir yediği sekiz parça elmaya

³⁷³ Çocuk Bahçesi “Suallerimiz” (17 Mart 1321), 16.

³⁷⁴ Çocuk Bahçesi, “*Suallerimizin Cevapları*” (24 Mart 1321), 15.

³⁷⁵ Çocuk Bahçesi “Suallerimiz” (17 Mart 1321), 16.

³⁷⁶ Çocuk Bahçesi, “*Suallerimizin Cevapları*” (24 Mart 1321), 15.

³⁷⁷ Çocuk Bahçesi “Suallerimiz” (17 Mart 1321), 16.

³⁷⁸ Çocuk Bahçesi, “*Suallerimizin Cevapları*” (24 Mart 1321), 15.

³⁷⁹ Çocuk Bahçesi, “Suallerimiz” (24 Mart 1321), 16.

mukabil sekiz metelik verdiğiinden ikincinin hissesine bir metelik ve birici de beş elmasından yani onbeş parçadan sekizini yiyerek yedisini misafire terk etmekle hissesine yedi metelik isabet eder.³⁸⁰

Soru: “Kar toprağı niçin sıcak tutar?”³⁸¹ Bu soru hikmet alanından sorulmuştur.

Soru: “Planını res edeceğimiz bir tarlanın tulu 500 metro ve elimizdeki kağıdın en uzun ciheti 0,5 metro olsa ne mikyasta bir plan resm etmemiz muvafıktır?”³⁸² Bu soru hesap etme ile ilgili olup doğru cevabı en iyi halledene Jüles Verne’nin seyyahi bir romanı hediye edilecektir.

Bilmecelerin yanı sıra Müsabaka başlığı altında yarışmalar da tertip edilmiştir. Bunlara örnek olarak aşağıdaki numuneler verilebilir:

Müsaabaka 1: Sadece İstanbul okuyucularına mahsus müsabaka olup cevabı nihayet yirmi dört mayısa kadar derginin idarehanesine gönderilmesi istenmiştir. En iyi halledene altı aylık aboneliğın hediye olunacağı duyurulmuştur.

Sual: “Düz bir arsa üzerinde bir koyun sürüsü için müstakil şeklinde bir ağıl yapmak murad olunuyor ki (6400) metre murabba vüs’ atinde ve (400) metre muhitinde olsun bu ağılın mücavir iki tarafı kaçar metre olmalıdır?”³⁸³

Müsaabaka 2: Vilayet-i şahane okuyucularına mahsus müsabaka olup cevabı on yedi mayısa kadar dergi idarehanesine gönderilmesi istenmiştir. En iyi halleden (Jüles Verne)’nin güzel bir eseri hediye edilecektir.

Sual: “İki adedin hasıl-ı cem’i 100 ve murabbalarının mecmu’u (5018) olduğu malum olunca bu adedlerin tayini?”³⁸⁴

Müsaabaka 3: Selanik’te yaşayan okuyuculara mahsus bir müsabaka olup soru cevabının 30 Mayıs’a kadar dergi idarehanesine gönderilmesi istenmiştir. En iyi cevap veren kişinin fotoğrafı çıkartılıp hediye edilecektir.

Sual: “Altun ve gümüşten mürekkeb bir külçeyi havada vez ettiğinizde 1000 gram; suda vez ettiğimizde 492 gram çekiyor. Altunun kesafeti 19,25, gümüşün 10,47 olduğu malum olsa bu külçede mevcut olan altun miktarı nedir?”³⁸⁵

³⁸⁰ *Çocuk Bahçesi*, “Suallerimizin Cevapları” (31 Mart 1321), 16.

³⁸¹ *Çocuk Bahçesi*, “Suallerimiz” (19 Mayıs 1321), 16.

³⁸² *Çocuk Bahçesi*, “Suallerimiz” (19 Mayıs 1321), 16.

³⁸³ *Çocuk Bahçesi*, “Müsaabaka 1” (12 Mayıs 1321), 15.

³⁸⁴ *Çocuk Bahçesi* “Müsaabaka 2” (12 Mayıs 1321), 15.

³⁸⁵ *Çocuk Bahçesi*, “Müsaabaka 3” (19 Mayıs 1321), 16.

4. SONUÇ

Tez çalışmamızda Osmanlı Devleti'nde çocuk terbiyesi 1898-1908 yılları arasında yayımlanan süreli yayınlar kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çalışmada üç adet çocuk dergisi ve bir kadın dergisi kullanılmıştır. Dergi incelemelerinde dönemin eğitim öğretim ve terbiyesi hakkında, terbiyenin tanımı ve çocuklarla ilgili teorik ve akademik bilgiler kullandığı görülmüştür. Bu bilgiler dönemin eğitim öğretim ve terbiyesi hakkında bizi yönlendiren başlıca unsurlar olmuştur. Genellikle verilmek istenen mesaj hikayeler üzerinden bir temsil ile verilmektedir. Hikayelerde iyi çocuk ve kötü çocuğu sembolize eden kişiler arasında iyi çocuğun haklılığı yine hikâye içinde ifade edilirken kullanılan dil ve üslup nasihat niteliği de taşımaktadır. Hikayeler dışında nazım ve nesir türlerinde de nasihat içeren metinler bulunmaktadır. Bunların dışında dergilerde fenni ilimlere yardımcı olması açısından ansiklopedik bilgilere de yer yer başvurulmuştur. Bunun dışında sorulara ve bilmecelere yer verilmiştir. Soru ve bilmeceler genellikle ödüllü olup çocuklara derecesine göre hediyeler gönderilmektedir.

Osmanlı süreli yayınlarında, o günün aile yaşantısını anlatan açık bir metine yer verilmemiştir. Bu sebeple çalışmamızda Osmanlı toplumunda çocuk terbiyesini araştırırken, dergiye gönderilen mektuplar üzerinden dönemi anlamaya çalıştığımızı söyleyebiliriz. Bu mektupların içeriği bizi o dönem hakkında aydınlatan temel materyaller olmuştur. Çocukların aile içindeki durumunu anlatan mektupların genellikle toplumun sosyoekonomik düzeyi nispeten yüksek ailelerden geldiği içeriğinden anlaşılmaktadır. Öte yandan düşük sosyoekonomik seviyede olan ailelerden geldiği anlaşılan metin sayısı sınırlı olduğu görülmektedir. Kullanılan metinler ve mektuplar genellikle bir amaca yönelik yazılmıştır. Çalışmamızda çocuklara ve aileye hitap eden bu metinleri terbiye eğitimi kapsamında Çocukların Terbiyesi, Ahlak Terbiyesi, Duyguların Terbiyesi, Kız Çocuklarının Terbiyesi, Çocuklara Hayvan Sevgisi Kazandırma, Fenni Terbiye, Terbiyede Ödül ve Ceza Yöntemleri, olarak yedi başlık altında değerlendirdik.

Osmanlı Devleti'nde örgün eğitim ile ilgili yayınlar oldukça fazla olduğu için, çalışmamızda bu konuya da kısaca değindik. Bu dönemde ayrıca genel olarak oyuncaklar, çocuk kıyafetleri veya doğum günleri ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamış

olup daha çok oyun üzerinde durulduğu görülmektedir. Oyunlar ise bilgi sorusu veya bilmece etrafında şekillenmiş olup, fiziksel oyunlar hakkında örnek olabilecek malumatlar oldukça kısıtlıdır.

Çalışmamızda terbiyenin sözlük ve kavram anlamlarına yer verildikten sonra terbiyenin tanımını yapan ünlü düşünür ve filozofların terbiyeye dair tanımlarına yer verilmiştir. Eğitim ve terbiyenin iç içe olduğundan ve eğitimin terbiye konusunun kapsamına girdiğinden bahsedilmiştir. İlk açılan sıbyan mekteplerinden, lalanın vazifeleri ve terbiye açısından çocuklar üzerindeki öneminden bahsedilmiştir. Klasik dönem ahlak anlayışındaki terbiye metotları genellikle annenin ve babanın vazifeleri ekseninde bilgiler olup, çekirdek aile ve geniş ailenin tanımları ile onların vazifelerini konu almaktadır. Klasik dönem aile yapısında çocuk terbiyesi ve aile hayatında çocuk ile ilgili örnek olabilecek geniş bilgilere ulaşılamamıştır. Klasik dönemdeki terbiye konusu sıbyan mektebi muhtevasında verilmiştir.³⁸⁶ 19. yüzyıla gelinceye kadar sıbyan mekteplerinde eğitim devam ettirilmiştir. Yeni bir eğitim politikası uygulanmamıştır. Klasik dönemden sonra Orta Çağ Avrupa devletlerinde uygulanan terbiye ve ahlak eğitimine değinilmiş ve Orta Çağ Avrupası'nın çocuk terbiyesi ve eğitimi konusunda henüz iyi bir seviyede olmadığı görülmüştür. Şöyle ki, çocuk kavramının özel bir anlamı olmadığını söyleyebiliriz. Çocuklar büyük yetişkinler olarak görülmüş, onlar için özel alanlar oluşturulmamış ve onlara hususi bir yaşam sunulmamıştır. Kılık-kıyafet, hal- hareket ve günlük meşguliyetler için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Orta çağ çocuk terbiyesi ile ilgili Türkçe yayımlanmış araştırma-inceleme ve çeviri eserlerinin oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Bu konudaki eksikliği dolduracak çalışmalara ihtiyaç olduğu aşikardır.

³⁸⁶ Sıbyan mektebi çerçevesinde, âmin alayı merasimleri düzenlenmektedir. Bu merasimler mektebe başlayan talebeler için düzenlenmekte olup, özel olarak hazırlandığı bir uygulamadır. Bu merasimlerle ilgili mevcut bilgiler çok fazla olduğu için araştırmamızda bu konuya detaylı değinmeyip, kısa bilgiler verilmiştir. Amin alayı için çocuğa iki takım diktirilirdi. Biri günlük elbiselerden daha iyi olacak şekilde yapılır, diğeri ise daha ziynetli ve süslü olurdu. Bk. Ş. Pınar Yavuztürk Özyalvaç, "Mektebe İlk Merhaba: Sıbyan Mektepleri", *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, ed. Haşim Şahin-Nurdan Şafak (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2012), 107.

Merasim günü önceden belli olur, sabah erkenden öğrenciler ve mahalledeki komşular âmin alayı için toplanırlardı. Âmin alayı sokağın başından görününce dışarı çıkılır, geldikten sonra dualar edilir, çocuk kapının önünde bekleyen at veya arabaya bindirilirdi. Atın önünde yürüyen iki kişi ipekten yapılmış yastık üzerinde cüz kesesi ile elifbayı taşırlardı. Arkadaki iki kişi de talebenin oturacağı minder ve rahleyi taşırdı. Arkasında ise öğrenciler, hocalar, çocuğun ailesi, akrabaları ve mahalleliler yürürdü. Bu yürüyüşte bir de ilahici başı olurdu. İlahiciler, iki dörtlük ilahi okuduktan sonra bekler, bu beklemede talebeler âmin âmin derlerdi. Bk. ³⁸⁶ Özyalvaç, "Mektebe İlk Merhaba: Sıbyan Mektepleri", 109.

Bunların dışında incelediğimiz dergilerde, oyunun terbiye eğitimi açısından önemi üzerinde durulmuş olup, beden-i terbiyeyi doğrudan etkilediği ifade edilmiştir. Beden-î terbiyenin ise ahlaki terbiyeye olan yansımalarından bahsedilmiştir. Bunların dışında dergilerde oyunlara, bilmecelere, sorulara yer verilmiştir. Sorular arasında matematik, fizik, kimya, fen bilimleri ve sosyal bilimler alanları bulunmaktadır. Cevabı bilen ve gazete idarehanesine bildiren ilk kişiye hediyeler verilmektedir. Genellikle bilgi sorusu olup, çocukları araştırmaya sevk etmektedir. Dolayısıyla oyunun eğitime katkıları yadsınamaz bir gerçek olduğu gerekçeleriyle birlikte ifade edilmiştir. Oyun ile ilgili yaptığımız araştırmalarda cirit, güreş, ok atma gibi geleneksel oyunlara da rastlanmıştır. Geleneksel oyunlar kapsamında çocuk oyunları da yer almaktadır. Ancak tarihsel çocuk oyunlarını içeren hususi bir çalışmanın bulunmadığı ve bu alanda bir ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra eğitimin modernleşmesinden sonra eğitim bilimlerinde çocuk oyunları ile ilgili güncel yayınların ise oldukça yeterli olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, süreli yayınlardan elde ettiğimiz bilgilere göre terbiye, eğitimi ve öğretimi içinde barındıran genel bir çerçeveyi oluşturmaktadır. Bununla birlikte terbiyenin kapsamının çok geniş olduğunu ve oyunun da terbiye kapsamında olup eğitici rolü üzerinde durulduğu görülmektedir. İncelediğimiz dergi metinlerinde ve mektuplarda terbiye konusunda Osmanlı toplumundan bahislerle birlikte Avrupa'daki terbiye konusuna da yer verilmektedir. Bu örneklerin Avrupa'dan olduğunu metinde bahsedilen kişi isimlerinin yabancı oluşundan anlayabiliyoruz. Terbiye konusunda dergilerde ailelere yönlendirici bilgiler verildiğini söyleyebiliriz. Bu bilgiler arasında örneğin Almanya'daki oyun bahçelerini söyleyebiliriz. Bu oyun bahçelerinin Avrupa'da çocuklar için oluşturulan özel alanlar olduğu ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde de bu oyun bahçeleri bulunmadığı için deniz kenarı, ağaç yaprağı, taş, kum ve diğer ulaşılabilir her şeyin çocuk için bir oyun materyali olabileceği ifade edilmiştir. Özellikle oyunun eğitici yönü üzerinde durularak, çocuk eğitimi noktasındaki öneminden sıklıkla bahsedilmiştir. Oyun çocuklar için gerçek hayatın mukaddimesi olarak görülmektedir ve çocuk için ciddi bir mesaidir. Ailelerin bu konuda çocuklarına alan açmaları, kısıtlamamaları tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

Ağırakça, Gülsüm Pehlivan. *Mekteplerde Ahlâk Eğitim ve Öğretimi (1839-1923)*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Baskı, 2013.

Ali, Hoca. “Terbiye”. *Çocuk Bahçesi* (29 Eylül 1321), 8.

Ali, Havace. “Muhasebe-i İlmiye”. *Çocuk Bahçesi* (26 Mayıs 1321), 6

Ali, Havace. “Muhasebe-i İlmiye”. *Çocuk Bahçesi* (2 Haziran 1321), 8.

Ali, Talat. “Yeni Doğan çocuklara Ne Yolda itina Olunmalıdır”. *Hanımlara Mahsus Gazete* (16 Şevval 1320), 1.

Ahioğlu, E. Nihal. “Türkiye’de Oyun ve Oyuncak Kültürü “Süreklilik mi Süreksizlik mi?””. *Folklor ve Edebiyat Dergisi* 14/55 (Temmuz, 2008), 68-69.

https://www.researchgate.net/publication/342644373_Turkiye'de_Oyun_ve_Oyuncak_Kulturu_Sureklilik_mi_Sureksizlik_mi_Play_and_Toy_Culture_in_Turkey_Continuity_or_Discontinuity

Ahioğlu, E. Nihal. “Çocuk Yetiştirme Açısından Türkiye’de Çocukluğun Tarihi”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 31/31 (2012), 41-58. [Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi » Makale » Çocuk Yetiştirme Açısından Türkiye’de Çocukluğun Tarihi \(dergipark.org.tr\)](http://www.dergipark.org.tr/pamukkale-unesi-egitim-fakultesi-dergisi)

Akbaş, Emre - Topçuoğlu, Reyhan Atasü. “Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu-Eleştirel Bir Değerlendirme”. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi* 20/1 (2009), 95-103. [798206 \(dergipark.org.tr\)](http://www.dergipark.org.tr/798206)

Akçay, Fatma Zeynep. “Öğretmen ve Ailelerin Oyunağa İlişkin Metaforları ile Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Oyuncak ile İlgili Algılarının İncelenmesi”. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Aktepe, Tuba. “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Çevre Duyarlılığı”. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Alper, Ömer Mahir. “İbn Sînâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 5 Ocak 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sina#5-eserleri>

Altuntop, Abdülhakim. *Halk Bilmeceleri* (PDF: 2015), 4. [Abdulkhakim ALTUNTOP - Halk Bilmeceleri-libre.pdf](http://www.abdulkhakim-altuntop.com.tr/Halk-Bilmeceleri-libre.pdf) (d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net)

- Anay, Harun. “Celâleddîn Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi”. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Araz, Yahya. *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Arı, Aybala. *Hanımlara Mahsus Gazete*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2004.
- Atuf, Nafi. *Türkiye Maaruf Tarihi*. Ankara: Milliyet Matbaası, 1931.
- Aydın, Mükerrerem Bedizel. – Büyüközkara, Ender. “Mehmed Sadık Rifat Paşa ve Risâle-i Ahlâk”, *Ahlâk Çalışmaları ve Ahlâk Felsefesi Dergisi*, 1/1 (Ekim 2020), 89-101. https://ahlakdergisi.org/wp-content/uploads/2020/11/89-101_M.-Bedizel-Aydin-Ender-Buyukozkara.pdf
- Azmi, Ömer. “Terbiye”. *Çocuklara Rehber* (25 Haziran 1314), 5.
- Bay, Abdullah. “Osmanlı Toplumunda Koruyucu Aile Uygulaması”. ed. Bedriye YILMAZ. 2/71. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Balcı, Ahmet. *Çocuklara Rehber Dergisi’nin Çocuk Eğitime Katkısı Açısından İncelenmesi*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Baltacı, Cahit. “Mektep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mektep#2-osmanlilarda-mektep>
- Barman, Kasım. “İslam Tarihinde Aile Ahlâkı Nasîruddin Et Tûsî Örneği”. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Bayraktar, Mehmet. *İslâm Felsefesine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- Bayraktar, Mehmet. *İslam Düşüncesi Yazıları*. Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- Bayraktar, Mehmet. “İbn Miskeveyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 2 Ocak 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-miskeveyh>
- Bey, Abdülaziz. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1973.
- Celal. “Madalyam”. *Çocuk Bahçesi* (12 Mayıs 1321), 10-12.
- Celal. “Ramazan Eğlenceleri”. *Çocuklara Mahsus Gazete* (27 Teşrinievvel 1321), 3.
- Corbin, Hennry. *İslam Felsefesi Tarihi*. çev. Hüseyin Hatemi. İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.

Çağrı, Mustafa. “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 15 Aralık 2021). <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazzali#1>

Çağrı, Mustafa. “Haset” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haset>

Çağrı, Mustafa. “Ahlâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ağustos 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak#2-islam-felsefesi>

Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.

Çocuk Bahçesi, (13 Kanunusani 1320), 1; 16 Haziran 1321, 1; 1 Kanunusani 1321, 1.

Çocuk Bahçesi “Suallerimiz” (24 Şubat 1320), 15; “Suallerimizin Cevapları” (3 Mart 1321), 16; “Suallerimiz” (17 Mart 1321), 16; “Suallerimizin Cevapları” (24 Mart 1321), 15; “Suallerimizin Cevapları” (31 Mart 1321), 16; “Çocuk Oyunları” (5 Mayıs 1321) 7-8; “Çocuk Oyunları” (12 Mayıs 1321) 8-9; “Kimya” (12 Mayıs 1321), 5-7; “Reşhat-ı Hikemiyye” (12 Mayıs 1321), 2; “Suallerimiz” (12 Mayıs 1321), 15; “Suallerimiz” (12 Mayıs 1321), 15; “Müsabaka 1” (12 Mayıs 1321), 15; “Müsabaka 2” (12 Mayıs 1321), 15; “Bir Çocuğun Soğukkanlılığı” (19 Mayıs 1321), 2; “Dereden Tepeden-Tuhaf Bir İlaç” (19 Mayıs 1321), 2; “Suallerimizin Cevapları” (19 Mayıs 1321), 16; “Çocuk Oyunları” (19 Mayıs 1321), 7; “Suallerimizin Cevapları” (19 Mayıs 1321), 16; “Suallerimiz” (19 Mayıs 1321), 16; “Suallerimiz” (19 Mayıs 1321), 16; “Müsabaka 3” (19 Mayıs 1321), 16; “Çocuk Oyunları” (26 Mayıs 1321), 8.

Çocuklara Mahsus Gazete. “Bilmece” (11 Teşrinievvel 1317), 8; “Bilmece Hali” (18 Teşrinievvel 1317), 8; “Bilmece Hali” (25 Teşrinievvel 1317), 8; “Şamdan Oyunu” (10 Temmuz 1324), 7; “Bilmece” (25 Teşrinievvel 1317), 8; “Çocuk Oyunları” (3 Teşrinisani 1321), 2; “Bilmece Hali” (8 Teşrinisani 1317), 8; “Bilmece” (18 Teşrinisani 1317), 8; “Çocuklarda Hasaret” (22 Teşrinisani 1323), 7; “Kadın Kıyafette Bir Mevkıf Memuru” (22 Teşrinisani 1323), 6; “İnatçı Jozefin” (24 Teşrinisani 1321), 575; “Çocuk Oyunları” (24 Teşrinisani 1321), 569; “Tok Gözlülük” (24 Teşrinisani 1321), 572; “Küçük Nezihe” (1 Kânunuevvel 1321), 574; “Tok Gözlülük” (1 Kanunuevvel 1321), 586; “Çocuk Oyunları” (7 Kânunuevvel 1321), 592; “Kayısı Reçeli”, (8 kânunuevvel 1321), 597; “Aç Gözlülük” (8 Kânunuevvel 1321), 597; “Şaka” (13 kânunuevvel 1323), 4; “Çalışkan Çocuk” (10 Teşrinisani 1321), 558.

Çocuklara Rehber, (26 Teşrinisani 1314), 1; (3 Haziran 1315), 1; (5 Haziran 1315), 1.

Çocuklara Rehber. “Yalancılık” (20 Mayıs 1315), 2; “Bilmece- (24)üncü Nüşamızdaki Bilmecemizin Cevabı” (23 Eylül 1315), 9; “Bilmece” (16 Eylül 1315), 10; “Ahlak” (21 Teşrinievvel 1315), 1; “Ahlak”, (3 Teşrinisani 1315), 2; “Muşeret” (18 Teşrinisani 1315), 2; “Yalan ve Hakikat” (1 Şubat 1315), 2; “Sadakat” (10 Şubat 1315), 3.

- De Boer, T. J. *İslâm'da Felsefe Tarihi*. çev. Yaşar Kutluay. Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık, 1960.
- Demir, Halis. “Birgivi’nin “Risale-i Birgivi” Adlı Eseri Üzerine İncelemeler”, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2 (Haziran 2017), 179-259. [Risale-i Birgivi.pdf](#)
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 24. Baskı, 2011.
- Doğan, İsmail. *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011.
- Dosay, Melek. “İbrahim Edhem Paşa”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 7/7 (Ağustos, 1996), 113-117. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/114294>
- Durusoy, Ali. “İbn Sînâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 5 Ocak 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sina#2-felsefesi>
- Efendi, Merhum Fuad. “Söyleniş”. *Çocuk Bahçesi* (14 Nisan 321), 5.
- El-Ehwany, Ahmed Fouad. “Kindi ve Hayatı”. çev. Emrullah Yüksel. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 22-39.
- Emin. “Çocuk Oyunları”. *Çocuklara Mahsus Gazete* (27 Teşrinievvel 1321), 535.
- Erbulmuş, Mine. “Bir Çocuk ve Kadın Dergisi Olarak Ayine (1875-1876): Osmanlı Eğitim Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Erdem, Hüsamettin. *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1996.
- Fevzi, Akıllı. “Saat Gususu”. *Çocuk Bahçesi* (24 Kanunusani 320), 4.
- Fevzi, Mekteb-i Feyziye Mezunlarından Akıllı. “Cesur Bekçi”. *Çocuk Bahçesi* (10 Şubat 320), 5.
- Gafarov, Anar. “Nasîrüddin Tûsî”. Erişim 6 Ocak 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tusi-nasiruddin#2-ilimler-tasnifi-psikoloji-ve-ahlak>
- Galib, A. “Muhabis-i İlmiyye”. *Çocuk Bahçesi* (4 Ağustos 1321), 9.
- Gazâlî, İmamı. *Ey Oğul! (Eyyühe'l-Veled)*. çev. Lütfü Doğan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1969.
- Genç, Özlem. “Çocukların Orta çağ Avrupa’sındaki Yeri”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2016), 241-261. [202960 \(dergipark.org.tr\)](https://dergipark.org.tr/202960)

Günyol, Vedat. “Mektep”. *İslam Ansiklopedisi*, 7/652-659. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Hanımlara Mahsus Gazete. “Bilmece” (12 Rebiyülahir 1315), 8; “Bilmece Hali” (19 Rebiyülahir 1315), 8; “Bilmece” (29 Rebiyülahir 1315), 8; “Bilmece Hali” (21 Cemaziyelahir 1316), 5; “Bilmece”, (23 Cemaziyelahir 1317), 5; “Bilmece Hali” 4 Cemaziyelahir 1315) 8; “Bilmece” (6 Şaban 1315), 8; “Bilmece Hali” (20 Şaban 1315), 8; “Bilmece” (19 Şevval 1316), 4; “Bilmece Hali” (26 Şevval 1316), 4.

Hızlı, Mefail. *Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Sıbyan Mektepleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999.

Hilmi, Tüccarzâde İbrahim. *Fenni Terbiye*. Bab-ı Ali Caddesi: Kütüphane-i İslamî ve Askerî, 1327.

Huriye. “Çocuklar Ne Okusunlar”. *Çocuk Bahçesi* (25 Ağustos 1321), 9.

İbrahim Zati, Müntesibin-i Tıb’dan. “Makale-i Sıhhiye”, *Çocuk Bahçesi* (26 Mayıs 1321), 8.

Kara, İsmail –Birinci, Ali. Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri. İstanbul: Dergâh Yayınları: 2005.

Kaya, Umut. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı’da Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013.

Kaya, Mahmut. “Kindi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 1 Ocak 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kindi-yakub-b-ishak>

Kaymakcan, Recep –Meydan, Hasan, “Ahlaki Karakter ve Eğitimi”, *Değerler Eğitimi- II* ed. Recep Kaymakcan, Nuri Tınaz vd. İstanbul: Dem Yayınları, 2012.

Kazıcı, Ziya. - Ayhan, Halis. “İslam Tarihinde Tâlim ve Terbiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/ 515-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/talim-ve-terbiye#1>

Kazım, Mehmet. “Terbiye-i Etfale Dair”. *Çocuk Bahçesi* (25 Ağustos 1321), 7.

Kazım, Mehmet. “Terbiye-i Etfale Dair”. *Çocuk Bahçesi* (10 Teşrin-i Sani 1321), 12.

Kazım, Mehmet. “Terbiye-i Etfale Dair”. *Çocuk Bahçesi* (1 Kanun-u Evvel 1321), 11.

Kemaleddin. “Şems”. *Çocuk Bahçesi* (12 Mayıs 1321), 7-8.

Kemaleddin. “Şems”. *Çocuk Bahçesi* (19 Mayıs 1321), 6.

Kuczynski, Jurgen. *İşçi Sınıfı Tarihi*. çev. Galip Üstün. İstanbul: E Yayınları, 1968.

- Kurt, Abdurrahman. *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.
- Küçük, Hasan. *Mukayeseli İslâm ve Batı Felsefeleri'nde Sistematik Problemler*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1974.
- Küre, Gülbeyaz. *Çocuklara Mahsus Gazete' de Çocuk Hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Koçyiğit, Sinan vd. "Çocuğun Eğitim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun" *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 16 (2007) 324-342.
- M, A. "Örf ve Adat". *Çocuk Bahçesi*, (2 Haziran 1321), 11.
- Mağmumi, Fazıl. "Nasihat Dinlemeyen Cezasını Bulur". *Çocuklara Rehber*, (26 Ağustos 1315), 8.
- Medhi, A. "Muhasebe". *Çocuk Bahçesi*, (9 Haziran 1321), 9.
- Medhi, A. "Muhasebe". *Çocuk Bahçesi* (16 Haziran 1321), 7.
- Mehdi, A. "Muhasebe". *Çocuk Bahçesi* (7 Temmuz 1321), 7.
- Memâkıl. "İzinsizlik". *Çocuklara Rehber* (2 Temmuz 1314), 5.
- Medhi, A." Bisiklet". *Çocuk Bahçesi* (22 Eylül 321), 3.
- Muhacir, Esra. "Osmanlıda Okuma Gelenekleri ve Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme", *Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi*, 3/2 (Temmuz 2023), 206. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3251552>
- Muhammed Alî, Telgraf ve Posta Nezâreti Kontrol Kalemi Hulefâsından. "Ahlaki Bir Hikâye". *Çocuklara Mahsus Gazete* (13 Kanunusani 1323), 7.
- N, A.R. "Kızlarımızı Düşünelim". *Çocuk Bahçesi* (16 Haziran 1321), 8.
- Naci, A. "Mektep ve Çocuklar". *Çocuk Bahçesi* (27 Teşrin-i Evvel 1321), 1.
- Naci, Muallim. *Çocukların Eğitimi Vezâif-i Ebeveyn*". İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.
- Nejat, Ali. "Köpek mi, Yılan mı?". *Çocuk Bahçesi* (27 Mayıs 1321), 11.
- Nüzhet, Recâi. "Terbiye", *Çocuklara Mahsus Gazete* (12 Haziran 1324), 2.
- Okay, Cüneyd. *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998.
- Oktay, Ayşe Sıdika. *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.

- Onur, Bekir. *Oyuncaklı Dünya*. Ankara: İmge Kitapevi, n3. Basım, 2010.
- Özcan, Özge. “Orta Çağdan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi”. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 2/4 (2017), 91-125. Orta Çağ’dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi görünümü (cocukvakfi.org.tr)
- Özyalvaç, Ş. Pınar Yavuztürk. “Mektebe İlk Merhaba: Sıbyan Mektepleri”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak* içinde, ed. Haşim Şahin-Nurdan Şafak. 95-128. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2012.
- Rasime, E. “Terbiye-i Cismâniyye”, *Hanımlara Mahsus Gazete* (14 Zilkade 1317) 4-5.
- Rasime, E. “Terbiye-i Cismâniyye”, *Hanımlara Mahsus Gazete* (27 Zilkade 1317), 2.
- Rasime, E. “Terbiye-i Cismâniyye” *Hanımlara Mahsus Gazete* (11 Muharrem 1318), 2-3.
- Rasime, E. “Ayşe Sıdika Hanımefendinin eser-i âlîleri “Usul-i Talim ve Terbiye”ye Dair Birkaç Söz”. *Hanımlara Mahsus Gazete* (27 Teşrinievvel 1315), 3-4.
- Remziye, Emine. “Şeftali”. *Çocuklara Mahsus Gazete* (14 Teşrinisani 1314), 4.
- Rüsumat Emaneti Evrak Müdürü Mehmet Emin, “Çiftçilik” *Çocuk Bahçesi* (12 Mayıs 1321), 3.
- Sabri, Eyyüb. “Tavuk”. *Çocuk Bahçesi* (19 Mayıs 1321), 4-6.
- Sabri, Eyüb. “Mebahis-i İlmiye”, *Çocuk Bahçesi* (9 Haziran 1321), 4.
- Sabri, Faik. “Fenni Seyahatname”, *Çocuklara Mahsus Gazete* (22 Teşrinisani 1317), 3.
- Sağlam, Mehmet. -Aral. Neriman. “Tarihsel Süreç İçinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları”. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 1/2 (2016), 43-56. Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları görünümü (cocukvakfi.org.tr)
- Sâmi, Şemseddin. *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- Sıdika, Ayşe. “Riyâzât-ı Bedeniyye ile Çocukların Terbiyesinin Münasebeti”. *Hanımlara Mahsus Gazete* (23 Cumaziyelevvel 1317), 3.
- Sıdika, Ayşe. “Riyâzât-ı Bedeniyye ile Çocukların Terbiyesinin Münasebeti”. *Hanımlara Mahsus Gazete* (30 Cumaziyelevvel 1317), 4.
- Sıdika, Ayşe. “Riyâzât-ı Bedeniyye ile Çocukların Terbiyesinin Münasebeti”. *Hanımlara Mahsus Gazete* (7 Cumaziyelahir 1317), 3.
- Sıdika, Ayşe. “Riyâzât-ı Bedeniyye ile Çocukların Terbiyesinin Münasebeti”. *Hanımlara Mahsus Gazete* (15 Cemâziyelâhir 1317), 3.

- Sinan, Ayan.- Memiş, Uğur A. “Erken Çocukluk Döneminde Oyun”. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi* 14/2 (2012) 143-149.
- Sunar, Cavit. *İslâmda Felsefe ve Farabi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
- Stearns, Peter N. *Çocukluğun Tarihi*. çev. Hilal Dikmen-Büşra Uçar. İstanbul: Dedalus Kitap, 2018.
- Şefkat, M. “Muhasebe”. *Çocuk Bahçesi* (4 Ağustos 1321), 6.
- Şeyda, Arzu. *Hanımlara Mahsus Gazete*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Tan, Mine. “Çağlar Boyunca Çocukluk”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22/1 (1989), 1-71. [788106 \(dergipark.org.tr\)](http://dergipark.org.tr)
- Türker, Ömer. –Tiryaki, Kübra Bilgin. *İslam Ahlak Literatürü Ekoller ve Problemler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- Türk Dil Kurumu. 10 Şubat 2023. [oyun ne demek TDK Sözlük Anlamı \(sozluk.gov.tr\)](http://sozluk.gov.tr)
- Türk Dil Kurumu. 20 Mart 2023. [bilmece ne demek TDK Sözlük Anlamı \(sozluk.gov.tr\)](http://sozluk.gov.tr)
- Uçman, Abdullah. *Fatih Sultan Mehmed’e Nasihatler*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2. Baskı, 2017.
- Ulvi, A. “Yerli Masalı” *Çocuk Bahçesi* (19 Mayıs 1321), 9
- Ulvi, A. “Söyleniş” *Çocuk Bahçesi* (24 Mart 321) , 4.
- Ulvi, A. “Söyleniş”. *Çocuk Bahçesi* (9 Haziran 1321), 6.
- Ulvi, A. “Hesab Pusulası”. *Çocuk Bahçesi* (16 Haziran 1321), 4.
- Unat, Faik Reşid. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Ülken, Hilmi Ziya. *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1967.
- Vaux, Carra De. “Ahlâk”. *İslam Ansiklopedisi*. 1/157-160. İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası, 1940.
- Vurgun, Ahmet. *II. Abdülhamid Dönemi İlköğretimde Ahlâk Eğitimi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1187342>
- Yaman, Havva Sena. *Eski Harfli Dergilerden “Çocuklara Mahsus Gazete”*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Yaşar, Fatma Tunç. “Geç Dönem Osmanlı Kız Mekteplerinde Fennî Ev İdaresi Eğitimi: Müfredat ve Ders Kitapları”. *Türkiyat Mecmuası*, 29/2(2019), 591-620. [fatma tunç yaşar.pdf](#)

Yıldırım, Aybüke. “6 Yaş Okul Öncesi Çocuklarına Yönelik Cesaret Temelli Değerler Eğitimi Uygulamalarının Etkililiği”. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Zeynep Erkut vd., “Tarihsel Süreç İçinde Çocuk”. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi* 2/3 (2017),17-28. [Tarihsel Süreç İçinde Çocuk görünümü \(cocukvakfi.org.tr\)](#)

EKLER

Ek 1: Çocuk Bahçesi , 13 Kânunusani 1320,1.

سنة ۱۰

المن نسخة برسته لك اعتبار
ابدشدر
آونه بدلی بروجہ پیشین آکیر

بدل اشترا

ممالک اجنبیہ ایچون سہ ہفتہ آہونہ
اول فراتقدر .

چو جق قتلہ

مخصوص غزنہ

نومبر : ۳۳

مطبوعہ و محل ادارہ :
ابوالسمود جادہ سندھ (خانلرہ
مخصوص غزنہ) مطبعہ و ادارہ
خانہ سیدز .

بدل اشترا

سہ لکھ - ۴۷ غروش
القی ایلی ۲۰

فی ۲۷ شعبان سنہ ۱۳۲۳

بجانبہ

فی ۱۳ آشرین اول سنہ ۱۳۲۱

سلامتی رسم عالیسی

خليفة رسول اکرم پادشاه اقدس واعظم . ولی النعمت بی متمز ولی النعمت
عالم افندمن حضرتلری کچن جمہ کمال اجلال ونباهتله (حمیدیه) جامع شریفنه
عزیمت و فریضه مقدسه صلاتی بعدالاداینه وفور شوکت و شان ایلہ
سرای معالی خلافتناہیلرینہ معاودت بیورمشلردر .

(برناردن) چو جق قتلندہ

بو قتل ایدہ جکمز حکایہ ۱۷۴۸ سنہ
میلادیہ سندھ (ہاور) شہرندہ واقع اولمشدر .
(برناردن) قامیلیاسنلن اقامت ابتدکی بریلی دہ
اون بریاشندہ برچو جق بخیرہ اوکندہ او طورمش
کمال دقتہ بر کتاب او قوبوردی . مطالعہ سنہ
اوقدر طالمش ایدیکہ دادیسی کندیسنی بر قاج
دفعہ چاغردینی خالدہ جوابییلہ و بر مہوردی .
نہایت بر طور جرأتکارانہ ایلہ : دینی براز
راحت بر اقصہ کز اولمزی ؟ کندیسنی سوکیلی
(رویتسون) ملہ برلکندہ بر ایسبز آطہ دہ

صایوردہم ... شمدی زودہ قالدیقمی برلہ بیورم .
طوغریسی تحمل اولتہ حق شی دکل بدن
نہ ایستورسکز ۱ دیدی .
(ماریت) دہ جواباً : دہ نمی ایستورم ؟
مکتبہ کیتک وقتی کلدیکنی خیر و بر مک .
اکر والدہ کز .
— د خیر ! خیر ! نافہہ ...
(رویتسون قروڑونہ) (ہازی برناردن) ک
اک سودیکی کتانی اولدینی قارنلرمز طبی
اکلامشلردر .
(ماریت) چو جقک سودلی قہوہ سی
اوکنہ قوبہرق دبدیکہ : د مادامکہ سیاحت

۳۵ نومبر

چوچلار مخصوص غزە

۲ ھېتە

بى سۇئاللىرىنىڭ جاۋابلىرى :

۱۲۷ × ۱۱ غەلەندىن بىرى اولاقى ئىجابىلار.

بوسۇلارنى بىراز كۈچىگە اولدىنى جەتەلە

طوغرى اولەرق جىۋاب وېرتلەك ئادر

بولغۇشدر .

مەلۇمە مۇۋاپىق جىۋاب وېرن لالەلەندىن

مۇدەسسەن افندىدەكە مۇكافاتى بىلەن مۇسەلىمە

قۇرغۇشدر .

قارىغۇشدر بىلەن سۇئاللىرىنىڭ يالغۇز بىر جىۋابى

اولدىنى ئۇن ايدىكەك كەلگەنلىرىدەر . خالىدەكە

كۈرەلەيدۇ . مەشەپە دوت جىۋاب تۇۋاقى ايلەيدۇ .

$$(۲) \frac{۳}{۱} = \frac{۳}{۱}$$

س = ل (س + ع)

مەدەلەندەك جىل ايجون بىلەن مەدەلەندەك

(ع) ك قىممىتى بولەلم :

$$ع = \frac{۳}{۱} س$$

ايگىنى مەدەلەندە بۇ قىممەت بىلەن مەشەپە

اولدىدەر :

$$\frac{۳}{۱} س (س + \frac{۳}{۱} س) = ل (س + \frac{۳}{۱} س)$$

ياخۇد :

۳ س (س + ل) = ۷ ل س كە بۇقۇدە

شۇ سۈرەتە كۈرەلەيدۇ :

س (۳ س - ۷ ل) = ۰

بۇقۇدەك طوغرى اولەلەندە ايجون

(س) ويا (ل) دن بىرلىك سەفر اولەلى

لازمەكۇر .

۳۱ نومۇرلى ئىسەمىزدە مەندەج

سۇئاللىرىنىڭ جاۋابلىرى بۇجە آيدەر :

(۱) ايگىنى غەلەك قاسم مەشەپەك اعظمەك

۱۲۷ اولدىنى بۇ غەلەندىن بىرلىك ۱۵۲۴

غەلەنى اولدىنى مەلۇم اولدىقە كۈرە كۈچك

غەلەك بولغۇش مەلۇمىدەر ؟

بۇ ايگىنى غەلەنى (ل) و (م) خەللىرى ايله

كۈرەمە . (ل) و (م) ۱۲۷ ايله قاسملىرى

بىلەندە غەلەنى ايلەكلىرى كى مەشەپەدە

اكر ايگىنى غەلەك ۱۲۷ ايله قاسملىرى بىلەندە

غەلەنى ايلەكلىرى ۱۲۷ ايلەك قاسم مەشەپەك

اعظمەكلىرى اولەجەندە (ل) ي ايگىنى غەلەك

بىرلىك قىممەت سۈرەتە :

$$ل - ۱۵۲۴ = ۱۲۷ \times ۱۲$$

اولور . (م) كەلگەن شەپە كۈرەلەيدۇ :

$$م = ۱۲۷ \times ك$$

ك ۱۲ ايله غەلەنى اولان بىرلىك

چۈنكە (ل) ايله (م) ك قاسم مەشەپەك

اعظمەكلىرى ۱۲۷ در . بۇندە بىلەن (ك)

۱۲ دن كۈچكۈر . چۈنكە (ل) ك (م) دن

دەپ بىرلىك اولدىنى قىممەت بىلەن .

خالىدەكە (۱۲) دن كۈچكۈر اولور

(۱۲) ايله غەلەنى اولان بىلەن ايلەكە ھېچ

تەقسىم قىل ايجون غەلە :

$$۱۱۰۷۰۵۰۱$$

غەلەنى اولەلە مەلۇم غەلەنى :

$$۱۲۷ \times ۱۲۷۰۱ \times ۱۲۷۰۵ \times ۷$$

iyonu Süreli Yayınları

صحنه ۵۶۹

چوچقاره مخصوص غزته

نومرو ۳۸

مک قاجنچی کسوفی ایدی . اودن طیشاری
چیقامش ایدم . نعمان الله چوقولانه باکتی
بانه کادی .

— عوجه بک ، دیدی ، ملوغربسی
بوسنکی یارام هديه کن هرسته کيلردن زیاده
نمونينی موجب اولدی . بو قاييه چوقو .
لانه لری تقدردن نفيس ايمش اما . بيلسه کنز .
— ديتک که نمسون اولدک اولمسی ؟ او

حالده سنک شو نمونينی يالکاز يارام هديه سی
کوزمه نمکه انحصار ايتک ايسستم . سن بکا او
کوزل اوپونلردن هر هفته بر دانه سی اوکرم .
تيرسه ک بنده سکا هر هفته سلايک بوتمارشه
سندن بر باکت (قاييه چوقولانه سی) آيرم .
چوچق بونکليفه بک نمسون اولدی . بو

اشاده ارقداشلردن برقاچی يارام تيربکنه
کلشلردی . نعمان اوطه دن چيقمق ايسرايکن
کنديسي چاغردم :

— بو ، باق قاجنق اولز . هابدي
وعدکده طور بقالم ديدم .

— ايي اما ، عوجه بک ، بن ملوروب
طوربرکن سزه فصل بر اوپون بوليم ؟
— معرفت اوراده نعمان ، همان بر ني
بوللی .

نعماتک ياقمسنی برافدق . چوچق بر
ايکی دقيقه دوشونکدن صکره :

— بکي ، عوجه بک ، سزه بر اوپون
ياييم . فقط اويله چاچوق نه اولديغی . فصل
بوله جفنی بکا سورمکيز . براز دوشونکيز .
سزده بو شرطی قبول ايدیورميسکيز ؟

هرايکينک زمان حصادی همان برادر . چاردار
عموميته تموز ايشدالزنده بيچيلور . صغوق
مرفلرده آغستوسه قدر نازلده براقيله بيلور .
صبيحاي اراضيه حزينان آيشده حصاد
اولونديده واقعدر .

حاصلات . — هر دوئيدن وسط حالده
۴ : ۶ کيله دانه وهان بو قدرده صمان آلتور .
بوز قسم صابده موجود اولان دانه وصمان
آشاغيده کوسر بيلور :

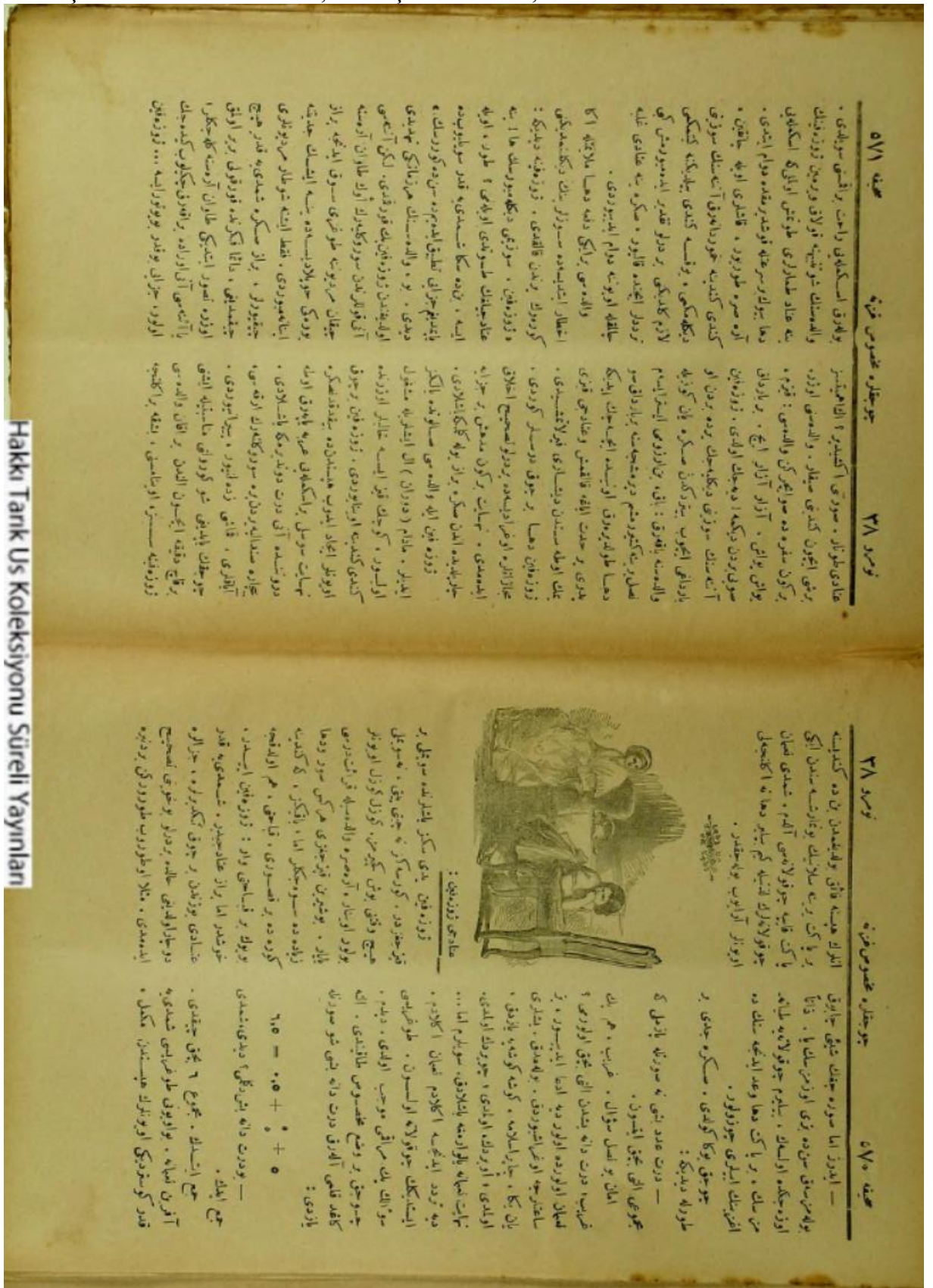
دانه	۲۴.۴
قاووز وصمان	۵۹.۵
اکيز	۱۶.۱
	۱۰۰

چاردارک هر برکيله می ۷۲ : ۷۶ قبه
اره سنده تحول ايدر .

— مابعدی وار —

چوچقارک اوپونلری :

وجهدندن ارتق بر خبر بوق . غزته به
بر شيلر يازماز اولدی . فقط نعماتک استخبا .
رینه کوره يارام تعطيللری افراسندن برينک
زدنده کچيرمک اوزره ايمش . نه ايسه نعمان
شويله جه بر رقيدين قورتلش . عقلی
چوچق اوپونلری غزته به يازدر مق
خصوصنده يالکاز قالمش اوليور . کچن کسون
نه غایت ستمکارانه ترتيب اولغش بر اوپونيله
هيمزی ساعتلرجه اشغال ايشدی . بيلم يارام

۵۷۱

جوتلره مخصوص خبیره

نومبر ۲۸

عادی طوئار . سورتی اکتیبر ۹ اتمیتر
برخی ایشون کندی حصار . والدسی اوزده .
بر کون سوره ده سوغیرکن والدسی : قیزی .
پولش پاش . آزار آزار ایچ . بر لاردان
سویردن دیکه ده چک اولدی . نوزده یان
آتسنت سوزی دیکه چک برده برده او
باردانی ایوب یتر کون مسکه یان کوزیه
والده یاقوق : یاق . بر لاردی ایوب یتر
اصولر یکتیورشم درمجه یباردارق سو
دهسا طوئیردق اوتسنت ایوب چک ایچک
بدی بر حدت یاقوق یاقوق و عادی قیزی
چک اولده سندن دیشادی یولایسیدی .
نوزده یان دهسا بر چوق دوستلوردی .
جواز لار . اوضا دیسه بر دولو صحتیح اخلاق
ایدهمی . نهایت بر کون مدقش بر جریه
چولاییده ایلن مسکه بر لار یوله کیکه ایللادی .
نوزده یان یاقوق والدسی مسلولنم ایچک
ایچک . مادام (دوران) ال ایچک یاقوق
اولسور . کچک قیز ایسه شالیر اوزده
کندی کندی اویاتوردی . نوزده یان بر چوق
اویاتور ایچک ایوب یتر سندن ده یققدی .
نهایت سول بر ایچک یاقوق اولده
دورسده آتی دوت دوت برده ایللادی .
یچاره سندن ایللادی بر سور کیکه ایللادی .
آیللادی . قانی زده ایوب . یچا یوریدی .
چو چک یاقوق شو کورون حاشیه ایچک
بر قچ دقچه ایچک لادن بر اقال والدسی
نوزده یان سندن . اویاتور . ایچک بر ایچک

نومبر ۲۸

جوتلره مخصوص خبیره

۵۷۰

البرک حیشه قاتی ولاییدن یان ده کندی
بر پاک بریه سلاک یققدی سندن ایچک
پاک قانی چوئولاییده ایللادی . شندی لادن
چوئولاییده قانی کیم یبار دهانه ایللادی
اویاتور آیللادی یوله چقدر .

عادی نوزده یان :

نوزده یان بدی مسکه ییللادی سول بر
قیز چقدر . کورساک بر چینی یق . یق
هیچ وقت یق کچریم . کورساک کورساک
یولور اویاتور . اویاتور والدیه قیشتی
یبار . یوشیرن ایللادی مسکه سور دوما
نوزده ده سورساک ایللادی . کچک . کندی
کوره ده بر قیسوری . قانی . هم اوللادی
یولور بر قیسوری وار : نوزده یان ایچک .
خوشدور اما بران عادی . شندی به قدر
عادی یولور بر چوق کچریم . جوالور
دوچار اوللادی حله بر دولو یوشور صحتیح
ایدهمی . ملا اویاتور یولور بر دیره

— ایلور اما سورده چک یقچک
یوله مسکه سندن یزی اویاتور . قانی
اوزده چک اوللادی . ییلیم چوئولاییده ایللادی
من سلاک . بر پاک دهانه ایچک ده
ایچک ییللادی چوئولور .
چو چک یولا کندی . مسکه چندی بر
طوله دیکه :

— دوت عدد یقچک سورده یاقوق
یوشور ایچک ایچک .
ایچک یقچک سؤل . ضرب . هم .
ضرب . دوت دانه یقچک ایچک لورده
ایچک اولورده اولورده ایچک ایچک
ساعتیچ اویاتور دق . یوله مدق . یقچک
یان یکا . چارایلا . کوش کوشه یاقوق .
اوللادی . اویاتور . اویاتور . اویاتور
نهایت ایچک ایللادی . ایللادی . ایللادی
یه نوزده ایچک ایچک ایچک ایچک
ایچک ایچک ایچک ایچک ایچک
سولایک چوئولایه اوللادی . طوئیر
سولایک یقچک ایچک ایچک ایچک
چو چک بر دق عادی . ایچک . ایچک
کافد قانی ایللادی دانه ایچک سورده
یازدی :

$$۱۰۰ + ۰ + ۰ = ۱۰۰$$

— دوت دانه یقچک ایچک ایچک

یچک
یچک ایچک . یچک یچک
آیللادی . یولور یقچک ایچک
قدر کورساک اویاتور ایچک ایچک

نومرو ۲۷

چوچقلره مخصوص غزله

صيفه ۵۵۸

چاكفال چوچق :

كيسه-سى يوق ايدى . بيجاره چوچقك پدى
و والدىسى ايكي سنه قاسيله ايله ترك حيات
ايلهشله ، بو بيسكس چوچقنى بو يوك والدىك
دست تربيشه پراقتلردى . مادام فرانسواز
اوقومك . يازمهك لزومنى تقدىر ايچين بر
قارن اولسه-يدى زانى ياشندن آيرماز ،
آنى مكتبه كوندرك ايسه مزى . فقط
قارنجىز تحصيلك نه قدر مفيد اولدېنى .
بر مكتبه دوام اچمهك نه قدر لزوملى
بولدېنى بيلدىكى ايچون زانى بك كوچك
ياشندن مكتبه كوندردى . ذاتا زانك
قلمرى اولان استعداده چوچق تحصيله
سوق ايدىوردى .

زان افشاملرى اوه دوندېكى وقت
يوك والدىسنه قارشى ، اوكون مكتبده
قزاندېنى مكافاللىرى اكا كوسترمك خصو-
صه ازا استعجال كوستردى . فقط تربيه-سى
بك مكمّل اولان چوچق والدىسك ياشنه
كبردىكى وقت ياشندن شابشقهسى جيقار .
مغىده اونوتماز . زانى لقردى ابدركن
كورملى . بونه نزاكت . بونه تربيه .

زان بالكز بو يوكلره قارشى تربيهلى لسان
قوللانمقلا قالمبور . مكتبده ارقداشلىقنه دى
عنى طور و نزاكتى ، عنى لسانى محافظه
ايلبور . زاندىن هيچ شكيت ايلين بوقدر .
خواجهلرى ، ارقداشلىرى آندىن بك ممنوندى .
زان ققربله برابرصوك درجه لرده جوهر ددر .

زان صنفك اكا جالشقان چه قدر .
هر نقدو ستون صنفى ايچنده انك قدر فقير
اولانى ، البسهسى آنكى قدر اسكى اولانى
يوق ايسه جالشقانلار چه شده اكا جيقيشه .

بيسه جكبرى بوقدر . زان ذكاسنى حسن
استعمال اچمهك يولنى بيلير ، وقتك قيمتى
تقدىر ايلهرك هيچ بر دقيقهسى فوت اچك
ايسه من . دائما معلميتك نظر توجه وعجبى
جلب ايدر .

زانك پراختبار بو يوك والدى سندن بشقه

نومرو ۳۵ جوجقلره مخصوص غزنه صفحه ۵۳۵

جوجقلرك او بولمى :

نه او ، برابكى هفته در وجدتك او كوزل
و استفاده لى او بولمى غزنه ده هيچ بر شير
يوق ، عجيبا وجدت ، كند بيه مخصوص اولان
بو او بولمى امانكده اشراكنى چك مدينى كه
غزنه ايچون بكي بر او بون احضار بيه وسيله جو
اولمى . حال بوكه عيسى باقكز كه بو هفته
بزم ليمانكده بر جوق ايشلري اولى . جوجق
ايكه كوروشمكه وقت بوله مدم . مكتب درس لرله
مشغول اولمى كوزل ياقته كيسده مديكم كى
بو جمعه كوتيه كندى اقرانلردن دوت بش
جوجق مسافر كازمى ؟ كيمى خاله زاده سى
كيمى همشيره زاده سى اولان بو جوجقلر
ايكه اكلنجيه ، او بون طور كن ليمان آنلرى
براقوبده بيم ياقته هيچ سوقولورمى ؟ حال
بوكه بنده قالغوب قورس قوجه بوم . ايرى
ييقارم ايكه انلرك آرمه سته قاروشمام ؟ فقط
كيم ييلير حاشايلر نه خوش او بولمى ايجساد
ايدسيورلر ، نه اكلنجيه مشغله لر بوليورلردر .
باقسه كز آ ، براز كتاب اوقوبيم ديه شسويله
راحتجه بخيره اوكنه قورلدنم حالده قهقهه .
لرلدين ، سسلرلدين مصلاله بيه امكان يوق كه ،
نهایت داياله مدم . كئشاي بر طرفه براقه رقى
باقچه ده او بولمى جوجقلره باقچه باشلادم .

امان بو نه غريب او بون ، جوجقلر صره
ايكه ديزلشله رى بر ديه باشلابور . اونه كيلر
صره ايكه ايكي اوج ، دوت ... الخ صاييورلر ،
فقط ارمه صره بردانه سى او كورديور ، يا خود

نوبى كلويده او كورمى اونوندىنى وقسه
اونه كيلر قهقهه لرله كوله رك جزا اولان اوزره
اوندن برى آليورلر .
سكره بيه صاييلر بيه صايينه دوام ايدسيورلر .
طوغريسي غريب راويون ، بزده جوجقلرمزده
بر جوق او بولمى اويناردق اما بو درلوسى
هيچ خاطر ايه ميوردم .
نهایت طور مدم . مراقم آرتدقجه آرتيش
اولمى هاز ، باغچه بيه ايندم . او بون يقيندن ده
سير ايندم بيه برى آكلامق قابل دكل .
نهایت ليمان ديدم كه :

— جانم ليمان بو اوينادقكز او بون نه ؟
— آكلانيرسه م غزنه بيه بازارميسكز ؟
ديدى . حاشاي جوجق انيق بو شرط ايكه
او بون ايضاح ايندى . ذاتاً بنده جاتمه منت
بلكه وجدتن بيه بر خير كلزسه هيچ اولمزه
بو هفته ده بو او بون بازارم ديه دوشونيوردم .
ليمان ايضاحات و برمكه باشلادى . ديديكه :

— بو او بون صايى او بون دبرلر . مرحله
بدى كئشدين يا جوق يا آزا اولمى . اصلا بدى
كئش اولمى بو او بون او بولمى آزا . اولان برى
بر ديه باشلار انك يانسدكه ايكي . او برى
اوج دبر ... الخ بويه كيسدر . بدى رقى
سويلمك نوبته كن جوجق بدى ديه جسكى
برده بر كره او كورده جكدر . اكر شاشيره رقى
او كورميه جك و بدى ديه جك اولورسه بر
جزا آلور . سكره ، سكرز ، طفوز ، الخ
دوام اولور . اون دوت رقى سويلميه جك